

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

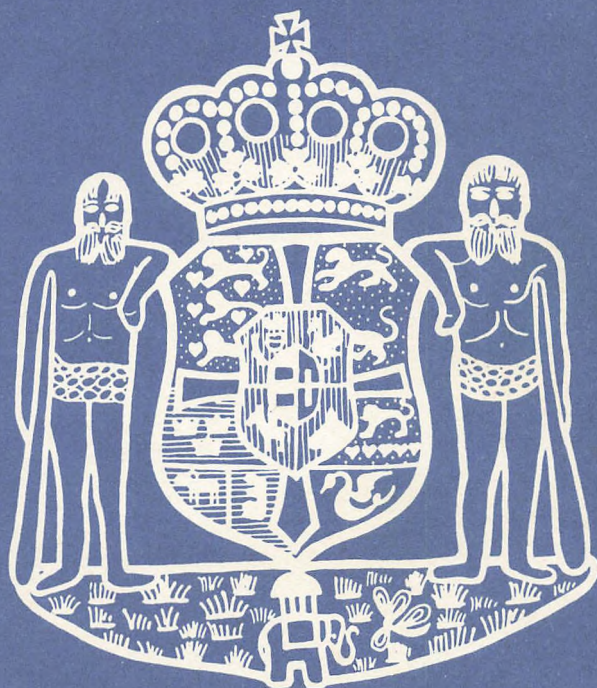
Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

LARS BJØRNEBOE

Ingen kender dagen

Grænsegendarmeriet
under krig og besættelse 1940-1945

NATIONALMUSEET

Ingen kender dagen

*Grænsegendarmeriet
under krig og besættelse 1940-1945*

AF
LARS BJØRNEBOE

NATIONALMUSEET
1970

INGEN KENDER DAGEN

Ingen kender dagen

*Grænsegendarmeriet
under krig og besættelse 1940-1945*

AF
LARS BJØRNEBOE

MUSEET FOR DANMARKS FRIHEDSKAMP
1940 - 1945

NATIONALMUSEET
1970

Tryk: Winds Bogtrykkeri, Haderslev
Klicheer: Esbjerg Klicheanstalt
Nationalmuseet copyright © København
1970
ISBN 87 480 6981 7

Til Agnete

Forord

Museet for Danmarks Frihedskamp 1940–45 sigter videre end blot at være samlingen af minderne om de fem onde år. Det er heller ikke nok for museet at kunne stille sine beretningsarkiver og omfattende fotografisamlinger til disposition for forskere og forfattere af videnskabelige eller populære værker, uanset at det gennem årene har været museet en stor glæde at mærke, at det i stadig stigende grad benyttes både på den ene og på den anden måde.

Museet stræber efter selv at yde et bidrag til de seriøse undersøgelser af besættelsestidens problemer. Ikke for at skrive helte-epos, men for på forsvarlig måde at slutte op i den række af alvorlige videnskabsmænd, som har taget opgaverne op.

Som et resultat heraf foreligger nu cand. mag. Lars Bjerneboes behandling af Grænsegendarmeriets skæbne. Et stort undersøgelsesarbejde er gået forud. Bjerneboe har søgt at komme i forbindelse med så mange gamle gendarmere som muligt og i mange tilfælde også enker efter afdøde gendarmere. Et meget stort arkivmateriale er kritisk gennemgået, og selvfølgelig er den, i dette tilfælde ret sparsomme, foreliggende litteratur benyttet.

Resultatet er efter min mening en sober og omhyggelig bog, der uden at fælde domme gengiver det berømte, gamle korps historie i dets slutningsfase. Det kunne ikke være gjort uden hjælp fra mange sider. Museet takker Statsministeriet, Udenrigsministeriet, Forsvarsministeriet og Finansministeriets Departement for Told- og Forbrugsafgifter for tilladelse til at benytte deres arkivalier på de betingelser der gælder for Udgiverselskabet for Danmarks nyeste Historie (DNH). Det samme gælder ledelse og personale ved det tidligere toldgrænsekorps, som har støttet med råd og vejledning. Grænseoverbetjent Palle Høgh, toldbetjent H. V. Asmussen og overassistent Max Nielsen har på alle tænkelige måder hjulpet forfatteren, der også takker alle de mange der har bidraget med beretninger og andet materiale.

For den betydelige økonomiske støtte, der er blevet ydet forfatteren til forarbejdet til bogen, ønsker museet at rette en særlig tak til Den sønderjyske Bankgruppe, de sønderjyske amter og kommuner, Mads Clausens Fond samt rederiet Union.

Endelig takker museet og forfatteren rigsarkivar, dr. phil. Johan Hvidtfeldt, der har gennemset manuskriptet som repræsentant for ministerierne og fru Ruth Gregersen for oversættelsen af resumeet.

Aage Roussell

Indhold

Indledning	11
Reduktion og sammenlægning 1920–32	14
Urolige tider. Samarbejdet med politiet	19
Grænseforsvaret. Samarbejdet med hæren	25
Neutralitet og besættelse. Sept. 1939 – 9. april 1940 .	32
Bevogtningsproblemer i de første besættelsesår	39
Nationale forviklinger	44
Det militære spørgsmål efter 9. april	47
Ventetid. 29. august 1943 – maj 1944	52
26. maj 1944	58
»Operation Möwe«. Interneringen 19.–21. sept. . . .	63
Deportationen 5. oktober 1944	70
Fangeliv i Frøslev	77
I en anden verden: Neuengamme	80
I skyggen af et korps	92
Nyheder fra Tyskland	100
Sliddet, sulten og døden: Ortkarten	105
Nye transportere	112
Alt Garge	117
Schandelah	122
Familier og mindretal	129
Tilbage til Danmark	134
5. maj 1945	139
Deutsche Zusammenfassung	145
Oversigt over trykt og utrykt kildemateriale	155
Forkortelser	158
Noter	159

Indledning

Grænsegendarmeriet eksisterer ikke mere. Det var i årene omkring den anden verdenskrig et militært organiseret og bevæbnet korps, der sammen med toldvæsenet havde til opgave at kontrollere varetrafikken i grænseområdet. I samarbejde med politiet deltog det i paskontrol og opretholdelsen af ro og orden ved grænsen.

Den tyske besættelse af Danmark i årene 1940 til 1945 var hårdt frem mod korpsets medlemmer. Den 9. april 1940 dræbtes 3 gendarmere. Den 26. maj 1944 dræbtes korpsets chef i kamp med tysk politi og militær, mens en af distriktsofficererne blev arresteret. Fire måneder senere, den 19. september, interneredes 291 gendarmere i Frøslevlejren. 5. oktober deporteredes 141 fra Frøslev til koncentrationslejren Neuengamme. Inden det i marts 1945 lykkedes at få de sidste tilbage var 35 omkommet, en savnedes, 2 døde før befrielsen og 3 efter som direkte følge af opholdet dernede. Resten af de deporterede var mærket for livstid på sjæl og legeme. Da befrielsen kom, og en dansk grænsebevogtning atter kunne træde i funktion, var korpset reduceret til en skygge af sig selv. Over en trediedel af dets 341 medlemmer var enten døde eller mere eller mindre uarbejdsdygtige.

Det er denne kranke skæbne, der er emnet for den efterfølgende fremstilling. For en del år siden blev der i forbindelse med Museet for Danmarks Frihedskamps almindelige indsamlingsarbejde rettet henvendelse til de gendarmere, der var blevet deporteret i 1944, hvori de blev bedt om forskellige oplysninger vedrørende opholdet i Tyskland. (Skema I). I efteråret 1965 blev jeg sat til at gennemgå det indkomne materiale. Det blev hurtigt klart, at der her forelå mulighed for at tilvejebringe et omfattende materiale til belysning af danske deporteredes ophold i tyske koncentrationslejre. I begyndelsen af 1966 rettedes derfor en ny henvendelse, denne gang til alle, der havde været medlemmer af korpset i 1944. Foruden forskellige personlige data, spurgtes efter hvilket materiale i form af breve, beretninger etc., de pågældende var i besiddelse af og eventuelt ville stille til rådighed for museet. Desuden spurgtes, om de ville afgive beretning skriftligt eller mundtligt. (Skema II).

Resultatet blev over forventning. På grundlag af de indkomne skemaer kunne der i de følgende år indsamles en lang række skriftlige beretninger, der

enten forelå udarbejdet ved museets henvendelse eller blev til som følge af denne. Det må i den forbindelse bemærkes, at museet ud over selve opfordringen til at skrive kun i to tilfælde har haft indflydelse på beretningernes udformning. Dertil føjede sig en del samtidigt materiale i form af breve og genstande. Dette såvel som beretningerne blev samlet som privatarkiver under de enkelte bidragyderes navne og er nu enten i original eller kopi indgået i museets arkiv.

På dette tidspunkt var det allerede blevet bestemt, at det indkomne materiale, suppleret med andre sager i museets arkiv og evt. trykte beretninger, skulle bearbejdes til en fremstilling af gendarmernes ophold i Tyskland. En udvidelse af sigtet trængte sig dog på. Det forekom ønskeligt at få kastet lys over det problem, der atter og atter dukkede op i beretningerne, nemlig hvorfor de pågældende gendarmere blev deporteret. Desuden var der begivenhederne den 9. april 1940 og den 26. maj 1944. Hvad var baggrunden for dem? Kunne der findes en sammenhæng mellem dem og med deportationen?

For at få besvaret disse spørgsmål udvidedes skildringen af gendarmernes færden i de tyske koncentrationslejre til en almindelig undersøgelse af Grænsegendarmeriets historie før og under den tyske besættelse af Danmark. For fuldstændighedens skyld medtoges også det arbejde, der blev gjort for at få gendarmene hjem, frigivet og i arbejde. Materialet til denne side af sagen hentes fra Grænsegendarmeriet, Departementet for Told og Forbrugsafgifter, Krigsministeriet og Udenrigsministeriets arkiver, idet der ved Statsministeriets formidling åbnedes adgang for forfatteren til disse på de vilkår, der gælder for Udgiverselskabet for Danmarks nyeste Historie. Dette i hovedsagen helt samtidige materiale blev suppleret med en række udenforståendes arkiver, et enkelt organisationsarkiv, nemlig Grænsekorpsets foreningens, og med hvad der ellers fandtes på prent om Grænsegendarmeriet.

Selv om mulighederne for at finde stof om emnet ikke er udtømt hermed, er det min opfattelse, at det giver et tilpas solidt grundlag for at skildre Grænsegendarmeriets historie efter de ovennævnte retningslinier. Beretningerne udgør tilsammen et så omfangsrigt og alsidigt materiale, at det kun i to tilfælde har været nødvendigt at stille yderligere spørgsmål. To alvorlige mangler må dog fremhæves, nemlig for det første de aktstykker, som Departementet sendte som bilag til sin beretning til Den parlamentariske Kommission. Trods ihærdig eftersøgning har det ikke været muligt at opspore disse særdeles vigtige dokumenter. Hullet har dog til en vis grad kunnet udfyldes med genpartier fra Krigsministeriet. For det andet har det ikke været mig muligt at fremskaffe flere tyske dokumenter til belysning af besættelsesmagtens syn på korpset end de allerede publicerede.

Anvendelsen af materialet har ikke givet anledning til nævneværdige kildekritiske problemer. Med hensyn til Departementets sager har det dog voldt nogen vanskelighed at få rede på de enkelte dokumenters placering i sagsbehandlingen. Skævheder og tendenser i materialet har som oftest været enkle og let gennemskuelige. Ved anvendelsen af beretningerne har jeg støttet mig til Martin Brozats artikel, Massendokumentation als Methode zeitgeschichtlicher Forschung i Vierteljahrsheft für Zeitgeschichte, 2. årg. 1954, s. 204 ff.

1. KAPITEL

Reduktion og sammenlægning 1920-32

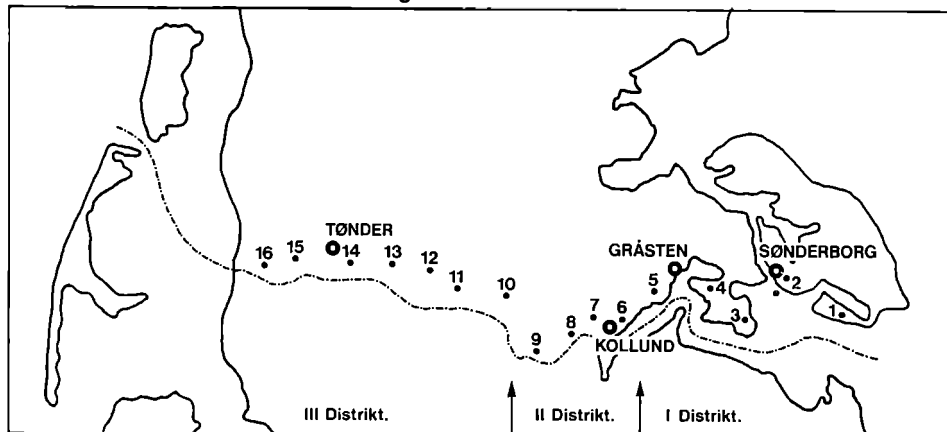
I salig kong Frederik den 6's sidste regeringsår, den 1. januar 1839, oprettedes »Det holstenske Grænsegendarmeri« til beskyttelse af hertugdømmernes toldgrænse langs Elben. Mandskabet hentedes fra de lokale rytterregimenter. Det var tanken, at det nye korps skulle beskytte toldvæsenets embedsmænd mod overgreb fra smuglere, der netop da optrådte i stort tal og ofte temmelig håndfast. Men rytterne fik hurtigt mere selvstændige hverv. De sattes til at »vigilere« dvs. overvåge grænsen for at forhindre toldsvig og andre forbrydelser, undertrykke opløb og tumult, standse fremmede vagabonders indtrængen i landet og desertører og reservisters undvigelse den modsatte vej, kort sagt understøtte gavnlige politiforanstaltninger.¹

I tidens løb har Det holstenske Grænsegendarmeri undergået mange metamorfoser. Navnet ændredes, nye arbejdsområder kom til, og andre korps forenedes med det, inden det blev til det Grænsegendarmeri, vi her skal beskæftige os med. Men trods alle forandringer var tilknytningen til det oprindelige korps ikke til at tage fejl af. Også i mellemkrigstidens Grænsegendarmeri kan man skelne mellem en toldmæssig og politimæssig opgave, og ligesom dengang var toldbevogtningen hovedopgaven. Og her som dengang genfinder man det militære præg. I 20erne og 30erne gennemgik korpset imidlertid en udvikling, der næppe blev uden betydning for begivenhederne under krigen, og som vi derfor må behandle lidt nøjere i det følgende.

I årene omkring 1920 havde grænsebevogtningen udviklet sig til en omfangsrig historie. Krigstilstanden og de mange restriktioner havde krævet stadig flere folk, og siden kom genforeningen og de urolige år, indtil tingene begyndte at falde i lave ved den nye grænse. I denne periode var Grænsegendarmeriet svulmet op til et talstærkt korps på mange hundrede mand.

Som et led i sparebestræbelserne besluttede regeringen Neergård i 1923 at foretage en reduktion af korpsets mandskabsstyrke. I første omgang nøjedes man med en gradvis nedskæring og en passende overgangstid, dvs. ved den naturlige afgang på grund af alder.² I 1927, da loven om Grænsegendarmeriet blev taget op til revision, gik man voldsommere til værks. En ny venstre regering, denne gang under Madsen-Mygdahls energiske ledelse, var

GRÆNSEGENDARMERIET. Distrikter og afsnit.

Grænsegendarmeriet var organiseret i 3 distrikter (Sønderborg, Kollund og Tønder) og 16 afsnit (1. Kegnæs, 2. Sønderborg, 3. Skelde, 4. Skodsbøl, 5. Rinkenæs, 6. Kollund, 7. Kruså, 8. Bov, 9. Frøslev, 10. Sofiedal, 11. Lille-Jyndeved, 12. Rens, 13. Lydersholm, 14. Sæd, 15. Dyrhus, 16. Rudbøl). Den daglige vagt- og patruljevirksohmhed udførtes af afsnittenes gendarmere og overgendarmere under ledelse af afsnittets vagtmester og hans næstkommanderende. Distriktscheferne tilrettelagde afsnittenes arbejde og førte tilsyn med at det blev udført på forsvarlig vis. Chefen, kommandokontoret og depotet havde til huse i Graasten.

kommet til magten. 50 mand afskedigedes straks, mens resten af reduktionen skulle ske i løbet af fire år.³ Samtidig blev der lagt vægt på en simplificering og rationalisering af hele grænsebevogtningen. Baggrunden var igen ønsket om at nedbringe statens udgifter, et ønske, der for grænsebevogtningens vedkommende kunne finde sin begrundelse i de fredlige tilstande, der efterhånden var indtrådt omkring den nye grænse.⁴ Da loven på ny var til revision i 1930, fulgtes det samme princip, omend med visse lempelser. 10 mand afskedigedes, mens man i øvrigt vendte tilbage til den gradvise reduktion på grund af alder. Socialdemokraterne havde i sin tid modsat sig de drastiske nedskæringer, men havde ikke haft noget mod tanken om en reduktion og rationalisering som sådan. I forbindelse med lovens vedtagelse i 1930 understregedes endnu en gang det ønskelige i en simplificering af grænsebevogtningen.⁵ I midten af 30'erne var man på denne måde nået ned på en mandskabsstyrke på noget under 300 officerer og gendarmere.⁶

Den rationalisering af grænsebevogtningen, som fulgte i kølvandet på reduktionen, måtte tage sit udgangspunkt i, at Grænsegendarmeriet under alle omstændigheder skulle være der for at forhindre at overgangsstederne blev omgået. Men da grænsetrafikken var i stadig stigning, og der netop i

20erne foregik en kraftig forøgelse af forbrugsbeskatningen og dermed af toldvæsenets arbejdsbyrde, måtte tendensen gå i retning af at overlade Grænsegendarmeriet en større andel af arbejdet.

Korpsets toldtjeneste ved den ny grænse indrettedes stort set efter de retningslinier, der var blevet fastlagt oppe ved Kongeåen. Korpset var som tidligere underlagt Finansministeriets Departement for Told- og Forbrugsafgifter. Alle væsentlige dispositioner vedr. korpset skulle godkendes her. Den daglige ledelse forestodes af chefen, indtil 1934 oberst Moltke, der under sig havde en næstkommanderende og et antal distriktsofficerer, fra 1923 3 i alt, placeret i Tønder, Kollund og Sønderborg. Hvert distrikt var inddelt i et antal afsnit, i alt 16, der lededes af en grænsevagtmester af 1. grad med en vagtmester af 2. grad som næstkommanderende. Den almindelige vagt- og kontroltjeneste udøvedes af overgendarmer og gendarmer.⁷

Toldtjenesten omfattede patruljering langs grænsen for at forhindre toldsvig og arbejdet ved anmeldelsesposterne, der tjente til at lette grænseboernes færdsel over grænsen. Ved toldstederne og toldkontrollerne bestod gendarmernes virksomhed i assistance for toldvæsenets folk, ferieafløsning og ledsagetjeneste mellem grænsen og toldsteder længere inde i landet.⁸

Rationaliseringen medførte, at man i løbet af 20erne overlod dele af toldklareringen og kontrollen til gendarmerne. Det skete ved anmeldeposterne langs kysten fra Mømmark på Als til bunden af Flensborg Fjord, ved kontrolstederne i Kruså, ved Oksevejen og i Sæd. Uden for toldvæsenets ekspeditionstider overtog gendarmerne helt opsynet med rejsende, ligesom visse kontrolsteder langs østkysten forvandlede til anmeldelsesposter og derved kom ind under korpset. I sommeren 1932 overgik hele toldekspeditionen ved Pebersmark toldkontrol til Grænsegendarmeriet.⁹ Som man ser, tog foranstaltningerne primært sigte på at aflaste toldvæsenet. Det var de mindre betydningsfulde poster og den mere rutineprægede kontrol, der afgaves til Grænsegendarmeriet.

De nye retningslinier slog også igennem på det politimæssige område. Det påhvilede stadig gendarmerne at anholde fremmede vagabonder og andre, der ulovligt søgte over grænsen. Det var i årene lige efter 1920 et ret krævende og ikke ufarligt arbejde.¹⁰ Men hertil var i mellemtiden kommet paskontrol. Pastvangen var indført i de sidste krigså. Statspolitiet havde sendt folk til grænsen, og korpset var snart blevet inddraget i virksomheden. Det skulle bl. a. sørge for, at paskontrollen ikke blev omgået. Ved nedrykningen til den ny grænse havde korpset desuden fået tildelt opsynet med »den lille grænsetrafik« ad de sekundære veje, dvs. de veje, der holdtes åbne for grænseegnens beboere.¹¹

Bevogtningen af landegrænsen havde sit tyngdepunkt i øst omkring Kruså og Bov. Også ved Sæd var trafikken forholdsvis livlig, men i det flade land mod vest var de fleste overgange kun beregnet for grænseegnens beboere, som her ved Bejers kro, Lydersholm afsnit.

Som følge af sammenlægningen i 20erne fik Grænsegendarmeriet nu overladt paskontrollen ved Højer Sluse, Rudbøl, Pebersmark og anløbsbroerne i Flensborg Fjord samt nattjenesten ved Sandager paskontrol.¹² Det var med andre ord de mindre befærdede veje, Grænsegendarmeriet skulle tage sig af.

I 1932 gik rationaliseringen i stå. Udviklingen havde understreget Grænsegendarmeriets stilling som grænsebevogtningens rygrad, dens altmulig-mænd så at sige. Toldvæsen og politi indskrænkede sig herefter til at optræde som specialister ved de mere befærdede overgangssteder. I Tolddepartementet havde man under forhandlinger med Justitsministeriet om overtagelsen af politiets forretninger været rede til at lade Grænsegendarmeriet varetage hele fremmedtilsynet ved grænsen og dermed helt erstatte politiet i bevogtningen. Men en omlægning af denne art ville hverken politiet eller Justitsministeriet inlade sig på. Man mente ikke, at Grænsegendarmeriet havde den fornødne uddannelse og smidighed i organisationen.¹³

På begge felter var der ellers foregået en vis forandring. Som nævnt kaldes korpset i organisationsplanerne et militært organiseret toldpoliti. Det militære

præg trådte frem på flere måder. Således skulle såvel chef som distrikts-officerer være officerer af hæren, og ved besættelsen af de øvrige poster kom fortrinsvis hjemsendte underofficerer, korporaler og menige af hæren i betragtning. Indtil 1926 var korpsets mandskab underlagt den militære retspleje, og vilkårene var ofte hårde for de menige gendarmer. I 1926 ophævedes denne, og korpsets personale omfattedes herefter af tjenestemandslovens bestemmelser. I forbindelse med de nye told- og politiopgaver begyndte man også at fatte interesse for mandskabets civile kvalifikationer. I 1930 oprettedes et fagkursus, hvorunder dele af personalet modtog en grundig indføring i love og bestemmelser for grænsetrafikken. Bestået eksamen blev en betingelse for videre advancement.¹⁴ Rationaliseringen havde således også smittet af på korpsets indre forhold. Et helt civilt korps aftegnede sig i begyndelsen af 30erne som et muligt fremtidsperspektiv.

2. KAPITEL

Urolige tider. Samarbejde med politiet

Det blev imidlertid ikke i denne retning, tingene kom til at gå. I 1934 erfarede Tolddepartementet, at Justitsministeriet i et forslag til en ny politilov havde til hensigt at søge Grænsegendarmeriet henlagt under dette ministerium.¹ I bemærkningerne til lovforslaget begrundedes det med, at forholdene ved grænsen i stigende grad havde medført, at Grænsegendarmeriet måtte bistå politiet med overvågelsen af paskontrollen, hvorved dets opgaver i betydeligt omfang var blevet af politimæssig art.

I departementet fandt man denne begrundelse og hele tanken højst malplaceret. Man hævdede, at sammenlægningen var sket under forudsætning af, at korpset fortsat skulle sortere under Tolddepartementet. Med hensyn til udviklingen i korpsets virksomhed gjorde man opmærksom på, at sammenlægningen tværtimod havde ført til et så intimt og omfattende samarbejde med toldvæsenet, at en eventuel overgang til politiet ville gøre det nødvendigt at erstatte korpset med nyt toldpersonale, idet et Grænsegendarmeri under politiets ledelse ikke kunne betragtes som egnet til at varetage toldbevogtningen på forsvarlig vis.² Departementets afvisning af lovforslaget betød, at Justitsministeriet måtte lade tanken falde. I stedet fik man nogle bemærkninger om det ønskelige i faste regler for samarbejdet.³

Man skulle have troet, at tanken om en overgang til politiet dermed var begravet for stedse, så meget desto mere som den tredelte grænsebevogtning med toldvæsen, politi og grænsegendarmeri i det daglige synes at have fungeret til alles tilfredshed.⁴ Det blev imidlertid ikke tilfældet. Tanken om en enhedsledelse vedblev at husere med det resultat, at der i 30erne og under krigen herskede en atmosfære af gensidig mistillid mellem Grænsegendarmeriet og politiet.

Noget kunne derfor tyde på, at der bag Justitsministeriets forslag fra 1934 lå andre motiver end de rent tekniske, man havde angivet i bemærkningerne. Og det er da heller ikke svært at få øje på, hvad det var der trykkede. Fra det gamle holstenske grænsegendarmeri havde korpset foruden told- og politiopgaverne arvet forpligtelsen til at medvirke ved opretholdelsen af ro og orden i grænselandet. Under pludseligt opståede uroligheder, hvor hurtig handling var påkrævet, kunne der ligge en fare i adskillelsen mellem politi

og grænsegendarmeri, og det kan ikke nægtes, at der netop i 1930erne kunne være rigelig årsag til bekymring i så henseende. Man tager næppe fejl, når man betragter forslaget i politiloven og den hele animositet mellem de to tjenestegrene, som et udslag af politiets og Justitsministeriets forsøg på at komme ud over de vanskeligheder, man havde med dette problem.

I slutningen af 1930 havde de politiske forhold syd for grænsen antaget en så foruroligende karakter, at Justitsministeriet følte sig foranlediget til at bede amtmændene i Tønder, Aabenraa og Sønderborg om at undersøge, hvad der burde gøres over for udlændinge, der deltog i demonstrationer i Danmark og for at sikre opretholdelsen af den lovlige orden ved grænsen. Man forudså øjensynlig, at urolighederne kunne brede sig mod nord og eventuelt tage form af ulovlige grænseoverskridelser. I de påfølgende drøftelser deltog foruden amtmændene også chefen for 1. Jyske Division, grænsepolitimestrene og chefen for Grænsegendarmeriet.

I det første spørgsmål mente man at kunne nøjes med en skærpelse af politivedtægts bestemmelser om demonstrationer. Også ulovlige grænseoverskridelser måtte efter amtmændenes opfattelse være et politianliggende, så længe det ikke drejede sig om regulære eller irregulære tropper. Men da opgaven kunne overstige politiets kræfter, måtte der være mulighed for at få hjælp andetsteds fra, og da man samtidig var enige om, at militæret kun i yderste nødsfald burde sættes ind, måtte hjælpen hentes fra Grænsegendarmeriet. I første omgang skulle der kun være tale om en supplerings af politiet med enkelte gendarmer under politiets ledelse. Viste dette sig ikke tilstrækkeligt, f. eks. hvis grænseoverskridelsen skete ved flere overgange på samme tid, fandt man det ønskeligt, at Grænsegendarmeriet alene og i sin helhed forsøgte at vise de indtrængende tilbage. Man mente, at korpset, når dets organisation indrettedes herpå, og det forsynedes med automobiler, kunne løse denne opgave, uden at militæret behøvede at tage affære.⁵

Ordningen tiltrådtes af Grænsegendarmeriets chef og Departementet, dog med den ændring, at også de gendarmer, der i første omgang afgaves til politiet, skulle optræde under kommando af en af korpsets officerer.⁶ Resultatet stadfæstedes med Justitsministeriets instruktion af 18. 11. 1931, der i alt væsentligt fulgte amtmændenes forslag og Departementets ændringer.⁷ Dermed var der skabt en plan til imødegåelse af de anslag mod grænsen, der måtte komme. Men det er indlysende, at de splittede kommandoforhold gjorde den tungtarbejdende og lidet egnet som grundlag for hurtig og effektiv indgriben.

Ordningen gjorde det nødvendigt at skaffe flere våben til de implicerede.

I Tønder politikreds, der dækkede størstedelen af landegrænsen, havde politiet ikke engang en pistol pr. mand, og de, man havde, var af en forældet type – ligesom ammunitionen ikke havde været fornyet i årevis.⁸ I Grænsegendarmeriet var man lidt bedre faren. De normerede våben bestod af en karabin med bajonet samt sabler. Men den slags våben egnede sig kun dårligt for den foreliggende opgave, og oberst Moltke modsatte sig energisk, at korpset forsynedes med pistoler – et våben, som personalet, efter hans opfattelse, ikke var vandt til at bruge og desuden forekom ham endnu mindre egnet. Han havde dog intet imod, at korpset forsynedes med gummiknipler, og der indledtes en forhandling herom, men med negativt resultat.⁹

Hermed var der imidlertid kun tænkt på våben, Grænsegendarmeriet kunne få brug for ved afgivelsen af den første støtte til politiet. Anderledes lå det, når korpset selv skulle overtage ansvaret. Her ville der være behov for noget kraftigere end karabiner. Moltke mente, at et mindre antal rekylgeværer, anbragt som en reserve til brug ved særligt udsatte punkter på grænsen, ville forøge korpsets muligheder betydeligt, men overlod det til Departementet at afgøre, om dette ville være foreneligt med Grænsegendarmeriets stilling som bevogtningskorps ved grænsen.¹⁰ Departementets overvejelser førte imidlertid ikke til noget positivt resultat, og nogen forbedring af Grænsegendarmeriets bevæbning blev der således ikke tale om.

To år senere – i foråret 1933 – skabte bevægelsen i Tyskland netop den situation, man med bange anelser havde forberedt sig på. Den ny nationalisme og de gamle slesvig-holstenske enhedsbestræbelser forenedes i et politisk stormløb mod grænsen af 1920. Bag denne såkaldte »Påkestorm« lå der intet ønske om en direkte aktion mod grænsen. Tanken var at skabe tilstande i Nordslesvig, der kunne tvinge den danske regering til at rejse det nordslesvigske spørgsmål over for Berlin. På dansk hold kunne man imidlertid dårligt opfatte de tyske taleres erklæringer om, at den tyske nationalsocialisme »ville tage Nordslesvig i besiddelse som et lyn«, som andet end en trussel om en voldelig grænseflytning,¹¹ og det spørgsmål meldte sig naturligt, om grænsen i så fald var tilstrækkeligt beskyttet.

Problemet drøftedes i slutningen af marts i Det udenrigspolitiske Nævn. Regeringen blev spurgt, om den havde til hensigt at sikre grænsen militært mere end nu. Udenrigsministeren svarede benægtende og begrundede det med en henvisning til den opsigt, et sådant skridt ville vække. På foranledning af oppositionen og de sønderjyske rigsdagsmænd indkaldtes nævnet til et nyt møde den 7. april. Selv om udenrigsministeren her kunne give meddelelse om, at den tyske regering havde grebet modererende ind over for brushovederne syd for grænsen, blev der på ny stillet krav om en forøgelse af grænse-

bevogtningens styrke. Regeringen opfordredes til at træffe aftale med hæren og forøge Grænsegendarmeriet. Både udenrigsministeren og justitsministeren mente dog, at det i så fald ville være bedre at udvide statspolitiet, og herved blev det. På et pressemøde nogle dage senere meddelte udenrigsministeren, at rigsdagen ville vedtage en forøgelse af statspolitiets styrke, mens et forslag fra en sønderjysk deputation, der kom til København i slutningen af april, om oprettelsen af et grænseværn til 3 mill. kroner årligt blev afvist. Den 18. maj meddelte Stauning i Folketinget, at der var blevet truffet visse foranstaltninger til sikring af grænsen. Yderligere oplysninger ville blive givet partiernes ansvarlige repræsentanter.¹²

Oppositionen og de sønderjyske rigsdagsmænd havde med deres krav om en reaktion, der viste, at Danmark tog spørgsmålet alvorligt, fremkaldt en forøgelse af statspolitiet, mens noget tilsvarende for Grænsegendarmeriets vedkommende var blevet afvist. Helt uberørt af udviklingen forblev korpset dog ikke. Oplysninger om, hvad de af Stauning nævnte foranstaltninger gik ud på, findes ikke, men af Grænsegendarmeriets akter ses, at det i begyndelsen af juli fik bemyndigelse til at give mandskabet en repetition af skydeuddannelsen med de normerede våben. Øvelser af denne art havde ikke tidligere været gennemført, men blev fra nu af en årligt tilbagevendende begivenhed.¹³ Nye og solidere grænsebomme blev opsat. Året efter – i juni 1934 – modtog korpset 20 rekylgeværer som lån fra hæren. De anbragtes i afsnitslederboligerne langs hele grænsen – kyststrækningen indbefattet. Transportmulighederne og telefonforbindelserne forbedredes.¹⁴ Samtidig indledtes forhandlinger med de militære myndigheder om udlevering af et antal Browningpistoler.¹⁵ I de følgende fire år modtog korpset i alt 326 stk. af disse våben.¹⁶

Der er en klar sammenhæng mellem disse forholdsregler, uroen i 1933 og de derunder trufne foranstaltninger. De foruroligende tilstande syd for grænsen ser ud til at have overvundet de betænkeligheder, der måtte have været i Departementet i 1931 ved en sådan understregning af Grænsegendarmeriets rolle i bekæmpelsen af eventuelle uroligheder. I samme retning peger bemyndigelsen til at udlevere 250 gummistave til korpset i 1935.¹⁷

Sideløbende hermed førtes i 1934 forhandlinger mellem amtmændene, politimestrene, militæret og Grænsegendarmeriet om ændring af instruktionen af 18. 11. 1931. Foranledningen var oprettelsen af politiadjudanturen for Sønderjylland. I denne post, der var et andet resultat af uroen i 1933 og som beklædtes af amtmanden i Aabenraa, Refslund Thomsen, var det meningen at samle en del af de beføjelser af politimæssig art, der hidtil havde ligget hos de respektive amtmænd i landsdelen. Dette nødvendiggjorde en fast-

læggelse af kommandoforholdene i forhold til instruksens.¹⁸ Men samtidig ændredes denne på væsentlige punkter – formentlig på grund af de vanskeligheder der lå i at skabe et samarbejde mellem politiet og Grænsegendarmeriet. Når politistyrken ved grænsen ikke kunne magte opgaverne, skulle der nu hentes bistand fra de øvrige politistyrker i Sønderjylland, og først når disse styrker viste sig utilstrækkelige, skulle Grænsegendarmeriet afgive mandskab til politiet. Det næste stadium, hvorunder Grænsegendarmeriet i sin helhed og alene skulle overtage opgaven, udgik. Til gengæld uddybedes de retningslinier, hvorefter hæren skulle yde assistance i lighed med Grænsegendarmeriet, ligesom det nu for første gang præciseredes, at hæren straks skulle gribe ind, hvis irregulære eller regulære tropper overskred grænsen.¹⁹

I Departementet havde man intet at indvende mod disse ændringer. Man sporer tilmed en vis lettelse, når det konstateres, at Grænsegendarmeriets rolle kun var blevet mere subsidiær.²⁰ I Departementet var man øjensynlig ikke glad ved den rolle, forholdene ved grænsen havde tvunget Grænsegendarmeriet ind i.

Set fra politiets og Justitsministeriets synspunkt kan den nye instruktion kun have været opfattet som et mindre fremskridt. Kommandoproblemet var endnu uløst, selv om det med Grænsegendarmeriets mere tilbagetrukne rolle var blevet mindre akut. Dette fremskridt må endda siges at blive mere end opvejet ved de nye bestemmelser om militærets afgivelse af styrker til politiet på samme vilkår som Grænsegendarmeriet. – Hvad var da mere naturligt end at søge spørgsmålet løst ved at lade korpset overgå til politiet i forbindelse med politilovens gennemførelse?

Da dette ikke førte til noget, ændredes instruktionen endnu en gang i 1936. Selve planen og de enkelte tjenestegrenes ansvar berørtes ikke, men politiadjudanten og politimesteren i Aabenraa overtog nu helt de lokale amtmænds beføjelser.²¹ Dette skal utvivlsomt opfattes som et svar på Departementets afvisning af politiets ønske om at overtage Grænsegendarmeriet. Koncentrationen af beføjelserne i politiadjudantens hånd var det, der lå inden for mulighedernes grænse i retning af enhedsledelse. På dette grundlag udarbejdede politiet og Grænsegendarmeriet i oktober 1936 en plan for en ekstraordinær bevogtning af grænsen.²²

De foranstaltninger, der fra dansk side blev truffet i forbindelse med uroen ved grænsen til Tyskland i begyndelsen af 30'erne, betød en konkretisering af Grænsegendarmeriets politimæssige ansvar. Men under udformningen af planerne for de forskellige tjenestegrenes fælles optræden under uroligheder åbenbarede hidtil oversete vanskeligheder i forbindelse med kommandospørgsmålet. Det var formentlig disse problemer, der lå bag

Justitsministeriets og politiets ønske om at få en mere formel indflydelse på korpset, således som det kom til udtryk i forslaget til den nye politilov. Det må også have været det, der, da denne vej ikke viste sig farbar, medførte en reducere af Grænsegendarmeriets rolle i bestræbelserne for at forebygge uroligheder ved grænsen. Tilbage blev dog stadig et konkret udformet ansvar i denne henseende og en ganske væsentlig udvidelse af korpsets våbenudstyr. Det sidste skulle blive af betydning i sammenhæng med en anden side af korpsets virksomhed.

3. KAPITEL

Grænseforsvaret. Samarbejdet med hæren

I forbindelse med overvejelserne om en fastere ordning af Grænsegendarmeriets rolle i tilfælde af uroligheder havde Moltke gjort opmærksom på, at korpset også havde forpligtelser, hvis grænsen blev overskredet af regulære tropper. Moltke tænkte sig, at det skulle yde den første modstand, indtil de sønderjyske garnisoner kunne gribe ind. Korpset havde med andre ord også opgaver at løse i krigstilfælde.¹

Her var der igen tale om gamle traditioner. De holstenske gendarmer var – som ovenfor nævnt – udtaget blandt de lokale rytterregimenter. Korpset havde i virkeligheden aldrig sluppet denne forbindelse. I krigene 1848–50 og 1864 havde dets folk deltaget som feltgendarmer. I 1864 havde de været med ved evakueringen af Als og dækket troppernes udskibning fra Kegnæs.²

I 1906 blev der truffet en ordning med Krigsministeriet, hvorefter Grænsegendarmeriet i tilfælde af krig underlagdes dette ministerium. Korpset skulle yde den første modstand ved en grænseoverskridelse og senere optræde som feltgendarmeri bag fronten.³

Efter nedrykningen til den ny grænse i 1920 ser det ud til, at man har søgt at bringe klarhed om korpsets optræden i tilfælde af mobilisering.⁴ Man må formode, at det drejede sig om en ajourføring af aftalen af 1906 under hensyntagen til de nye forhold. Således blev det et af korpsets hverv i krigstilfælde at sprænge en række jernbanebroer i grænseområdet. I maj 1923 bemyndigedes Grænsegendarmeriet til at forhandle med generalstaben herom.⁵ Et antal gendarmer modtog kursus i sprængningsteknik på Ingeniørkasernen i København,⁶ og i oktober–november kunne der uddeles instruktioner til 10 gendarmer. I marts 1925 fik yderligere 9 mand deres instruktioner.⁷ Det er ikke klart, hvilke broer det drejer sig om, bortset fra viadukten i Padborg og broer ved Tønder og Tinglev.⁸ Linien Tinglev–Tønder ser ud til at have begrænset det område, hvori Grænsegendarmeriet skulle medvirke. I januar 1934 tiltrådtes således en ordning, hvorefter også broerne ved Brøns, Rejsby og Bredebro skulle sprænges af korpsets folk. Broerne lå nord for det område, korpset skulle operere i. Dets styrker ville dog ikke blive svækket væsentligt, ligesom sprængningen først skulle finde sted, når Grænsegendarmeriet ville være sikret af andre styrker.⁹

Hverken korpsets daværende chef, oberst Moltke, eller Departementet synes at have været særlig tilfredse med tingenes tilstand, Moltke fordi der øjensynlig herskede en del uklarhed om, hvad der egentlig forventedes af korpset, Departementet fordi den i meget beroede på mundtlige aftaler. For Departementets vedkommende spores desuden en mere principiel modvilje mod Grænsegendarmeriets militære virksomhed. En diskussion, der udspandt sig mellem generaldirektør Michael Kofoed og Moltke i anledning af det forestående chefskifte i Grænsegendarmeriet, er oplysende i så henseende. Michael Kofoed havde betegnet korpsets chefen som »leder af et civilt toldpolitikorps«. Moltke opfattede dette som et program og opfordrede generaldirektøren til at tage den fulde konsekvens af sine synspunkter. Dette ville efter Moltkes opfattelse indebære en ændring af organisationsplanens udtryk »militært organiseret« om korpset, opsigelse af de gældende aftaler med Krigsministeriet »om et vist, efterhånden vanskeligere og usikkert Samarbejde med Hæren«, samt – endelig – at undlade at ansætte nye officerer. Under alle omstændigheder fandt Moltke det nødvendigt at få afklaret, hvorvidt Grænsegendarmeriet havde en militær opgave eller ej, dels på grund af de fortrolige opgaver, dels på grund af bestræbelserne for at udvide Grænsegendarmeriet i forbindelse med afrustningen.¹⁰

Dette var dog en misforståelse af Departementets hensigter. Man ansatte oberstløjtnant S. B. Paludan-Müller som Moltkes efterfølger og besluttede samtidig at optage forhandling med Krigsministeriet om korpsets samarbejde med de militære myndigheder.¹¹ Denne drøftelse fandt sted i februar 1934 og resulterede i en bekræftelse af aftalen af 1906. Der stillede forslag om at præcisere samarbejdet ved en officiel skrivelse fra Departementet til Grænsegendarmeriet, idet aftalen hidtil havde hvilet på en fortrolig skrivelse fra 2. generalkommando til Grænsegendarmeriet. Ved samme lejlighed skulle korpset bemyndiges til at tilrettelægge de vilkår, hvorunder dets bistand skulle ydes. Et forslag til den ovenfor nævnte instruks vedr. uroligheder, som Departementet modtog i slutningen af 1934, og hvori det fastsloges at Grænse-

Svend Bartholin Paludan-Müller (1885–1944) var uddannet officer og som sådan højt værdsat af sine foresatte, men det blev hans til tider voldsomme temperament, der kom til at forme hans livsløb. I 1930 afbrød han en lovende militær karriere i protest mod regeringens behandling af det danske forsvar. I 1935 var han nær blevet afskediget fra sin stilling som chef for Grænsegendarmeriet på grund af en harmfuld artikel om Italiens overfald på Abessinien, der vakte den italienske ambassadørs mishag. Den 9. april og samarbejdet med besættelsesmagten var ham en prøvelse, og det var hans ønske om på trods af vilkårene at fastholde overensstemmelsen mellem sin overbevisning og sine handlinger, der var baggrunden for hans vægring ved at lade sig anholde den 26. maj 1944.

gendarmeriet, hvis militæret blev direkte angrebet, underlagdes dette, aktualiserede yderligere spørgsmålet. Det blev besluttet at få sagen bragt i orden. En skrivelse fra Departementet bestemte at Grænsegendarmeriet under mobilisering og overhængende krigsfare skulle overgå til Krigsministeriet og underlægges Jyske Division. Sidstnævnte instans pålagdes at udarbejde et udkast til en instruks for korpsets anvendelse i påkommende tilfælde.¹²

I oktober 1935 forelå Jyske Divisions forslag til en ordning, udarbejdet efter forhandling med chefen for Grænsegendarmeriet. Det fastslog, at korpset i tilfælde af en grænseoverskridelse skulle afvise enkeltpersoner, men ved et egentligt angreb skulle gå tilbage til Kolding, hvor det skulle underlægges Jyske Division som feltgendarmeri. For de folk, der var udset til brosprængninger på banerne, henvistes til instrukserne.

I første omgang blev der således kun tale om en skriftlig opregning af korpsets hidtidige hverv. Det tilføjedes imidlertid, at den forbedring af dets bevæbning, der havde fundet sted ved tildelingen af rekylgeværene, med tiden, efterhånden som mandskabet uddannedes i våbnenes brug, ville muliggøre en mere militær anvendelse af korpset.¹³

I april 1936 var gendarmernes militære uddannelse så vidt fremskreden at Divisionen fandt det forsvarligt at udnytte korpset til rene forsvarsopgaver i grænseområdet, og i juli forelå et nyt udkast til instruksen.

Grænsegendarmeriet var nu indpasset i hærens planer for de forskellige situationer der kunne ventes at opstå. Der skelnedes mellem fem stadier. Først havde man eventuelle uroligheder ved grænsen, der omfattedes af den tidligere nævnte instruks om korpsets assistance til politiet. Situation nr. 2 indtrådte, når der ved urolige forhold omkring grænsen etableredes sikringsstyrke ved enkelte militære afdelinger. Grænsegendarmeriet underlagdes da Garnisonskommandanten i Sønderborg. De gendarmere, der var udtaget til brosprængning, skulle gøre sig klar, mindre sprængninger ved grænsen skulle forberedes, mens resten af korpset forholdt sig som under normale forhold. De samme bestemmelser gjaldt i situation nr. 3, når der formeredes sikringsstyrke ved samtlige afdelinger. I situation nr. 4, når der formeredes bevogtningsstyrke for Sønderjylland, skulle de planlagte hovedspærringer etableres og bevogtes af Grænsegendarmeriet, indtil hæren kunne overtage opgaven. Sprængningskommandoerne skulle afgå til broerne, sprænge disse og derefter søge til Vojens. Selve korpset skulle blive på plads langs landegrænsen og kysten, indtil den militære bevogtningsstyrke havde dannet en sikringslinie tæt nord for grænsen. Når dette var sket skulle korpsets hovedstyrke afgå til Hønsnap for efter nøjere ordre at deltage i bevogtningsstyrkens virksomhed. Det var hensigten at tildele Grænsegendarmeriet forsvaret af Flensborg

Fjords nordkyst. En del skulle dog blive tilbage for at regulere den lovlige færdsel, etablere mindre sprængninger ved selve grænsen og alarmere troppebagved. Endelig var der mobiliseringssituationen, hvor korpset skulle forholde sig som i situation nr. 4. I alle tilfælde skulle de militære enheder opstilles således at de tæt bag ved Grænsegendarmeriet dannede et rygstød, som dette kunne falde tilbage på – ved mindre overskridelser om fornødent tilkalde hjælp fra. Ved grænseoverskridelser skulle enkeltpersoner og patruljer afvises af gendarmerne, mens de ved større angreb skulle alarmere troppebagved ved skydning og derefter trække sig tilbage til disse.¹⁴

Den 10. april 1937 godkendte Krigsministeriet instruksens.¹⁵ Grænsegendarmeriet havde hermed fået tildelt den betydningsfulde opgave at sinke fjendens fremrykning over grænsen indtil militæret blev i stand til at optage kampen. Bagefter skulle det, i stedet for som tidligere at optræde som feltgendarmeri, varetage forsvaret af kysten ved Flensborg Fjord. Samtidig var det lykkedes Divisionen at få gennemført en udvidelse af det antal gendarmere, der skulle deltage i sprængningerne til 25 mand. Jyske Divisions forsvarsmuligheder i Sønderjylland og under en undvigende kamp op gennem Jylland afgang i høj grad af den rettidige sprængning af broerne over de vandløb o. l., hvortil Divisionen støttede sine fløje. Under øvelser i 1936 var det blevet klart, at 2. pionerbattalion ikke kunne klare dette omfattende arbejde alene, og Divisionen havde da ikke set anden udvej end at danne et sprængningskommando af grænsegendarmere.^{15a}

Fra at være et militært hjælpekorps var Grænsegendarmeriet blevet forvandlet til et regulært og temmelig betydningsfuldt led i grænsforsvaret. Den udvidelse af korpsets bevæbning som uroen i 1933 havde givet anledning til, havde skabt mulighed for at afhjælpe svaghederne i de eksisterende forsvarsplaner, og fra Jyske Divisions side har man forstået at udnytte denne mulighed.

Det nye arrangement var dog behæftet med visse usikkerhedsmomenter. Det drejede sig i første omgang om, hvor lang tid, der ville gå mellem ordren til bevogtningsstyrkens forering og det tidspunkt, hvor dens sikring i Grænsegendarmeriets ryg blev effektiv. I dette tidsrum ville korpset være fuldstændig overladt til sig selv. Det var også et spørgsmål, om der overhovedet ville blive tid til at sammendrage korpsets hovedstyrke ved Hønsnap. Gendarmene befandt sig jo spredt i små grupper langs en strækning på ca. 180 km. Dertil kom endelig, at gendarmene ikke blev gjort bekendt med instruksens indhold.^{17a}

Paludan-Müller var bekymret over disse muligheder. I marts 1938 skriver han til sin ven general C. Jacobsen: »Men jeg tror desværre heller ikke at

Tyskland vil levne os Tid til at bygge det meget udviklede System op som N.N. med flere har konstrueret til Fædrelandets Forsvar. Og mine Folk som Hæren med Ubarmhjertighed forlanger skal blive spredt langs Grænsen til det sidste, ja til efter det sidste, hvordan skal jeg få dem samlet under min Kommando, det er min største Bekymring«. ¹⁶

Det var således kun med betænkelighed Paludan-Müller tiltrådte planen, og med Departementets syn på korpsets militære karakter in mente må man formode, at det samme har været tilfældet her. ¹⁷ Paludan-Müllers bemærkning antyder, at det er sket under pres fra de militære myndigheder.

Såvel Paludan-Müller som Departementet var imidlertid klar over, at de nye aftaler måtte få visse konsekvenser for korpset. Den omdannelse i retning af en mere civilt præget styrke, der havde været under udvikling, måtte nu få en ende, hvis ikke dets muligheder for at opfylde forpligtelserne skulle tage skade. Gendarmerne virkede fortsat gennem deres personaleorganisation, Grænsekorpsetsforeningen, energisk for yderligere omdannelse, da de ikke var gjort bekendt med den rolle de skulle spille i grænseforsvaret. ^{17a} Korpsledelsen følte sig derimod tvunget til at holde igen. Det tidligere nævnte spørgsmål om, hvorvidt korpset skulle bevæbnes med pistoler i stedet for karabiner var også et led i denne konflikt. Allerede før 1914 var gendarmerne begyndt at presse på for at slippe af med den tunge og besværlige karabin, men uden held, og da man endelig fra 1935 fik udleveret pistoler, beholdt man karabinerne. ¹⁸ Korpsledelsen anså dem for uundværlige af hensyn til de militære opgaver.

Korpsets militære værdi var imidlertid i færd med at blive undergravet ad en anden og langt mere følelig vej. Reduktionen i mandskabsstyrken havde til følge, at tilgangen af unge gendarmere gik i stå. Mandskabets gennemsnitsalder var derfor i støt stigning. Den tid ville ikke være langt borte, hvor gendarmerne simpelt hen ville være for gamle til at rykke i felten. Allerede Molkte havde henledt opmærksomheden på problemet. I 1932 havde han anbefalet et forslag fra Grænsekorpsetsforeningen om at få åbnet adgang for ældre overgendarmer til at overgå til toldvæsenet. ¹⁹ Dengang var der ikke kommet noget ud af det, men nu da de nye planer var tiltrådt måtte der gøres noget for at forynge korpset. Der åbnedes i december 1938 adgang til at søge stillinger som toldbetjente og man begyndte at antage nye folk. ²⁰

Men foranstaltningen kunne naturligvis først få virkning over et længere åremål. Noget tyder på, at man i Departementet var klar over dette og overvejede, om man ikke helt skulle søge ordningen med hæren ophævet eller ændret, så gendarmerne i krigstilfælde kun kom til at optræde som feltgendarmeri. ²¹ Noget resultat kom der dog foreløbig ikke ud heraf.

Til slut og for fuldstændighedens skyld må det nævnes at korpset også i fredstid arbejdede sammen med de militære myndigheder som led i den militære efterretningstjeneste. Korpsets folk indsamlede oplysninger, blandt andet fra deres tyske kolleger på den anden side af grænsen og optrådte som mellemmand mellem efterretningstjenesten og civile personer i grænseområdet.²²

Ser man udviklingen i Grænsegendarmeriets virksomhed i 20erne og 30erne under et, må det siges, at der var tale om en ganske væsentlig forøgelse af ansvaret, såvel i det daglige som i ekstraordinære situationer. Dette må ikke forflygtige at korpset også før 1920 havde vigtigt arbejde at udføre. Men det er åbenbart, at udvidelsen i de toldmæssige og politimæssige opgaver tillige med instruktionerne om samarbejdet med politiet og hæren havde gjort korpset til grænsebevogtningens rygrad. Sparebestræbelserne, rationaliseringen og den politiske uro i 30erne havde alle virket i denne retning, fordi de alle havde måttet tage deres udgangspunkt i det faktum, at Grænsegendarmeriet under alle omstændigheder måtte være der for at udfylde sin oprindelige opgave: at ingen ulovligt passerede landets sydlige grænse. Men mens de to første bestræbelser havde givet anledning til forventninger om at korpset ville få et mere civilt præg, havde den politiske uro i begyndelsen af 30erne ført til en understregning og forøgelse af dets politimæssige og militære ansvar.

4. KAPITEL

Neutralitet og besættelse. Sept. 1939 - 9. april 1940

Med krigsudbruddet i september 1939 var de rolige dage ved grænsen forbi. I forlængelse af regeringens neutralitetserklæring gennemførtes udførselsforbud for en række råvarer, foderstoffer og levnedsmidler, såvel som skærpet eftersyn af rejsende og deres bagage.¹ Mere arbejde, ekstraordinære forhold, skærpet årvågenhed: for Grænsegendarmeriet betød det en tilbagevenden til tilstandene under 1. verdenskrig. Dengang havde følgen været en voldsom udvidelse af grænsebevogtningens omfang, og man stod da heller ikke ganske uforberedt nu. Det var blandt andet med den situation for øje, man i 1936 havde udarbejdet planer for en ekstraordinær grænsebevogtning med politi og gendarm. I den foreliggende situation var de lokale politimyndigheder og Grænsegendarmeriet imidlertid enige om, at det ikke var nødvendigt at gennemføre grænsespærringen i dens fulde omfang. Man nøjedes med at sende et antal ordensbetjente til grænselandet til styrkelse af paskontrollen og patruljering i baglandet.² En halv snes gendarm sendtes til Rømø.³ I Grænsegendarmeriet var man ikke helt tilfreds, men Departementet måtte meddele, at der ikke for tiden kunne antages nyt personale. Det blev dog stillet i udsigt, at spørgsmålet i givet fald ville blive taget op til fornyet overvejelse.⁴

I midten af september henvendte Krigsministeriet sig til Departementet med en anmodning om at gendarmene nu blev gjort bekendt med indholdet af instruks fra april 1937. I foråret 1939 var Jyske Division blevet klar over, at dette ikke var sket, og havde bedt om at få det rettet. En drøftelse af sagen mellem forsvarsministeren, finansministeren, generaldirektør Knud Korst og general Stemann havde været aftalt i juli, men havde øjensynlig ikke givet resultat. I Jyske Division var man ikke glad for denne tilstand. Man forudså at det kunne volde problemer, dels i form af uro blandt gendarmene, dels ved at korpsets omdannelse til en militær enhed, bl. a. tilpasningen af den militære udrustning, måtte udsættes til sidste øjeblik. Generalkommandoen pegede desuden på, at hemmeligholdelsen kunne skabe tvivl om Grænsegendarmeriets folkeretslige stilling i en krigssituation. Departementet ønskede imidlertid ikke at inklade sig på en drøftelse heraf og undlod at svare på henvendelsen.⁵

10. januar 1940 foretog Krigsministeriet en ny henvendelse af lignende indhold, og denne gang var foranledningen mere alvorlig. Den 8. januar havde Generalkommandoen på grund af rygter om tyske troppesamlinger i Nordtyskland alarmeret tropperne i Sønderjylland.⁶ Alarmeringen omfattede også Grænsegendarmeriet. Mandskabet fik ordre til at pakke det nødvendige og holde sig beredt til at rykke nordpå. Vagterne blev trukket tilbage fra grænsen og sideposterne inddraget. Det viste sig dog hurtigt, at Generalkommandoens nervøsitet var grundløs, og den 17. januar kunne oberst Paludan-Müller ophæve alle særlige foranstaltninger. Grænsebommene skulle dog fortsat holdes lukkede og låsede i det omfang færdselen tillod det. Gendarmerne tildeltes tjenestefrihed for en vagttur på grund af den særlig anstrengende tid de havde haft.⁷ Disse tildragelser førte til, at Departementet tog sagen op. Den 22. januar blev Paludan-Müller kaldt til konference hos generaldirektøren, der meddelte ham, at Departementet var betænkelig ved den rolle, der var tildelt korpset i instruksens af 1937 og følgelig ønskede den ændret, hvilket obersten tog til efterretning.⁸

Det er tidligere antydnet at Departementets betænkelighed gik tilbage til 1937–38 og at den skyldtes hensynet til mandskabets høje alder. Over for den parlamentariske kommission har Knud Korst oplyst, at det »i nogen tid« havde været på tale, at Grænsegendarmeriets forhold til hæren burde undergå en forandring.⁹ Afdelingschef A. C. Johnsen, Departementets daglige leder, mener, at den var vokset frem siden generaldirektørskiftet i 1938 (da Knud Korst afløste Michael Kofoed) og krigens udbrud i september. At der ikke var blevet taget skridt til at løse problemet, beroede ifølge A. C. Johnsen på tilfældigheder, da det var opstået uden forbindelse med de drøftelser, der blev aktuelle i april 1940.¹⁰ Betænkelighederne var således af ældre dato og formentlig uden forbindelse med Generalkommandoens foranstaltninger i januar 1940.

Men efter 8. januar blev spørgsmålet altså taget op for alvor. Knud Korst bragte flere gange emnet på bane over for finansministeren, der var indforstået med, at det skulle drøftes med forsvarsministeren, men en henvendelse til denne fandt ikke sted.¹¹ Korpsets chef og næstkommanderende kunne som sædvanlig deltage i en af Jyske Division arrangeret instruktionsøvelse i dagene 11.–14. marts.¹² Trods Departementets betænkeligheder måtte aftalerne med hæren naturligvis stå ved magt, indtil en forhandling havde fundet sted med de militære myndigheder, og en sådan nåede man ikke frem til, før begivenhederne igen tog fart, og tvang Departementet til øjeblikkelig handling.

Der er ingen grund til på denne plads at give en bredere redegørelse for udformningen af de tyske planer for en besættelse af Danmark, »Operation Weserübung«. Men af hensyn til det følgende vil det være nødvendigt at se lidt på, hvorledes man fra tysk side vurderede den indsats det danske forsvar kunne yde, derunder hvilket kendskab man havde til den rolle, der var tiltænkt Grænsegendarmeriet, og de konsekvenser, man udledte heraf.

I den plan for besættelsen af Danmark, »Weserübung Süd«, der fastlagdes ved general v. Kaupischs operationsbefaling af 21. marts, var angrebet på Jylland det centrale. En forstærket infanteridivision skulle overskride grænsen seks steder, dog med hovedstyrken i øst, og derefter gå frem mod Vejle og Viborg. Samtidig skulle en forstærket skyttebrigade overskride grænsen ved Padborg og Rens for derefter over Løgumkloster, Ribe, Skjern, Herning, Viborg at nå frem til Aalborg. Det for hele operationen så vigtige luftstøttepunkt ved Aalborg var det overladt til skyttebrigaden at besætte, og af hensyn til operationerne i Norge måtte det ske hurtigt, endnu samme dag. Af denne årsag blev dens marchrute lagt så langt vestpå som muligt for at brigaden i størst mulige omfang kunne undgå kamp med det danske forsvar, som man formodede ville blive koncentreret i Østjylland. I forlængelse heraf blev det understreget, at en sprængning af grænseovergangene måtte forhindres, ligesom det blev overladt infanteridivisionen at nedkæmpe det danske grænseforsvar og bortrydde eventuelle spærringer. Overgangen ved Rens skulle skyttebrigaden dog selv tage sig af.¹³

Tidsfaktoren gjorde således det danske grænseforsvar til en ting af største vigtighed. I et bilag til operationsbefalingen blev der gjort rede for, hvad man kunne vente af modstand. Det oplystes at der i umiddelbar nærhed af grænsen var stationeret toldfunktionærer og ca. 350 gendarmere, udrustet med infanterivåben og uddannet i sprængningsteknik. Man var klar over, at Grænsegendarmeriet indgik i det militære forsvar ved grænsen og man formodede at det blandt andet skulle sprænge broerne ved de vigtigste overgange. Først i linien Graasten, Lundtofte, Jyndevad og Tønder ventede man den egentlige militære modstand.¹⁴

Selv om styrken var ringe, var man på tysk side på det rene med at et energisk dansk grænseforsvar kunne forsinke de tyske troppers fremmarch og dermed bringe alvorlig kludder i hele foretagenet, da operationsbefalingen kun tillod små afvigelser i de tidspunkter, de enkelte angrebsmål skulle nås. Den tyske ledelse satte imidlertid sin lid til overraskelsesmomentet. Sprængningen af grænseovergangene skulle forhindres ved overrumpling. Grænsen skulle åbnes af stødtropper, ledsaget af panserpatuljevogne. Derpå skulle de motoriserede enheder følge efter.¹⁵ For at være på den sikre side inddrog

man yderligere en Abwehr-gruppe på en officer og 5 mand, der fik ordre til at melde sig ved skyttebrigaden i Heide den 8. april kl. 12. Gruppen er formentlig identisk med den »Abwehrsonderkommando«, der blev afgivet af Oberkommando der Wehrmacht til forhindring af sprængninger langs grænsen og som nævnes i en rapport om Abwehrgruppernes arbejde i dagene den 9.–11. april.¹⁶ Alligevel var man ikke rigtig glad ved det. General v. Kaupisch indrømmede senere at de forhåndenværende pionertropper ville have været aldeles utilstrækkelige, hvis der fra dansk side var blevet iværksat en systematisk ødelæggelse af broerne. Det kan derfor ikke undre, at tyskerne med særlig omhu indsamlede efterretninger om de militære foranstaltninger nord for grænsen.¹⁷

Den 7. april var forberedelserne afsluttet, og de tyske tropper fik marchordre. Infanteridivisionen og skyttebrigaden rykkede frem til henholdsvis Slesvig og Heide.¹⁸ Men hvad de derefter foretog sig ligger hen i mørke, idet der ikke er bevaret materiale om besættelsen af Jylland fra tysk side. I sin sammenfattende indberetning fra slutningen af april kommer general v. Kaupisch dog med den interessante oplysning, at der før selve invasionstidspunktet sendtes »Sondertrups« frem til de vigtigste og mest truede overgange på den danske side af grænsen for at forhindre deres sprængning.¹⁹ Efter alt at dømme sigtes der til den ovennævnte Abwehrgruppe. 3 civilklædte mænd sendtes til viadukten i Padborg og 2 til jernbanebroen over Vidåen om aftenen den 8. april.²⁰ Samtidig fik man at vide at al orlov var blevet inddraget i Grænsegendarmeriet.²¹ Det må have været med blandede følelser tyskerne modtog denne efterretning. Den kunne dårligt opfattes på anden måde, end at Grænsegendarmeriet nu belavede sig på at udføre det hverv, det var blevet tildelt.

Sådan forholdt det sig imidlertid ikke. I løbet af formiddagen den 8. april fik oberst Paludan-Müller efterretning om de tyske troppekonzentrationer syd for grænsen. Meddelelserne var af en sådan art, at han ved middagstid skønnede, at et angreb over grænsen ville finde sted i løbet af natten. Han lod meddelelsen gå videre til Departementet og de lokale militære myndigheder. Der var nu tale om overhængende krigsfare. Ifølge bestemmelserne fra 1935 skulle Grænsegendarmeriet overgå til Krigsministeriet og underlægges Jyske Division, hvorefter instruksen af 1937 skulle træde i kraft. Jyske Divisions afdelinger var netop sat i alarmberedskab. Paludan-Müller gav distrikterne i Kollund og Tønder ordre til at trække mandskabet sammen, så kun de vigtigste veje og broer var bevogtet, og gøre sig rede til kamp. 1. distrikt i Sønderborg gjorde sig klar til at iværksætte den planlagte sammentrækning.²²

For Departementet i København kom det som en fuldstændig overraskelse, at man så hurtigt skulle være tilbage i situationen fra 8. januar. Til gengæld handlede man uden tøven, fast besluttet på at forhindre Grænsegendarmeriet i at blive indblandet i kamphandlinger. Straks da meddelelsen om den kritiske situation ved grænsen blev kendt, henvendte Knud Korst sig til finansminister Vilhelm Buhl og foreholdt ham det uforsvarlige i at lade Grænsegendarmeriet kæmpe i første linie, således som det var i færd med at udvikle sig til. Han henviste ligesom tidligere til gendarmernes høje alder, men fremhævede desuden, at det rygstød af militære styrker, som instruksens af 1937 stillede i udsigt, manglede i den foreliggende situation.

Buhl var enig i dette synspunkt, og ved 14-tiden gav Departementet telefonisk Paludan-Müller ordre til, at der under ingen omstændigheder måtte skydes, medmindre der blev givet ordre dertil fra Krigsministeriet. Obersten gjorde opmærksom på, at han havde den modsatte ordre stående fra Krigsministeriet, men erklærede at ville rette sig efter den nye ordre, der derefter videregaves til posterne.²³

Beslutningen var taget på Finansministerens ansvar. Spørgsmålet kunne ikke regnes for endelig afgjort, før man havde sikret sig forsvarsministerens sanktion. Inden dette kunne ske, var der regeringsmøde. Her blev det åbenbart for alle, at et tysk angreb på Danmark ikke kunne udelukkes.²⁴ Dette kunne naturligvis kun bestyrke tilhængerne af at holde Grænsegendarmeriet tilbage i deres overbevisning. På den anden side måtte de se i øjnene, at en beslutning, der i den grad bragte ravage i planerne for grænseforsvaret, ville blive vanskelig at få igennem hos de militære myndigheder nu i sidste øjeblik.

Sagen blev drøftet på et møde med forsvarsminister Alsing Andersen om eftermiddagen. Foruden Buhl og Knud Korst deltog generalstabschefen, general Gørtz. Som det var at vente modsatte Gørtz sig Buhls anmodning om en bekræftelse på den udsendte ordre med hænder og fødder. Ikke alene stred den mod trufne aftaler, den var også efter Gørtz' opfattelse i direkte modstrid med det situationen krævede. I stedet for at fratage militæret den hjælp fra Grænsegendarmeriet, som man havde regnet med, burde man give Jyske Division frihed til at skyde 4. batallion tættere frem bag gendarmerne. Knud Korsts betænkeligheder fandt han ubegrundede. Der ville blive gjort rimeligt brug af gendarmerne. De ville blive trukket sammen og forsynet med transportmidler.²⁵

Hans argumenter formåede ikke at trænge igennem hos de tilstedeværende. Alsing Andersen lovede at udsende bekræftelsen. På et krav fra Gørtz skete det skriftligt.²⁶ Meddelelsen herom blev af Departementet telefoneret til

Paludan-Müller omkring kl. 5 om eftermiddagen. Grænsegendarmeriet havde herefter ordre til ved en grænseoverskridelse hurtigst muligt og uden at skyde eller på anden måde indlade sig i kamp at trække sig tilbage bag de militære enheder og give disse underretning.²⁷

Begivenhederne i København kaster lys tilbage over hele Departementets indstilling til Grænsegendarmeriets militære engagement. Man havde været betænkelig fordi gendarmerne hovedsagelig var ældre folk og derfor uegnede til det de skulle udføre, men man havde ikke kunnet bekvemme sig til at berøre spørgsmålet over for de militære myndigheder. Så snart man blev klar over at det nu var ved at blive alvor, og at de militære myndigheder tilmed ikke kunne opfylde deres løfter om støtte, var man fast besluttet på at forhindre korpsets indblanding i eventuelle krigshandlinger, ligegyldigt hvad den militære sagkundskab måtte have at indvende. Departementet havde med andre ord ikke alene været betænkelig, men havde i virkeligheden taget sin beslutning. At begivenhederne havde indhentet den ministerielle forretningsgang, måtte ikke føre til at korpset blev bragt i en situation, som efter Departementets mening var ganske uforsvarlig.

Paludan-Müller havde som nævnt erklæret at ville rette sig efter Departementets ordre, men det faldt ham ikke let. Oberstløjtnant Lunding har fortalt, hvorledes Paludan-Müller ved 4-tiden om eftermiddagen kom kørende til Søgård kaserne og »på sin drastiske Måde« spurgte, hvad meningen var?²⁸ Men Krigsministeriets sanktion viste, at der ikke var noget at stille op. Fra Graasten udgik ordre til distriktscheferne om ved opbrud fra grænsen at afgå til Haderslev kaserne og holde de militære styrker løbende underrettet om forholdene ved grænsen.²⁹ Kl. 22 udsendtes ordre til 3. distrikt i Tønder om at samle personalet ved afsnittene inden kl. 2 om morgenen.³⁰ 1. distrikt var allerede blevet samlet om eftermiddagen. 2. distrikt forblev på plads.³¹

Langs hele grænsen ventede man nu spændt. Forbindelsen med de militære afdelinger længere tilbage afprøvedes med jævne mellemrum. Ved 3-tiden meldte 3. distrikt om kraftig motorstøj på vejen syd for grænsen. Kaptajn Ørsted Petersen kørte ud for at undersøge sagen og fik at vide at tyske soldater var ved at undersøge bommen ved Møllehusbroen. Paludan-Müller gav ham besked om at tage ned til broen for at se om der skulle være tale om en fejltagelse.³² Samtidig ringede han til Malling Jacobsen i Kruså, der derefter beordrede 6.–9. afsnit at inddrage posterne og samle mandskabet ved afsnittene. Klokkeren var nu lidt i 4.³³

Under sammendragningen af gendarmerne i 2. distrikt blev overgendarmerne Hansen, Albertsen og Birk dræbt af den tyske Abwehrgruppe, der var sendt frem til Padborg. Hansen og Albertsen var på post ved viadukten.

Birk var netop kommet for at hente dem i sin bil, da tyskerne dukkede op og skød dem, antagelig fordi de troede gendarmerne var i færd med at forberede sprængningen af broen.³⁴ En lignende episode, men med mindre trist udgang, fandt sted vestpå ved jernbanebroen over Vidåen, hvor 4 gendarmere på vej fra Udbjerg til Sæd blev holdt op af to civilklædte tyskere.³⁵

Umiddelbart efter skuddene i Padborg brændte det løs over hele linien. Farvede lyskugler steg til vejrs langs grænsen som signal til de tyske tropper om at gå frem. Kaptajn Ørsted Petersen blev standset og taget til fange, da han vendte tilbage til Møllehus. I Padborg dukkede den tyske stødtrop op ved viadukten, synligt nervøse ved skuddene. Toldstederne ved Sæd og Pebersmark overrumpledtes. Samme skæbne overgik Malling Jacobsen og gendarmerne ved toldstedet i Kruså. I begge de vestlige distrikter nåede man dog at underrette det danske militær i Tønder og Søgård. Mandskabet i 7., 8., 12., 14., 15. og 16. afsnit afvæbnedes derpå af de indtrængende tyske tropper.³⁶

For Paludan-Müller stod det på dette tidspunkt klart at 2. og 3. distrikt ikke kunne føres tilbage fra grænsen. De fik ordre til at blive, hvor de var. 1. distrikt kunne derimod stadig reddes. Kaptajn Madsen fik ordre til at samle mandskabet i Sønderborg og afvente videre ordre. Selv kørte Paludan-Müller til Felsted på rekognocering. Her så han en tysk automobilkolonne for nordgående og hørte skydning fra retirerende danske tropper nordligere. Vejene fra Sundeved var således lukkede, og 1. distrikt fik følgelig ordre til at sende mandskabet hjem igen. 4. afsnit var imidlertid ved en fejltagelse kørt direkte til Haderslev i stedet for til Sønderborg. Afsnittets 16 mand i to lastbiler nåede lige netop ud på Aabenraavejen før de tyske tropper. Fra Aabenraa fortsatte de videre til Haderslev, hvor de fra kasernen blev vidne til dagens sidste kamphandlinger.³⁷

Grænsegendarmeriets deltagelse i begivenhederne omkring Danmarks besættelse var dermed forbi. Mens kampene trak nordpå, besattes de 7 vigtigste overgange af tysk militær og grænsen lukkedes for al civil trafik (med undtagelse af de danske lastbiler med levnedsmidler til Tyskland!). Op på formiddagen afløstes de militære enheder af reservemandskab. De mindre overgange og strækningerne derimellem blev nu også taget under opsyn, ligesom en række militære nøglepunkter i grænseområdet besattes for at forebygge sabotage.³⁸ Gendarmerne var enten sendt hjem eller sad i de tyske og danske toldsteder og kiggede ind i de tyske geværløb.

5. KAPITEL

Bevogtningsproblemer i de første besættelsesår

Fra tysk side havde man intet ønske om at gøre den militære bevogtning på den danske side af grænsen permanent, tværtimod. I det supplerende memorandum af 9. april 1940 fra den tyske til den danske regering blev det udtrykkeligt nævnt, at grænsepolitiets og toldvæsenets virksomhed ville blive opretholdt i fuldt omfang. En åbning af den dansk-tyske grænse for det normale økonomiske samkvem stilledes i udsigt, når de militære forholdsregler var gennemført.¹

Paludan-Müller mødte da heller ingen vanskeligheder, da han på eget initiativ søgte kontakt med de lokale tyske ledere for at få den danske grænsebevogtning genoprettet så nær normale forhold som muligt.² Den 10. april nåede man frem til en ordning, hvorefter gendarmene på ny kunne gå i arbejde og få deres våben udleveret, hvilket skete samme dag. Aftalen indebar dog væsentlige indskrænkninger i deres myndighed. Først og fremmest havde alle medlemmer af den tyske værnemagt uhindret passage over grænsen ved Kruså og Sæd. Detachmentet på Rømø blev trukket tilbage. Herude på vestkysten forbeholdt tyskerne sig det fulde opsyn. Ved Møllehusbro og Lægan måtte der yderligere forhandling til, før gendarmene frit kunne passere broerne og færdes i terrænet. Først i midten af maj slappedes den tyske nidkærhed, og deres poster blev trukket tilbage.³

Grænsegendarmeriet var igen i virksomhed. En dansk toldbevogtning var reddet gennem krisen. Under de nye vilkår, med den tyske besættelsesmagt i landet og en dansk regering, der af al magt søgte at opretholde fiktionen om et selvstændigt, neutralt Danmark, lå der heri en ting af stor national betydning. Gendarmen i den letkendelige blå uniform var ligesom en forsikring om, at Danmark fortsat eksisterede, og at grænsen lå fast. Det sidste var vigtigt, navnlig i de første urolige måneder efter den 9. april. Den psykologiske virkning af gendarmernes fortsatte tilstedeværelse må således ikke undervurderes.

Fra dansk side erkendte man dette. Problemet bestod i at give grænsebevogtningen et så reelt indhold som muligt. I modsat fald kunne den let forvandles til en hån, et symbol på, at de danske bestræbelser havde været forgæves. Men nænsomhed ville være påkrævet. Man måtte til enhver tid

afveje de konsekvenser, et skarpt standpunkt over for tyske krav om indskrænkninger i bevogtningens effektivitet kunne føre til, og de tab i økonomisk og psykologisk henseende, indrømmelser ville give.

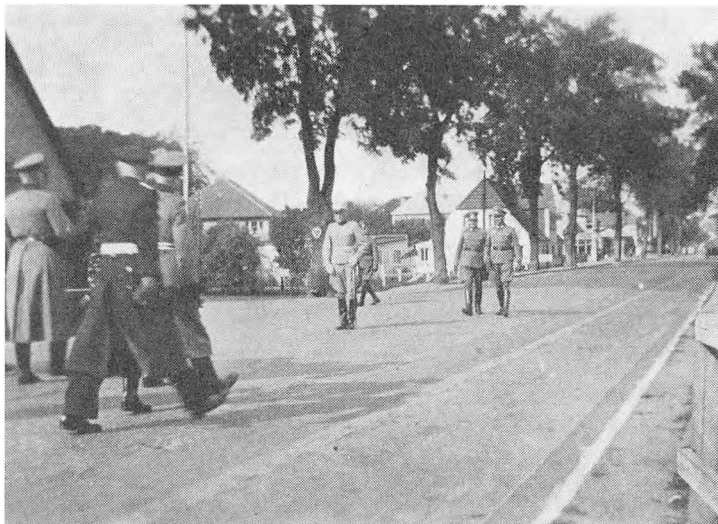
Vanskeligheder af denne art syntes dog ikke at ligge lige om hjørnet. Med aftalen om den tyske værnemagts fri passage skulle man have troet, at tyskerne fra begyndelsen havde givet sig selv så stort et albuerum, at enhver mulighed for konflikter var fjernet. Deres måde at praktisere den på skulle imidlertid straks fra første færd give anledning til indsigelse. Når tyske biler med soldater ved rattet kørte over ved Kruså, kunne de begribeligvis ikke standses. Men når de samme vogne gjorde holdt et stykke nord for toldstedet, og soldaterne kom gående tilbage, mens bilerne fortsatte, kunne man fra dansk side vanskeligt forholde sig tavs. Det var for åbenlys en omgåelse af bestemmelserne.⁴

Et mere alvorligt problem var smugleriet på værnemagtens lastbiler. Ved toldkontrollen i Kruså var man vidne til, hvorledes vognlæs på vognlæs af udførelsesforbudte varer forsvandt sydpå. Af og til var der tale om hele kolonner af lastbiler. Denne trafik kunne man ikke sidde overhørig. Der blev taget skridt til at bringe sagen på bane over for de tyske myndigheder i København. I december 1940 fik gendarmerne besked på at samle materiale til en henvendelse til Udenrigsministeriet og tyskerne. Derefter forlød det at disse udførelser ville blive indstillet i fremtiden.

Rygtet blev dog kraftigt dementeret af en strøm af tyske og lejede danske biler med bygningsmaterialer, der samtidig passerede over grænsen ved Sæd uden udførelsestilladelse. Gendarmerne fik ordre til at søge dem standset med alle midler, undtagen fysisk magt, men resultaterne var ringe. Når man ikke kunne sætte magt bag kontrollen var man i realiteten afskåret fra at kunne gøre noget ved det.

Disse vogne var endda utildækkede, så man uden videre kunne konstatere, hvad der var i dem. Hvor meget blev der da ikke smuglet i de biler, hvor man »diskret« havde dækket ladet med presseninger? Det fortæltes, at Falck fra Aabenraa var blevet tilkaldt for at slæbe en tysk Røde Kors vogn op af grøften mellem Haderslev og Aabenraa. Falck var ude af stand til at få den op af grøften og bad derfor de tyske passagerer om at aflæsse vognen, noget de kun nødigt gik med til. Bilen viste sig at være stopfuld af fyldte melsække! Om den bebudede aktion har resulteret i en eller anden form for tilsagn fra tysk side er uvist, men nogen standsning i de ulovlige udførsler blev det i hvert fald ikke til. I efteråret 1942 gentog historien sig.⁵

På samme måde gik det med den del af aftalen, der forpligtede det tyske

Grænsegendarmeriet måtte efter den 9. april bestræbe sig på at skabe et korrekt og værdigt forhold til besættelsesmagtens repræsentanter. Oberst Paludan-Müller modtager tyske officerer og embedsmænd ved grænsen, formentlig i anledning af begravelsen af de 3 gendarmere, der var blevet dræbt den 9. april.

militær til kun at benytte overgangsstederne i Sæd og Kruså, hvor de tyske myndigheder i samme øjemed havde oprettet faste militærposter ved det danske toldsted. Det viste sig hurtigt umuligt at forhindre tyske militærpersoner i at benytte de sekundære overgange, da de herved kunne undgå den tyske militærkontrol. For at lægge en dæmper på ulovlighederne holdt Grænsegendarmeriet bommene lukkede og låsede. Men hvis de pågældende alligevel forlangte at komme igennem, måtte bommene lukkes op uden indsigelse. Man måtte inddrænke sig til ufortrødent at bombardere de tyske grænsemyndigheder med indberetninger om forseelserne.⁶

Således blev kanterne efterhånden slebet af det hul i grænsebevogtningen, som aftalen om det tyske militærs uhindrede passage havde etableret. Processen førte ikke til alvorlige uoverensstemmelser mellem de danske og tyske myndigheder. Hertil bidrog utvivlsomt de tyske grænsemyndigheders besindige holdning. Svarene på Grænsegendarmeriets henvendelser såvel som tyskernes trang til at omgå deres egne militærposter i Kruså og Sæd vidner om en ærlig vilje til at forhindre åbenlyse misbrug.⁷ Fra dansk side gjorde man vrøvl, men nogen voldsom pukken på sin ret blev det aldrig til.

Måtte toldkontrollen end blive ensidig, behøvede man dog ikke at stå helt ubeskæftiget. Alle civile tyskere, også civile embedsmænd, samt alle danske

var fortsat underkastet told- og paseftersyn, og her var der bid. Blandt tyskerne havde man særlig kig på det tyske jernbanepersonale. For deres vedkommende satte man ind ved at oprette en gendarmpost på jernbaneterrænet i Padborg.⁸ Blandt danskerne var det særlig lastbilchaufførerne, man med godt udbytte kunne slå ned på. Fra 1942 var der også de danske statsborgere der gik på arbejde i Tyskland. Smugleriet foregik begge veje. Som forsyningsituationen var i de to lande var der god fortjeneste at hente og varernes art lå meget fast: ud af Danmark drejede det sig om smør og andre fødevarer, damestrømper og sko, ind i Danmark kaffe, spiritus, parfume, cigaretter, cigaretpapir samt gummi (støvler, cykel- og bildæk).⁹

Også her viste der sig imidlertid vanskeligheder. Tyskerne havde som følge af krigen etableret en grænsemilits af reservemandskab, Grenzschutz. I 1943 gik man på grund af mandskabsmangelen over til at ansætte folk fra det tyske mindretal i Danmark. På vej til og fra arbejde måtte de passere den danske toldkontrol, hvor de som de øvrige danske statsborgere blev underkastet eftersyn. Denne fremgangsmåde blev imidlertid opfattet som chikaneri og forlangt indstillet. Oberzollrat Buhmann, lederen af den tyske grænsebevogtning, truede med at lade de pågældende bevæbne, så de kunne modsætte sig toldeftersynet med magt, ligesom han antydede en aktion mod gavepakkerne til de dansksindede i Flensborg, som tyskerne hidtil havde ladet passere ufortoldet. Paludan-Müller og de stedlige toldforvaltere fandt det klogest at efterkomme kravene. Hensynet til det gode forhold til Buhmann, af hvis velvilje man mente den danske grænsebevogtnings fortsatte eksistens afhang, og til de danske syd for grænsen gjorde udslaget. Hertil kom, at der netop på dette tidspunkt, sommeren 1943, verserede rygter om en afvæbning af Grænsegendarmeriet. På den baggrund måtte det anses for særdeles uheldigt, hvis det kom til voldsomme episoder ved grænsen. Departementet tiltrådte og gav tilladelse til at afstå fra toldeftersyn af de uniformerede medlemmer af den tyske grænsebevogtning, der var bosat i Danmark.

Affæren giver et indblik i den balancegang man fra dansk side måtte føre. Man opnåede at bevare grænsebevogtningen og Buhmanns velvilje, men måtte til gengæld lide den tort at se nogle af disse nye medlemmer af den tyske grænsebevogtning foretage omfangsrige, regelmæssige udsmuglinger. Det var kun en ringe trøst at foreholde Buhmann sådanne misbrug.¹⁰

Uden for grænseovergangene var det ikke så meget smugleriet som grænseoverløberne, der voldte problemer. Det var hovedsagelig danske arbejdere, der af en eller anden årsag ønskede at vende tilbage uden at blive kigget i papirerne, men der var også andre nationaliteter iblandt, såsom tyske desertører og krigsfanger.

Vanskelighederne bestod for det første i at skaffe mandskab nok til denne tjeneste. Grænsegendarmeriet havde i slutningen af 1941, da antallet af danske tysklandsarbejdere begyndte at tage til, måttet afgive en halv snes mand til toldvæsenet i Kruså og Padborg, hvorved patruljeringen af den vigtige strækning mellem Flensborg Fjord og Padborg svækkedes. Da man samtidig kunne konstatere en stigning i antallet af overløbere på andre strækninger, skred man omsider til en forøgelse af korpset. I december 1941 ansattes 10 fungerende gendarmere, i september 1943 yderligere 6.¹¹

Denne side af gendarmtjenesten var ikke morsom, navnlig ikke i natte-timerne. Under indtryk af de ændrede vilkår og med de tre gendarmers død den 9. april in mente, stillede personalet i maj 1940 krav om indførelse af dobbeltvagt om natten og tilladelse til at bære pistol om dagen. Paludan-Müller afslog dog begge dele, dobbeltvagten med det argument, at faren ikke var større end den hidtil havde været og at et sådant arrangement ville svække bevogtningen andre steder, pistolbevæbningen med henvisning til karabinens større træfsikkerhed.¹² Et vidnesbyrd om risikoen fik man imidlertid i september 1941, da to gendarmere vest for Oksevejen nær havde mistet livet i et forsøg på at anholde en tysk desertør.¹³ Der var ganske vist tale om en ret usædvanlig voldsomhed i dette tilfælde, men det kan ikke undre at gendarmene følte sig utrygge.

Sagen havde imidlertid også en anden side. Det var ikke tiltalende at skulle anholde tyske desertører og flygtende krigsfanger. Det måtte virke, som om man gav en unødvendig hånds-rækning til den tyske krigsindsats. Her ønskede Paludan-Müller da også at trække grænsen for samarbejdet. I 1941 gav han ordre til at anholdelse og udlevering af allierede militærpersoner kun måtte ske, såfremt de meldte sig selv, en beslutning som i 1942 også kom til at gælde den danske hær.¹⁴ En efterlysning, som politiet udsendte af en engelsk flyver, betegnede han som »en modbydelig Klapjagt«, lige forkasteligt fra et folkeretsligt som et nationalt synspunkt.¹⁵

I det egentlige grænsebevogtningsarbejde gik de danske bestræbelser i de første besættelsesår således ud på at bevare hvad der efter 9. april 1940 var tilbage af grænsekontrollen. Det lykkedes kun i et vist omfang. Fra dansk side betragtede man den blotte tilstedeværelse af en dansk bevogtning som et betydningsfuldt bidrag til regeringens politik over for besættelsesmagten. Et godt samarbejde med de tyske grænsemyndigheder føltes som en absolut betingelse herfor, og mulighederne for at imødegå misbrug var derfor ikke store. Hvor man, som i tilfældet med de allierede militærpersoner, ønskede at markere et standpunkt, skete det i stilhed og ved yderligere at indskrænke bevogtningens effektivitet.

6. KAPITEL

Nationale forviklinger

I andre henseender kunne Grænsegendarmeriet lægge en mere aktiv indstilling for dagen. En lang række episoder i Sønderjylland den 9. april viste, at de tyske troppers indmarch havde skabt forventninger i det tyske mindretal om en umiddelbart forestående grænserevision. I Haderslev blev der desuden gjort forsøg på at organisere våben, der var efterladt af de danske tropper. Politimesteren tilkaldte de gendarmere fra 4. afsnit, der endnu opholdt sig i byen, og forsøgte at sætte en stopper for det. Det lykkedes dog først, da det tyske militær greb ind.¹

Episoderne opskræmte det danske politi. Den 11. april meddelte politiadjudanten, at han i medfør af instruktionen af 30. 6. 36 agtede at påkalde Grænsegendarmeriets bistand til løsning af særlige opgaver.² I Grænsegendarmeriet blev der truffet foranstaltninger til hurtig udrykning. Fra hæren blev der anskaffet stålhelme, der ved nattetid blev fordelt til hver enkelt medlem af korpset. Den 15. april kunne Paludan-Müller meddele, at Grænsegendarmeriet inden for et tidsrum af 3 timer kunne stille med 135 mand forsynet med gummiknipler og karabiner i Aabenraa eller andetsteds i grænseområdet uden at bevogtningen svækkedes. På et møde den 17. april i Aabenraa erklærede politiadjudanten, amtmand Refslund Thomsen, imidlertid, at man nødvendig ville anvende korpset til bekæmpelse af indre uroligheder, og at man ikke regnede med at få brug for Grænsegendarmeriets hjælp.³

Baggrunden for hans ændrede standpunkt var naturligvis, at de første dages nervøsitet nu havde lagt sig. Dertil kom imidlertid, at den gamle kompetencestrid var sprunget op igen. Politiajudanten havde efter den 9. april beklaget sig over, at han ikke var blevet holdt underrettet om Grænsegendarmeriets dispositioner i dagene omkring den tyske besættelse, og stillet krav om i fremtiden at få meddelelse om alle foranstaltninger, der afveg fra den normale grænsebevogtning. Paludan-Müller opfattede hans udtalelser som et nyt anslag mod Grænsegendarmeriets selvstændighed og afviste dem harmfuldt. Refslund Thomsens ændrede indstilling til korpsets nytte for politiet må opfattes som en replik hertil.⁴

Denne efterhånden noget trivielle strid kunne dog ikke bringe samarbejdet til ophør, dertil var situationen for alvorlig. Spændingen i grænseområdet

var taget noget af i maj, men de tyske sejre i Frankrig i juni og den franske kapitulation vakte nye forhåbninger hos det tyske mindretal om en øjeblikkelig grænseflytning. Først satsede man på den 15. juni (årsdagen for genforeningen), så den 28. juni (årsdagen for Versaillesfreden). En demonstration planlagdes på sidstnævnte dato, men måtte aflyses. Den ophidsede atmosfære afspejledes i en ordre af 25. juni til gendarmerne, gående ud på, at overgreb fra mindretallets side mod korpsets folk eller kontorer skulle imødegås med alle midler.⁵

Samtidig forelå der en tilsvarende trussel fra de danske nazister, der havde indkaldt til stort møde den 30. juni i Røde Kro »i Anledning af Systemskiftet«. Politiet traf i den anledning omfattende forberedelser. Udrykningskommandoer udlagdes i Søgård kaserne, Kolding, Esbjerg og Ribe. Paludan-Müller beordrede 29. juni distrikterne til at forberede afsendelsen af et udrykningskommando til Sønderborg kaserne, bestående af hele mandskabet fra 1. distrikt og 6. afsnit, samt halvdelen af mandskabet fra 8.–16. afsnit.⁶

I begge tilfælde blev det ved truslen. Men frygten for, hvad der kunne ventes fra disse kanter, holdt sig resten af året og gav sig i januar 1941 udtryk i en række aftaler mellem Paludan-Müller og distriktscheferne om, hvilke gendarmere der i givet fald skulle efterlades ved grænsen, og hvilke der skulle medtages ved en udrykning.⁷

Planerne kom aldrig til udførelse, og det eneste resultat af al denne energi blev ironisk nok en ny henvendelse fra Justitsministeriet til Departementet i december 1941. Justitsministeriet fandt det »på Grund af de for Tiden herskende ekstraordinære Forhold« hensigtsmæssigt, at løsningen af grænsebevogtningsopgaverne centraliseredes under det og udbad sig en forhandling.⁸ Ministeriet havde med andre ord atter rejst spørgsmålet om en enhedskommando, denne gang under henvisning til de problemer krigen og besættelsen havde rejst. Spørgsmålet havde ganske vist været under overvejelse inden for politiet siden 1939 og var således ikke udelukkende bestemt af de fornyede samarbejdsvanskeligheder. Men det er indlysende at politiet nu, hvor en fremmed magts tropper befandt sig i landet, stod stærkere i sit krav om enhed end i 1936. Dette blev efter Justitsministeriets mening understreget af en episode, der fandt sted den 9. april 1942. Paludan-Müller havde beordret flagning på halv stang denne dag til minde om de faldne, selv om politiet ligesom året før havde nedlagt forbud herimod. Flagningen blev forhindret ved indgriben fra politimesteren i Graasten og Departementet, men blev ikke desto mindre taget frem på et ministermøde den 10. april, hvor finansministeren måtte give tilsagn om at tage korpsets stilling op til overvejelse.⁹

Der havde allerede været flere lignende episoder på det lokale plan. Ved

en afsløring af mindsteningen for de tre faldne gendarmer i Padborg den 9. april 1941 nægtede Paludan-Müller at deltage, fordi politiet havde fået slettet udtrykket »skudt af civilklædte personer« i inskriptionen. Også nogle praktiske ændringer, der blev foretaget i april 1942 i planerne for en fælles grænsebevogtning ved politi, militære styrker og gendarmer, havde vakt strid og må have bidraget til politiets ønske om mere fasthed i ledelsen.¹⁰

Uviljen mellem de to tjenestegrene bundede for en del i personlige uoverensstemmelser mellem amtmand Refslund Thomsen og Paludan-Müller. Men at politiet på ny lagde sig i selen for at få bragt orden i de komplicerede kommandoforhold, skyldtes formentlig en reel utryghed ved Paludan-Müllers person. Flere af de ovennævnte episoder, også den tidligere nævnte angående eftersøgningen af allierede militærpersoner, havde vist at Paludan-Müller kun med vanskelighed kunne finde sig i samarbejdspolitikens konsekvenser. I en vanskelig situation kunne dette blive et ubehageligt usikkerhedsmoment.

Men hvorom alting er, Departementet måtte indrømme, at de ekstraordinære forhold i høj grad havde forøget korpsets arbejdsbyrde. Men man kunne stadig ikke anerkende, at dette havde resulteret i en sådan overvægt i dets politimæssige arbejde, at det kunne begrunde varige ændringer i Grænsegendarmeriets administrative tilhørsforhold. Tværtimod mente man, at krigen og den tyske besættelse havde givet anledning til en sådan udvidelse af toldloven, afgiftsloven, ind- og udførelsesforbudene, at toldvæsenet under ingen omstændigheder kunne undvære det intime samarbejde med Grænsegendarmeriet. For at underbygge sit standpunkt fik man Krigsministeriet til at udtale, at man dér anså det for at være meget vigtigt, at aftalerne om Grænsegendarmeriets bevæbning, uddannelse og underlæggelse under Krigsministeriet ved mobilisering og overhængende krigsfare opretholdtes. Under de nuværende ekstraordinære forhold burde der ikke ske forandringer heri medmindre de var absolut påkrævede.¹¹ På dette grundlag afviste Departementet i juni 1942 Justitsministeriets forslag.¹²

7. KAPITEL

Det militære spørgsmål efter 9. april

Det interessante i den nye konfrontation mellem politi og toldvæsen er imidlertid ikke så meget afgørelsen om at beholde Grænsegendarmeriet under Departementet, som Krigsministeriets udtalelse, idet den er et af de få vidnesbyrd om, hvorledes man efter den 9. april 1940 så på Grænsegendarmeriets militære forpligtelser. I sin skrivelse til Grænsegendarmeriet den 8. april havde Generalkommandoen fastholdt, »at nærværende Bestemmelse intet ændrer i de for Grænsegendarmeriets Forhold efter Formering af Sikringsstyrke m.v. fastsatte Instrukser«, og Krigsministeriet havde endnu en gang anmodet om, at gendarmerne blev underrettet herom.¹ Men efter begivenhederne den 8. april kunne de naturligvis dårligt have deres gamle indhold. Man skulle derfor have troet at hele spørgsmålet var blevet taget op til fornyet drøftelse. Det synes imidlertid ikke at have været tilfældet. Der foreligger ingen vidnesbyrd om, at der efter 9. april blev ført forhandlinger om dette emne.

Noget skete der dog. I slutningen af april blev de 20 rekylgeværer, der var udlånt til Grænsegendarmeriet, inddraget på foranledning af Generalkommandoen. Alene patronerne blev efter Paludan-Müllers ordre hvor de var. Inddragelsen blev opfattet som midlertidig,^{2a} men er ikke desto mindre ejendommelig, når man betænker de daværende urolige forhold i grænselandet. I december 1940 inddroges desuden de sprængningsinstruktioner, der var udleveret til dele af Grænsegendarmeriets mandskab.²

Den mest nærliggende forklaring på disse to kendsgerninger er, at Generalkommandoen nu havde draget den slutning, at man kun kunne regne med Grænsegendarmeriet som feltgendarmeri og følgelig inddrog de udlånte våben korpset rådede over med henblik på deltagelse i kamphandlinger. Sagen synes imidlertid ikke helt så enkel. Vagtmester J. A. Lauritsen, der havde tjeneste på korpsskontoret i Graasten, beretter, at inddragelsen skete efter henstilling fra de tyske myndigheder, og at man få dage efter afleveringen hentede et nyt sæt rekylgeværer på Sønderborg kaserne og i ly af natten fordelte dem til afsnittene.³

Heri er der det rigtige, at rekylgeværerne må være leveret tilbage på et eller andet tidspunkt mellem sommeren 1940 og sommeren 1942, da skyde-

øvelserne med dette våben blev genoptaget efter at have været indstillet siden 1939.⁴ Derimod findes der i det samtidige materiale ingen spor af, at inddragelsen skulle være sket på tysk foranledning. En sådan forholdsregel fra tyskernes side virker ganske vist ikke usandsynlig, det ville være en naturlig konsekvens af 9. april. Men man skulle i så fald have ventet, at Generalkommandoen havde omtalt det i sin motivering for inddragelsen, og tilbageleveringen af sprængningsinstruktionerne peger også i retning af, at initiativet udgik fra hæren og bundede i, at man havde opgivet Grænsegendarmeriet som militær enhed.

Bestemmelsen om Grænsegendarmeriets overgang til Krigsministeriet i tilfælde af mobilisering og overhængende krigsfare blev i oktober 1941 omsider gjort bekendt for korpsets medlemmer. Dette skridt indebar naturligvis en slags officiel bekræftelse, men kan næppe opfattes som en anerkendelse fra Departementets side af den praktiske udformning af aftalen fra 1937.⁵

Det er nu interessant, at Krigsministeriet i sin udtalelse fra januar 1942 så stærkt understreger betydningen af aftalerne om Grænsegendarmeriets bevæbning, uddannelse og tilknytning til hæren. Set på baggrund af Departementets indstilling kan det dårligt opfattes som andet end et krav om en tilbagevenden til de gamle tilstande, da korpset skulle deltage aktivt i grænseforsvaret. Har man fra hærens side en overgang været negativt indstillet, har man altså nu skiftet mening.

Under alt dette havde Paludan-Müller uanfægtet fastholdt korpsets militære forpligtelser. Hans iver efter at få tilladelse til at meddele korpsets medlemmer, at sådanne forpligtelser forelå, viser dette. Han ønskede hermed, at imødegå den uro, der herskede blandt gendarmerne og at få deres retslige stilling i tilfælde af krig afklaret.⁶ Også i personalepolitikken sporer man dette hensyn. Soldater, der havde deltaget i kampene den 9. april blev ansat uden om den normale procedure, ligesom der fortsat ved forflytninger til toldvæsenet blev lagt vægt på at beholde de unge i korpset.⁷ Særlig udtalt bliver denne omsorg for korpsets militære beredskab i begyndelsen af 1942. I februar 1942 suppleredes korpsets beholdninger af militære reglementer, der var blevet brændt den 9. april og af personmærker, de såkaldte »dødemandskilte«. Hæren blev endvidere anmodet om at udlåne ekstra 20 karabiner med den begrundelse, at Grænsegendarmeriets reservebeholdning var alt for lille »under hensyn til, hvad der kan ske i den kommende tid«. Sidstnævnte disposition er bemærkelsesværdig i betragtning af, at obersten i marts 1940 havde tilbageleveret 35 karabiner, fordi korpset ikke længere havde brug for dem.⁸

Paludan-Müller regnede således med, at der hurtigt kunne opstå alvorlige tilstande ved grænsen og ønskede med disse dispositioner at forberede

Grænsegendarmeriet herpå. Andre vidnesbyrd gør det klart at han tænkte på militære forviklinger. Daværende kaptajn Bartholdy beretter, at han og Paludan-Müller i sommeren 1942 gik i gang med at opstille en styrke, bestående halvt af dertil egnede gendarmere, halvt af hjemsendte værnepligtige fra Als og Sundeved, som Paludan-Müller fik lov til at udstede mødebefalinger til, i alt ca. 450 mand. Grundlaget for styrken var ifølge Bartholdy et par hundrede geværer, som Paludan-Müller anskaffede under påskud af en udvidelse af Grænsegendarmeriet. Styrken fik karakter af en beredskabsstyrke af samme karakter som de senere ventegrupper der skulle sættes ind når lejlighed gaves, før eller under en tysk kapitulation. Hverken gendarmene eller de hjemsendte værnepligtige havde kendskab til planerne, ej heller Departementet.⁹ I nogle af gendarmernes beretninger skimter man omridsene af denne virksomhed.¹⁰

De to officerers organisationsarbejde skal ses på baggrund af de planer man netop da omgikkes med inden for den danske hær. Forhandlingerne mellem hærens efterretningstjeneste og englænderne i SOE giver et vist indblik heri. Tanken var at forberede formeringen af militære styrker landet over ved hjælp af lokale reserveofficerer til brug i tilfælde af et tysk sammenbrud, hvor det fra hærens side skønnedes nødvendigt, at man disponerede over styrker, der kunne overtage vigtige bevogtningsopgaver og garantere ro og orden. Man opererede dog også med indsættelsen af militærgrupperne i en slutkamp, hvor enten opløsning i Tyskland eller invasion af allierede tropper gjorde en sådan kamp mulig militært.¹¹

Paludan-Müller indskrænkede sig således ikke til at fastholde Grænsegendarmeriets militære engagement i dets oprindelige udformning, men gik personlig ind i et arbejde, der tog sigte på at sætte det i stand til at yde en tilsvarende indsats under de vilkår, den tyske besættelse havde skabt. Og selv om hans forholdsregler strengt taget ikke gik ud over hvad der i forvejen forventedes af Grænsegendarmeriet, er det næppe urigtigt at mene, at han herved på afgørende måde fjernede sig fra de synspunkter, hans overordnede i Departementet havde anlagt op til den 9. april.

I den følgende tid ser man da også hvorledes vejene begynder at skilles. Tilbagetrækningen af de danske tropper fra Jylland i november 1942 opfattedes i Departementet som ensbetydende med, at Grænsegendarmeriets militære pligter helt bortfaldt.¹² Paludan-Müller så anderledes på det. I marts 1943 anmodede han på ny Departementet om at bekræfte bestemmelsen af 1935 om korpsets overgang til Krigsministeriet officielt, denne gang ved at tilføje den til organisationsplanen i korpsets håndbog.¹³

Bag uenigheden lå afvigende opfattelser af hvad situationen krævede, der

igen må have bundet i den forskellige faglige baggrund. For Departementet var Grænsegendarmeriets militære ansvar en problematisk, men i øvrigt underordnet side af korpsets virksomhed. For Paludan-Müller måtte det ud fra hans stilling som officer og hele hans syn på det nationale, stå som en naturlig og for landet vigtig forpligtelse.

I Departementet må man have været klar over denne meningsforskel. Men man fandt det ikke nødvendigt at få den trukket frem og drøftet igennem, sandsynligvis fordi man gik ud fra, at Paludan-Müller havde forstået, hvad Departementet mente om korpset som militær enhed. Dette kommer klart til udtryk under begivenhederne i sommeren 1943.

Modviljen mod samarbejdspolitikken og trangen til at gøre en indsats skyldede nu ind over landet båret frem af udviklingen på de store fronter og fulgt op af en livlig sabotagevirksomhed. Midt under dette, den 5. august, dagen før strejken begyndte i Esbjerg, fejredes Tønders byjubileum. Mellem danske og tyske var der opnået enighed om at se bort fra spliden og fjendskabet mellem de to befolkningsgrupper i anledning af dagen. På baggrund af tilstanden i landet i øvrigt var det en forbløffende situation og det lykkedes da også kun delvis at gennemføre den linie, man havde lagt. Ved receptionen den 5. august brød Paludan-Müller, der deltog i sin egenskab af chef for Grænsegendarmeriet, igennem den organiserede forsoningsstemning med et par realistiske bemærkninger om, hvad den 9. april havde betydet for forholdet mellem dansk og tysk.

Hans udtalelser vakte pinlig opmærksomhed og havde nær kostet ham hans stilling. Sagen blev bragt frem på et ministermøde. Flere af regeringens medlemmer var stemt for at afskedige ham. Hensynet til den ophidselse, et sådant skridt kunne foranledige, tillige med Departementets opbakning af ham bevirkede, at man nøjedes med at udtrykke sin beklagelse over hans optræden og henstille, at han for fremtiden rådførte sig med sine foresatte.¹⁴ Sagens behandling er karakteristisk for den nervøsitet og bekymring der herskede i regeringen i de kritiske augustdage. Samarbejdspolitikken var nu i alvorlige vanskeligheder og tolerancen over for kritiske hoveder tilsvarende mindre.

Men også ud fra Paludan-Müllers egne forudsætninger virker hans optræden mindre velovervejet. Netop i disse dage verserede, som nævnt, rygter om en afvæbning af korpset foretaget af tyske hjemmeværnsfolk. En afvæbning ville fjerne grundlaget for de planer om korpsets militære indsats, han og Bartholdy arbejdede med. Men koldsindighed var ikke længere Paludan-Müllers sag. Han lod gendarmerne forstå, at de skulle gøre modstand til det yderste med anvendelse af skydevåben. Han ville anse det for en skam, hvis nogen lod sig afvæbne levende.¹⁵ Som så mange andre danske faldt det

ham nu næsten uudholdeligt at skulle finde sig i besættelsesmagtens fremfærd uden at kunne give igen.

Her måtte Departementet dog lægge sig imellem. Man havde støttet ham over for regeringen i Tønderaffæren, fordi man betragtede ham som en temperamentsfuld, men loyal og dygtig leder af korpset. Men en så stejl og kompromisløs holdning, som ordren forudsatte, kunne man ikke billige. Det blev i stedet bestemt, at den enkelte gendarm i tilfælde af afvæbning foretaget af tyske hjemmeværnsfolk efter eget skøn måtte afgøre, om han skulle yde modstand eller ej, og det blev udtrykkelig sagt, at der ikke kunne bebrejdes en gendarm noget, såfremt han undlod at gøre modstand. Hvis derimod den tyske værnemagt forlangte Grænsegendarmeriets våben udleveret, skulle det ske uden modstand.¹⁶

Men på dette tidspunkt var man allerede på vej mod nye tilstande. Den sidste bestemmelse var tydeligvis dikteret af forventningerne om en tysk aktion mod resterne af det danske forsvar. Man var klar over, at noget i den retning var under overvejelse hos de tyske myndigheder i Danmark. Forholdsordren bragte Grænsegendarmeriet på linie med hær og flåde.

8. KAPITEL

Ventetid. 29. august 1943 - maj 1944

Grænsegendarmeriet slap for at blive indblandet i kuppet mod den danske hær og flåde den 29. 8. 1943. Ganske vist blev distriktschefen i Kollund, kaptajn Malling Jacobsen, omtrent halet ud af sengen af en tysk løjtnant og 4–5 soldater, der førte ham til et nærliggende batteri. Dets chef ønskede, at Malling Jacobsen skulle garantere for ro og orden i Kollund.¹ Om formiddagen kunne Paludan-Müller indberette, at politistationen, posthuset og telefoncentralen var blevet besat af tysk militær. Men med bistand af politimesteren i Graasten var der blevet truffet aftale med de tyske militære myndigheder om, at Grænsegendarmeriet skulle fortsætte sin virksomhed som sædvanlig. Dette var blevet meddelt distrikterne, der samtidig havde fået ordre til over for mandskabet at indskærpe den vægt, der nu måtte lægges på en korrekt og forsigtig optræden over for den tyske værnemagt.² Fra tysk side har man øjensynlig opfattet Grænsegendarmeriet som et i alt væsentligt civilt bevogtningskorps, som man tilmed havde et udmærket samarbejde med i det daglige arbejde ved grænsen. Korpsets tilknytning til hæren har man ikke skænket en tanke.

Den 2. september underrettede Knud Korst Paludan-Müller om indholdet af regeringens erklæring af 30. 8. 1943, hvorefter statens tjenestemænd skulle forblive på deres post under undtagelsestilstanden.³ Det var imidlertid for meget at forvente, at tyskerne helt skulle lade den danske forvaltning uantastet. For at få hånd i hanke med udviklingen udsendte Departementet i begyndelsen af oktober et cirkulære til samtlige toldsteder og Grænsegendarmeriet, hvori det indskærpedes, at alle tyske fordringer straks skulle forelægges Departementet, der derefter ville søge spørgsmålet løst. Det understregedes, at man skulle forlange alle krav og ønsker fremsat skriftligt og sikre sig, at de hidrørte fra den øverste lokale tyske myndighed.⁴ Krav af denne art blev der dog ikke tale om for Grænsegendarmeriets vedkommende. I januar 1944 kunne Paludan-Müller meddele, at alt gik roligt ved grænsen. Nogle gendarmer var blevet generet af tyske patruljer om natten, men en henvendelse til den tyske chef havde straks bragt forholdet i orden.⁵

De ændrede vilkår i landet betød imidlertid, at de øvrige sider af Grænsegendarmeriets virksomhed måtte tages op til ny overvejelse. Efter 29. august

var politiet og Grænsegendarmeriets ansvar for opretholdelsen af ro og orden i grænselandet bortfaldet indtil videre eller i hvert fald stærkt reduceret. Hærens opløsning og regeringens tilbagetræden havde desuden fjernet en del af grundlaget for de planer for opstillingen af militære enheder til brug ved en tysk kapitulation, som Paludan-Müller havde arbejdet med. Samtidig havde krigens udvikling øget sandsynligheden for et tysk sammenbrud med efterfølgende kaos. Nye ordninger måtte derfor findes. Problemet aktualiseredes yderligere, da det i begyndelsen af november blev klart, at den tyske besættelsesmagt anså en allieret invasion i Danmark for en realistisk mulighed.⁶

For politiet i Sønderjylland og Grænsegendarmeriet blev den formelle anledning til at diskutere spørgsmålet en henvendelse fra Indenrigsministeriet i begyndelsen af november, hvori Finansministeriet og Justitsministeriet blev anmodet om at overveje de praktiske foranstaltninger, der skulle til for at etablere en spærring af grænsen ved hjælp af politi og grænsegendarmeri. Henvendelsen tog sigte på at forhindre smitsomme sygdommes indtrængen i landet ved at tvinge grænsetrafikken gennem de nyoprettede karantænestationer i Kruså, Padborg og Tønder.⁷

Denne målsætning fandt Paludan-Müller alt for snæver. Efter hans opfattelse burde eventuelle bevogtningsplaner tage sigte på den langt vigtigere opgave at afvæbne bander, der trængte over grænsen eller allerede befandt sig i landet. Ud fra denne opfattelse var han allerede før Indenrigsministeriets opfordring nået til enighed med politimester Martensen-Larsen i Aabenraa om en plan, hvorefter Grænsegendarmeriet i formindsket styrke skulle danne en observations- og meldelinie ved selve grænsen, mens politiet med ca. 550 mand udførte den egentlige afspærring lidt længere tilbage. Som reserver holdtes 2 udrykningsafdelinger politi i Aabenraa og Tønder og 3 kampgrupper af Grænsegendarmeriets folk i Graasten, Søgård og Tønder. Ved et møde den 17. november i Kolding mellem rigspolitchefen, de sønderjyske politichefer og Paludan-Müller blev der i alt væsentligt opnået enighed om denne plan.⁸

Disse dispositioner tog kun i ringe grad hensyn til Indenrigsministeriets ønsker ved en eventuel lukning af grænsen. En tæt bevogtningslinie nær grænsen havde vel her været det naturlige. Hvad der lå politiet og Grænsegendarmeriet på sinde var ganske tydeligt at være forberedt på de tilstande, der kunne opstå ved et tysk sammenbrud.

Deri lå man på linie med de bestræbelser, der samtidig udfoldedes af den nu illegale hær for at opstille underjordiske militærgrupper. Ved midten af november var man i fuld gang med arbejdet. I Jylland var der tale om en videreføring af planerne fra 1942, idet de nye grupper byggede på de ind-

kaldelsesordrer, man lå inde med fra dengang. Også nu var det tanken at danne en magtfaktor for landets regering, der ved et tysk sammenbrud kunne danne værn mod overgreb og ekcesser fra tyske tropper i opløsning.⁹

Det lå da nær at samarbejde de to initiativer. Af et brev til politimester Martensen-Larsen 12. november fremgår, at Paludan-Müller regnede med at kunne bidrage med ca. 100 mand ud over Grænsegendarmeriets regulære styrke til den ovennævnte grænsepatrulje. I brevet omtales gruppen som Grænsegendarmeriets P-kompagni.¹⁰ Vagtmester J. A. Lauritsen fortæller, at Paludan-Müller kort før 26. maj 1944 gjorde ham bekendt med en liste på ca. 100 unge frivillige, der skulle ikklædes C.B.-uniformer og udrustes med våben fra Grænsegendarmeriets depot. Det er hans opfattelse at der var tale om en gruppe oprettet af Paludan-Müller og Bartholdy, der sammen med Grænsegendarmeriet og modstandsbevægelsens folk skulle være med til at sikre livsigtige virksomheder og yde tyskerne så megen modstand og gene som muligt.¹¹

Der er næppe tvivl om at de to grupper er identiske. Paludan-Müller har med andre ord ladet den af ham og Bartholdy ledede militærgruppe indgå i politiet og Grænsegendarmeriets beredskab. På denne baggrund kan man måske også identificere et af Jørgen Hæstrup omtalt møde i Kolding mellem politimester Agersted, Århus, de sønderjyske politimestre og Paludan-Müller, hvori den illegale hærs repræsentant i Sønderjylland, oberstløjtnant Johnstad-Møller deltog, med det ovennævnte møde den 17. november.¹²

Fra november 1943 blev Grænsegendarmeriet således i stigende grad involveret i det illegale arbejde i Sønderjylland. De fleste gendarmere var uden kendskab hertil, men der var dog enkelte der havde fært af, at der var noget i gære. Der gik visse rygter, der antydede, at Grænsegendarmeriet havde opgaver i forbindelse med allieret invasion i Danmark, og de vakte selvsagt uro. Grænsekorpsforeningen rettede i den anledning en forespørgsel til chefen. Paludan-Müller svarede imidlertid, at der kun forelå de hidtil givne tjenstlige ordre: at udføre tjenesten ved grænsen, idet der hverken måtte skydes på den tyske værnemagt eller på allierede soldater medmindre gendarmene blev udsat for overlast.¹³

Også i Departementet blev man urolig. Det var de i planerne for en ekstraordinær grænsebevogtning nævnte kampgrupper, man fæstnede sig ved og udbad sig en forklaring på. Paludan-Müller kunne imidlertid oplyse, at det drejede sig om grupper, der var opstillet for at imødekomme de rekvisitioner til hjælp ved bekæmpelsen af uroligheder, som politiet havde krav på ifølge instruktionen af 30. 6. 1936. De nævnte kampgrupper kunne dog også tænkes anvendt til militære kampopgaver i Sønderjylland, idet han forudså, at

Grænsegendarmeriets forholdsordre under mobilisering og overhængende krigsfare kunne blive aktuel i den kommende tid. Det ville dog være en forudsætning, at der til den tid var etableret en militær overkommando i Jylland.¹⁴

Udtalelsen dækker sikkert på udmærket måde det væsentlige i det, politiet, hæren og Grænsegendarmeriets nydannede organisation skulle foretage sig. Det var bevogtningsopgaverne og opretholdelsen af ro og orden i tilfælde af et tysk sammenbrud, der var drivfjederen i arbejdet.^{14a} Det var, og er i og for sig stadig, uklart om organisationen også skulle sættes ind i en regulær kamp mod tyskerne. Paludan-Müller forestillede sig ganske vist noget i den retning. Ligesom mange andre, tyskerne inclusive, betragtede han en allieret invasion i Danmark som en nærliggende mulighed. Men så meget synes dog sikkert, at man på dette stadium, vinteren 1943–44, når man overhovedet tænkte i disse baner, kun tænkte på en eventuel slutkamp og ifølge sagens natur var det en situation, der var meget vanskelig at forberede sig på.

Man kan derfor ikke påstå at Paludan-Müller holdt sine foresatte i uvidenhed på dette punkt på samme måde som sine undergivne. Man kan derimod undre sig over, at hans omtale af muligheden for korpsets deltagelse i kamp-handlinger ikke affødte en reaktion fra Departementets side. Det var jo det, der havde affødt forespørgslen. Men man har muligvis resonneret, at en overkommando i Jylland måtte ligge et godt stykke ude i fremtiden, og at det derfor ikke var påkrævet at gribe ind netop nu. Den hidtidige udvikling giver indtryk af at man i Departementet ikke var glad ved at gribe om denne nælde før end strengt nødvendigt.

Der kan dog næppe være tvivl om at Departementet ville have set anderledes på det, om Paludan-Müller havde underrettet det om, at arrangementerne også omfattede illegale militærgrupper, som han selv havde været med til at opstille, og hvis udrustning for en del skulle hentes fra Grænsegendarmeriets depot. At han ikke gjorde det, må tilskrives frygten for, at Departementet ville forhindre ham i at deltage i den kamp, han mente måtte komme. Der foreligger adskillige vidnesbyrd om, at beslutningen den 8. april 1940 pinte ham usigeligt, og at han ikke en gang til agtede at lade noget sådant ske, når det kom dertil at man skulle gøre en aktiv indsats.¹⁵

Ordningen indebar imidlertid en risiko for korpsets fortsatte beståen. Grundlaget for de illegale militærgrupper var de beholdninger af våben, som politiet og Grænsegendarmeriet lå inde med. Tyskerne var klar over disse våbens eksistens.¹⁶ Selv om kun chefen og enkelte andre var direkte engageret, måtte aftalerne omfatte så mange andre udenfor, at der var mulighed for, at noget kunne slippe ud og kompromittere korpset som helhed.

Paludan-Müller søgte at begrænse denne risiko ved i hvert fald at holde korpset fri af den civile modstandsbevægelse. Fra denne kant havde man længe haft et godt øje til Grænsegendarmeriets righoldige våbenlagre. Alle-rede i august 1943 var der forsvundet 9 karabiner fra depotet, i september forsvandt en pistol.¹⁷ I november fandt Paludan-Müller anledning til at indskærpe personalet at tage sig i agt for mulige forsøg på at fratage dem deres våben, sådan som det var overgået adskillige politibetjente i København.¹⁸

Inden for de lokale modstandsgrupper bredte der sig imidlertid nu en frygt for, at våbnene ved en afvæbning af korpset helt skulle gå tabt for det illegale arbejde. I januar 1944 blev der rettet henvendelse til Paludan-Müller om at overlade modstandsgrupperne korpsets rekylgeværer og de våben, man ellers kunne undvære. Forslaget blev blankt afvist, og Paludan-Müller lod under hånden personalet forstå, at de ikke måtte indtræde i civile modstandsgrupper.¹⁹ Hans holdning er forståelig. Rent bortset fra det umulige i at lade korpsets våben forsvinde ud i den blå luft, så længe man ønskede at opret-'holde dets normale virke og samtidig skulle være parat til at forsyne de illegale militærgrupper med våben, ville et samarbejde med de aktive modstandsgrupper kun komplicere tingene yderligere. At han så ikke formåede at holde gendarmerne borte fra det illegale arbejde, er en anden sag. Der var flere, deriblandt folk, som han havde udset til vigtige opgaver inden for sin egen organisation, der var blevet engageret i modstandsarbejdet.²⁰ 20. marts 1944 forsvandt en gendarm. 4. maj blev en anden arresteret af det tyske politi.²¹

Den sidstnævnte anholdelse berørte politiets, militærets og Grænsegendarmeriets organisation, men ejendommeligt nok først og fremmest politiets. Da gendarmerne ikke var bekendt med den rolle, de var udset til at spille, havde den pågældende gendarm ladet sig engagere af en politibetjent, der havde pålagt ham at danne en gruppe, der skulle være med, når tyskerne havde forladt landet. Med andre ord: arbejde med i opbygningen af den samme organisation, hans eget korps allerede stod i intimt samarbejde med.²²

Men på dette tidspunkt var grunden begyndt at skride på nærmere hold. I februar arresteredes Bartholdy, sigtet for at have skjult engelske flyvere.²³ I marts 1944 skriver Paludan-Müller: »Spejderføreren O. R. er blevet arresteret af Tyskerne for en Uge siden. Uhyggen breder sig. Endnu har Grænsegendarmeriet og jeg ikke mærket noget, men Lynet kan jo snart slaa ned. Jeg har indrettet mig til Forsvar paa Loftet med Riffel, Pistol og 100 Patroner samt Rebstige og lader mig ikke tage af Klühn, Brunckhorst eller den vindøjede Gartner, saa var resten af Livet ikke værd at leve«. ²⁴

Uvejret syntes dog at trække forbi. Forhåbningerne om, at han og Grænse-

gendarmeriet ville få lejlighed til at gøre en indsats steg igen. Den 19. april skriver han til general Jacobsen: »Desværre kommer jeg ikke til København i Aar, jeg vil ikke derover. Det er nemlig saa sandsynligt, at der netop i sidste Halvdel af Maj vil ske store Begivenheder, at jeg ikke tør forlade min Post. Selv om det lyder pralende, saa passer det i nogen Grad, at 'Grænsegendarmeriet, det er mig,' i alt fald, naar der er tale om ekstraordinære Dispositioner«. ²⁵

En kort tid så det virkelig ud til at skulle blive alvor: I dagene efter den 30. april spredte nyheden sig til illegale kredse i Sønderjylland om, at koderne, der skulle udløse de planlagte aktioner i tilfælde af allieret invasion, var udsendt over BBC den 29. april. Nogen tid efter erfarede man dog, til stor skuffelse for de implicerede, at der blot havde været tale om en generalprøve. ²⁶ Men alligevel skulle Paludan-Müllers bemærkninger vise sig at holde stik.

9. KAPITEL

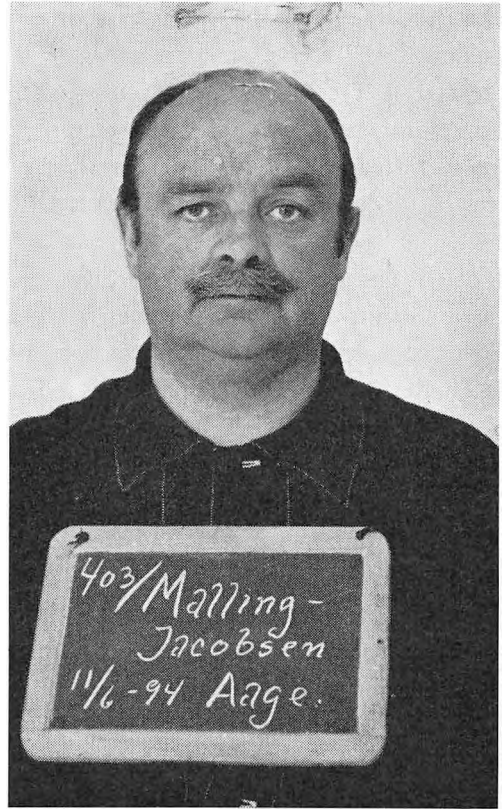
26. maj 1944

Tidlig om morgenen den 26. maj 1944 hørte de vagthavende gendarmere i Grænsegendarmeriets kontorbygning i Graasten motorstøj på Aabenraa-vejen. Straks efter lød der skud. På kontoret konstaterede man at tyskerne havde omringet chefboligen, åbnet ild mod bygningen og at skydningen blev besvaret fra huset.

De tilkaldte vagtmestre underrettede korpsets næstkommanderende, kaptajn Ørsted Petersen, der boede i Tønder. Han mente dog ikke, der var noget at stille op. Tyske soldater, der passerede kontorbygningen, havde meddelt vagten, at den blot skulle passe sin tjeneste. Det var obersten, man var ude efter. Heraf sluttede Ørsted Petersen, at det drejede sig om en aktion mod Paludan-Müllers person og ikke Grænsegendarmeriet som helhed. Dette og den tyske overmagt bevirkede, at gendarmene på kontoret holdt sig uden for kampen. De brækkede i stedet skrivebordet op og brændte de fortrolige papirer, deriblandt listen over medlemmerne af Paludan-Müllers og Bartholdys militærgruppe.¹

Skydningen omkring chefboligen fortsatte, kun afbrudt af det danske politis og sognepræstens forgæves forsøg på at få den standset. Det lykkedes præsten at få Paludan-Müllers hustru, datter og husassistent ud af huset, men på tyskernes forlangende måtte de opholde sig i et træskur i haven. Skydningen tog nu til; tyskerne kastede håndgranater ind i bygningen, der kom i brand. Først ved halv ni tiden ebbede kampen ud.² Paludan-Müller havde i konsekvens af sin første ordre til gendarmene i august 1943 valgt at modsætte sig overgreb på sin person med alle midler.

Det mislykkede arrestationsforsøg var kun et enkelt led i en samlet aktion mod en lang række politifolk, officerer og civile i Jylland, deriblandt også lederen af Grænsegendarmeriets 2. distrikt i Kollund, kaptajn Malling Jacobsen. Kaptajn Ørsted Petersen havde imidlertid skønnet rigtigt. Over for Udenrigsministeriet oplyste tyskerne, at det ikke drejede sig om et indgreb mod politiet som institution, men mod visse enkeltpersoner, der mistænktes for konkrete illegale handlinger. Ifølge den officielle tyske meddelelse dagen efter drejede det sig om spionage og deltagelse i en illegal militærorganisation.³

Kaptajn Malling Jacobsen, lederen af 2. distrikt, blev efter sin anholdelse den 26. maj 1944, anbragt i Horserød. Den 15. august overførtes han sammen med de øvrige fanger fra denne lejr til Frøslev. 15. september deporteredes han til Neuengamme og kom herfra på udekommando i Husum. Omkring jul vendte han på ny tilbage til Neuengamme. 13. april 1945 overførtes han til Sverige med en af Bernadottes transporter. Billedet stammer fra det tyske politis kartoteker.

Af de anholdtes navne fremgår, at det tyske politi med denne aktion har søgt at ramme samarbejdet mellem de illegale militærgrupper, politiet og Grænsegendarmeriet fra efteråret 1943. Dette lykkedes dem da også udmærket. Som organisationen var opbygget, betød lederens arrestation den fuldstændige ruin. Det er i øvrigt interessant at se, at tyskerne ved en senere lejlighed viste kendskab til at Paludan-Müller havde skaffet sig våben ud over korpsets normale våbenbeholdninger.⁴ Man skulle have troet, at de havde benyttet lejligheden til at få dem fjernet, men det skete ikke. I det hele taget får man indtryk af, at tyskerne under denne såkaldte »Politimesteraktion« har indskrænket sig til kun at gøre det, de fandt allermest påkrævet, nemlig at arrestere lederne.

Paludan-Müllers handlemåde gjorde et dybt indtryk i samtiden. Hele foråret 1944 havde den tyske terror med drab og bombninger hærgnet landet. Hvor befriende måtte det da ikke være at høre om en mand, der uden at skele til egen risiko bed fra sig med de midler, der stod til hans rådighed? I Graa-

sten gik flagene på halv, butikker og virksomheder lukkede. De tyske myndigheder, der allerede var ophidset over de tab, de havde lidt under kampen, gik derved helt over gevind. Politimesteren blev gjort personlig ansvarlig for forretningernes øjeblikkelige genåbning. Udleveringen af oberstens lig blev nægtet. Begge dele måtte de dog snart frafalde. Arbejdsnedlæggelsen fortsatte resten af dagen. Liget blev udleveret til familien et par dage senere.⁵

For Grænsegendarmeriet var situationen imidlertid kritisk. En afvæbning og opløsning var undgået, men i Departementet var man fuldstændig klar over, at korpset måtte betragtes som kompromitteret. Selv om de tyske myndigheder ikke udtalte det direkte, måtte man gå ud fra, at de fra nu af ville have Grænsegendarmeriet i kiggerten, og at man følgelig når som helst kunne vente nye anslag mod dets virksomhed.

I første omgang lod man Ørsted Petersen overtage ledelsen af korpset, mens kaptajn Madsen foruden 1. distrikt overtog Malling Jacobsens hverv i 2. distrikt. Men begge var officerer, og Departementet havde på fornemmelsen, at alt hvad der smagte af militær ledelse måtte betragtes som en belastning for korpset, fordi det kunne give næring til tysk mistænksomhed. Da det var Departementet magtpåliggende at bevare Grænsegendarmeriet under alle forhold, måtte det sikreste derfor være at lade det glide ind under civil administration i påkommende tilfælde.⁶

Ud fra dette synspunkt bemyndigede Departementet i midten af juni overtoldinspektør Jark, Århus, til at overtage den øverste ledelse af korpset, hvis dets fungerende chef blev forhindret i at varetage sin tjeneste. Indtraf dette skulle toldforvalter Bahnsen i Tønder, bistået af vagtmester K. M. Jensen fra kommandoen i Graasten, straks overtage den daglige ledelse. Den samme ordning skulle træde i kraft, hvis forbindelsen mellem landsdelene blev afbrudt, eller der i øvrigt indtrådte ganske ekstraordinære forhold ved grænsen. Men henblik på den sidste eventualitet orienteredes Jark om Grænsegendarmeriets forpligtelser i henhold til instruktionen af 30. 6. 36.⁷

Hermed havde Departementet søgt at gardere sig, hvis det tyske politi skulle foretage et nyt anslag mod korpsets militære ledelse. I slutningen af juni rejste Jark til Graasten for at gøre kaptajn Ørsted Petersen, Bahnsen og K. M. Jensen bekendt med dispositionerne. Kaptajn Madsen blev derimod ikke underrettet. Det viste sig, at hverken Ørsted Petersen eller K. M. Jensen delte Departementets ængstelse, i hvert fald ikke med hensyn til et nyt anslag mod ledelsen. K. M. Jensen fremholdt, at han som medlem af sognerådet og formand for det lokale brændselsnævn måtte være urørlig.

Til gengæld havde man i Graasten været i tvivl om, hvad man skulle

foretage sig, hvis tyskerne skulle forlange korpsets våben udleveret, og var her efter nogen diskussion kommet til den overbevisning, at man ikke kunne modsætte sig et sådant krav. Jark foranledigede nu, at man i givet fald søgte at redde pistolerne under henvisning til politiets bevæbning.⁸

Arrestation af korpsets ledelse og en afvæbning var da, hvad man efter Paludan-Müllers død ventede og efter bedste evne søgte at forberede sig på. I begge tilfælde regnede man med at korpsets øvrige personale ville forblive intakt og i tjeneste. Korpset skulle i så fald gå ind under civil ledelse. Blev der stillet krav om udlevering af våbnene skulle man søge at beholde pistolerne, men ellers ikke sætte sig til modværge.

Disse forholdsregler rummede naturligvis en del usikkerhedsmomenter, og man kunne i Departementet ikke sige sig fri for en vis uro for, hvad fremtiden kunne bringe. Tiden var voldsom, og i Departementet anså man det for ønskeligt, at der blev truffet en afgørelse om besættelsen af chefposten, så den mand, der skulle bære ansvaret, så tidligt som muligt fik lejlighed til at sætte sig ind i forholdene.⁹ Noget resultat nåede man dog ikke frem til. Formentlig veg man tilbage for at foretage den ændring i korpsets hele status, som udnævnelsen af en civil chef uvægerlig måtte medføre, og andet kunne dårligt komme på tale, så længe forholdene ikke ændredes grundlæggende.

Ellers sled sommeren sig hen. Lederen af Hauptzollamt i Flensburg havde givet udtryk for sin sorg og deltagelse ved Paludan-Müllers død og givet tilsagn om en fortsættelse af samarbejdet.¹⁰ Herfra behøvede man derfor ikke at vente vanskeligheder. De konflikter, der opstod omkring grænsekontrollen var da også kun for småting at regne sammenholdt med begivenhederne i det øvrige land, omend de nok kunne bidrage til at afstive det hårdtprøvede personales selvrespekt.

Værnemagten kunne nu stort set gøre som den ville uden indblanding fra de danske grænsemyndigheder. Men der var dog et enkelt punkt, hvor man stadig kunne sætte ind. Under hele krigen gjaldt der et forbud mod at udføre dansk indregistrerede automobiler, medmindre der forelå en skriftlig udførelsestilladelse fra Direktoratet for Vareforsyning. Bestemmelsen gjaldt også for den tyske værnemagt. Ved flere lejligheder lykkedes det folkene i Sød at standse tyske transportere på denne konto. I sommeren 1944 havde tyskerne således lejet en del danske lastbiler for at kunne transportere en 150–200 danske arbejdere, der dagligt passerede grænsen på vej til og fra arbejde på flyvepladsen i Lech. Danskerne i Sød nedlagde forbud herimod og hvad mere var, de blev respekteret. Et par dage senere dukkede en højtstående tysker op for at undersøge sagen. Han mente ikke en sådan tilladelse

kunne være påkrævet og forsikrede, at han nok skulle få det ordnet hos den øverstkommanderende i Danmark, som han netop stod i begreb med at skulle besøge. Til fornøjelse for grænsekontrollen mødte han imidlertid op et par dage senere for at få at vide, hvilket kontor i København, det drejede sig om. Enden på det hele blev, at arbejderne kørte til grænsen i danske biler og derfra videre i tyske vogne.¹¹

10. KAPITEL

»Operation Möwe«. Interneringen 19.-21. september

Den 19. september 1944 klokken ca. 10.30 fik man på Grænsegendarmeriets kontor i Graasten at vide, at byens politi var blevet afvæbnet af tyskerne. På kontoret var man straks opmærksom på, at dette kunne få konsekvenser for korpset. Den almindelige opfattelse blandt de tilstedeværende var imidlertid, at det højst ville kunne dreje sig om en afvæbning.¹

Ti minutter senere omringedes kontorbygningen af tyske soldater. Kaptajn Ørsted Petersen blev gennem vinduet beordret til at række hænderne i vejret, og et øjeblik efter trådte Kriminalrat Burfeind, lederen af det tyske politi i Kolding, ind i lokalet ledsaget af medlemmer af det tyske politi. Han meddelte, at Grænsegendarmeriet skulle afvæbnes og interneres, og stillede en række spørgsmål om korpsets organisation og bevæbning. Dernæst forlangte han alle tjenstlige sager, protokoller etc. udleveret, deriblandt en fortegnelse over Grænsegendarmeriets personale. Endelig bad han Ørsted Petersen tage med rundt for at hente de enkelte gendarmere.

Her protesterede kaptajn Ørsted Petersen. Under den forudgående del af samtalen havde han ud fra sin opfattelse af Departementets forholdsordre undladt at foretage sig noget, der kunne lægge hindringer i vejen for det tyske forehavende, og havde vel heller ikke haft lejlighed til det. Men at følge Burfeinds ønske ville være det samme som at yde tyskerne direkte støtte. Hans indvending standsede dog ikke Burfeind. Ved på den ene side at fremhæve de alvorlige konsekvenser en vægring kunne få for behandlingen af resten af korpset og på den anden side at fremstille interneringen som noget ganske midlertidigt, lykkedes det ham at overtale Ørsted Petersen til at opgive protesten og følge med. Kaptajnen blev anbragt i en personbil, hvori også Burfeind tog plads. Gendarmene og kontorpersonalet tillige med arkivalier og våben blev anbragt i en lastvogn, hvorefter man i samlet flok begav sig vestpå.²

Den afvæbning og internering af Grænsegendarmeriet, der her var indledt, faldt sammen med et stort anlagt forsøg fra tyskernes side på at formindske og desorganisere det danske politi. Blandt de tyske ledere i Danmark havde der længe hersket utilfredshed med politiets vægring ved at deltage aktivt

i bekæmpelsen af den hastigt voksende modstand. Den militære ledelse så desuden med mistillid på de ca. 10.000 velbevæbnede danske politifolk, som man frygtede kunne blive en fare for tyskernes forsvar af landet i tilfælde af en allieret invasion. I maj 1944 havde Dr. Best truet med at reducere politiets styrke til 1940-niveauet, hvis det ikke ville deltage i bevogtningen af en række krigsvigtige industrier.³

I løbet af sommeren var dette problem gledet i baggrunden. Til gengæld voksede tyskernes frygt for en invasion i Danmark og dermed ængstelsen for, hvad det danske politi kunne finde på. Dette, parret med de erfaringer tyskerne havde haft med politiet i Paris, foranledigede nu den tyske øverstbefalende i Danmark, general v. Hanneken, og lederen af det tyske politi, SS-obergruppenführer Günther v. Pancke, til i fællesskab at udarbejde en plan, hvorefter hele politiet skulle afvæbnes, og en 2–3000 mand i de fire største byer fængsles og deporteres til internering i Schleswig-Holstein. Resten af politiet skulle om muligt arbejde videre. Den 12. september forelå Himmlers godkendelse af projektet, og under iagttagelse af den største hemmelighedsfuldhed havde Pancke og hans næstkommanderende Bovensiepen truffet de praktiske forberedelser. Den 17. september var man færdig, og den 19. kunne bomben springe.⁴

I København, Odense, Aalborg og Århus anholdtes henved 2000 betjente, ca. en femtedel af hele styrken. De fleste steder skete det uden modstand. Blandt betjentene var det den almindelige opfattelse, at det drejede sig om noget i retning af det der var overgået hæren og flåden året i forvejen, dvs. en afvæbning efterfulgt af en kortvarig internering. Folkene fra København blev imidlertid samme dag bragt om bord i et skib og ført til Tyskland, hvorfra turen gik til Neuengamme og Buchenwalde. De over 56 år var dog blevet løsladt forinden. Fra Odense, Aalborg og Århus sendtes de til Frøslev, for kort efter at drage videre til Neuengamme. I den øvrige del af landet forløb dagen højst forskelligt, blandt andet som følge af den strenge hemmeligholdelse af foretagendet. Men de fleste steder, deriblandt ved grænsen, blev der ikke tale om andet end en afvæbning.⁵

I de tyske proklamationer betegnedes hele historien som en omorganisering af politiet,⁶ et udtryk, der i og for sig dækker tyskernes oprindelige intentioner ganske godt: at eliminere den militære trussel, der lå i det danske politis tilstedeværelse uden samtidig at afskære sig fra muligheden af senere at lade resten genoptage arbejdet. At interneringen gennem deportationen til de tyske koncentrationslejre efterhånden fik et andet præg, er så en anden sag. Som ovenfor nævnt var det dog allerede fra starten tyskernes tanke at fjerne de internerede dele af politiet fra Danmark.

Interneringen af Grænsegendarmeriet var en udløber af aktionen mod politiet. Spørgsmålet er, hvad der bevægede tyskerne til også at medtage gendarmene. Grænsegendarmeriet omtales ikke i de officielle tyske proklamationer i anledning af 19. september. Men i den følgende tid fremkom der fra tysk side en række mere eller mindre autoritative udtalelser, gående ud på, at Grænsegendarmeriet ligesom politiet udgjorde en militær trussel mod de tyske tropper i tilfælde af en allieret invasion i Danmark. Som motivering herfor henvistes til Paludan-Müller og Malling Jacobsens deltagelse i det illegale arbejde. Grænsegendarmeriets internering betegnedes som en »Auslauf von Gravenstein«.

Problemet er, om forklaringen er dækkende for tyskernes oprindelige tankegang. Der er nemlig ingen tvivl om at disse udtalelser er influeret af, at tyskerne ved besættelsen af politigården i København den 19. september fik fat i planerne for en ekstraordinær grænsebevogtning fra efteråret 1943.⁸ Dette fund kom antagelig til at spille en vis rolle senere under forhandlingerne om gendarmernes løsladelse,⁹ men på selve beslutningen om at internere Grænsegendarmeriet kan det selv sagt ikke have haft nogen indflydelse.

På den anden side må sammenkædningen med politiets eliminering tages som et vægtigt indicium for at det drejede sig om en præventiv forholdsregel, fremkaldt af den mistænksomhed over for korpset som Paludan-Müllers virksomhed må have foranlediget hos det tyske politi. I foråret 1944 har tyskerne fået kendskab til samarbejdet mellem politiet, Grænsegendarmeriet og de illegale militærgrupper. Vi ved, at de i maj havde planer om at reducere politiet. De veg imidlertid tilbage for dette skridt, formentlig fordi de stadig håbede at politiet kunne blive til nytte. Noget måtte dog gøres for at fjerne den trussel, samarbejdet kunne betyde i tilfælde af en invasion i Danmark. Deraf arrestationerne 26. maj, hvorunder Paludan-Müller blev dræbt. I eftersommeren er invasionsfeberen på ny steget de tyske ledere til hovedet, og de har besluttet at foretage den internering af politiet og Grænsegendarmeriet, de havde undgået i maj. Dette må i grove træk være gangen i begivenhederne.

Den 17. september modtog Kriminalrat Burfeind to forseglede breve fra København, der først måtte åbnes ved modtagelsen af kodeordet »Möwe«. Dette skete om morgenen den 19. september. Ved åbningen viste de sig at indeholde dels en ordre om at afvæbne det danske politi i Kolding og underliggende områder, dels en ordre om at afvæbne og internere Grænsegendarmeriet i sin helhed. Burfeind fik personlig ordre til at lede anholdelsen af Grænsegendarmeriet. Den tyske kommandant på Søgård kaserne ville stille mandskab til rådighed. Aktionen skulle løbe af stabelen kl. 11.¹⁰

Fra anholdelserne i Kollund den 19. september 1944.

Ved ankomsten til Søgård viste det sig, at den tyske kommandant allerede var orienteret og havde sendt nogle af sine folk til Graasten for sammen med Gestapo fra Aabenraa at afvæbne politiet der.¹¹ En del af tyskerne fra Kolding kørte nu til Sønderborg for ved hjælp af det lokale Gestapo at anholde gendarmene øst for Graasten, mens Burfeind selv med ledsagere begav sig til korpskontoret.¹²

Afvæbningen og anholdelserne af gendarmene kom til at strække sig over to dage. Den 19. september anholdtes, foruden personalet i Graasten, gendarmene i Rinkeæs, Kollund, Kruså og Bov afsnit af Burfeinds kortege. Ved hvert afsnit kaldtes gendarmene sammen og beordredes op i vognene sammen med deres våben og ammunition. Fra Kollund ringede Ørsted Petersen til Kruså og beordrede personalet samlet med våben og arkiv, når han ankom. I Kruså havde man været vidne til politiets afvæbning og underrettet korpskontoret, men havde her fået at vide, at der antagelig ikke ville ske noget med korpsets personale. Da tyskerne dukkede op, og det blev klart, hvad der var i gære, lykkedes det enkelte at forsvinde.¹⁴

De anholdte kørttes til Frøslevlejren, mens Burfeind, Ørsted Petersen og deres ledsagere fortsatte til Tønder og distriktskontoret der. På tilbagevejen

anholdtes gendarmene i Højer og Siltoft.¹⁵ Også i Højer havde man været vidne til politiets afvæbning. Man havde ringet til Graasten, men ikke fået svar. Derimod fik man fat i kaptajn Madsen i Sønderborg, der kunne oplyse, at tysk militær var i færd med at afvæbne korpset. Hele 1. distrikt var delvist afvæbnet, men ingen arresteret. Kaptajn Madsen meddelte, at afsnittet i Højer kunne suspendere tjenesten, da det efter omstændighederne var formålsløst at fortsætte. Mens samtalen fandt sted, ankom tyskerne imidlertid.¹⁶ Køreturen tilbage til Frøslev blev ikke uden komik. Først langt ud på natten kunne man komme af sted. På den anden side af Tønder stødte lastbilen med et brag på et eller andet, formentlig en ko! Tyskeren ved rattet var faldet i søvn. Der måtte rekvireres hjælp fra Falck i Tønder, og først kl. 3 om morgenen nåede man endelig frem til lejren.¹⁷

Først efterhånden var det gået op for gendarmene, hvad tyskerne havde i sinde. Om morgenen havde man erfaret om politiets afvæbning. Dernæst havde man fået at vide, at også korpset ville blive afvæbnet. At der også ville blive tale om en internering, blev man først klar over, da det var for sent at gøre noget, og de fleste havde valgt at følge med, ud fra den betragtning, at interneringen ligesom hærens året i forvejen, ville blive af kort varighed.

Denne opfattelse, der havde ligget til grund for Ørsted Petersens deltagelse i Burfeinds afdeling, ser ud til at have været den almindelige i korpset. Kaptajn Madsen fik om eftermiddagen den 19. september underretning om, at korpsskommandoen var taget. Han befandt sig da i Frøslev Plantage på inspektion og tog straks tilbage til Sønderborg. Da han var ukendt med Departementets dispositioner efter Paludan-Müllers død, betragtede han sig nu som chef for korpset. Han suspendede tjenesten og stillede personalet frit.¹⁸ Det er ikke klart om han på dette tidspunkt forstod, at også de øvrige dele af korpset ville blive interneret. I 1. distrikt synes Sønderborg-gruppens virksomhed jo at have indskrænket sig til en afvæbning den 19. september.¹⁹ Efterretningerne er spinkle (der blev telefoneret meget den dag), men det ser ud til at gendarmerne, de af dem der ikke var anholdt, reagerede med at forlade deres poster ved grænsen og gå hjem for at afvente den videre udvikling.²⁰ Det gjaldt også kaptajn Madsen og hovedparten af gendarmerne i 1. distrikt.

Den 20. september tog tyskerne så fat på at samle de resterende. Burfeind, Ørsted Petersen og deres ledsagere tog til Tønder. De stedlige gendarmere blev sendt rundt i omegnen for at hente deres kolleger.²¹ Derefter kom turen til gendarmerne i Dyrhus, Sæd, Lydersholm, Rens, Lille Jyndeved og Sofiedal. Samtidig gik Sønderborggruppen i gang med at hente gendarmerne i 1. distrikt.²²

Ligesom dagen i forvejen fandt de fleste det fornuftigst at følge med. Kaptajn Madsen blev taget i sit hjem i Sønderborg om morgenen og ført til Hotel Strand, hvor de øvrige anholdte efterhånden blev samlet. Toldforvalter Bahnsen i Tønder, der ifølge Departementets direktiver var den virkelige leder af korpset, indtog samme holdning. Han var den 19. september blevet underrettet om kaptajn Madsens ordre gennem politimester Brix. Det er karakteristisk for den forvirring tyskernes indgreb havde forårsaget i den danske grænsebevogtning, at Brix højlig konsterneret insisterede på, at Grænsegendarmeriet genoptog sit arbejde. Selv havde Brix ladet civilklædt politi varetage paskontrollen for dog at have nogen indsigt med, hvad der foregik ved grænsen. Også Bahnsen havde stillet sig uforstående over for ordren, indtil han nu den 20. september blev klar over, hvad der foregik. Heller ikke han reagerede imidlertid med et forsøg på at forhindre yderligere anholdelser, men indskrænkede sig til at foreholde tyskerne det unødvendige i at anholde gendarmere, der arbejdede for toldvæsenet.²³

Enkelte fandt det dog klogest at stikke af. Det var i reglen de yngre, ugifte gendarmere, der greb til denne udvej. På Broager forsøgte et par ældre gendarmere at forsvinde, men her svarede tyskerne med trusler om at ville

hente kone og børn. De pågældende gendarmere vendte da tilbage og meldte sig hos det tyske politi i Sønderborg den følgende dag.²⁴ Det var antagelig overvejelser af lignende art, der fik nogle gendarmere til at melde sig ved porten i Frøslevlejren.²⁵ Hensynet til familien synes i det hele at have spillet en vis rolle. I forening med den almindelige opfattelse af interneringen som en kortvarig affære har dette ført til beslutningen om at følge med.

Burfeinds gruppe var mere hensynsfuld. To gendarmere blev direkte fritaget, og kun i enkelte tilfælde gjorde man sig anstrengelser for at få fat i folk, man ikke kunne finde. Kaptajn Ørsted Petersens deltagelse har uden tvivl medvirket hertil. På den anden side kan der næppe herske tvivl om, at hans tilstedeværelse ved anholdelserne tilslørede disses karakter af tyske magtbud og gav dem et præg af hensigtsmæssighed, ligesom hans beroligende indflydelse forhindrede episoder.

Da tyskerne indstillede anholdelserne den 20. september, sad 291 af korpsets 337 medlemmer interneret i Frøslev. Af de øvrige havde 7 ligget på sygehus, 2 havde fået lov at løbe, mens en del havde været på ferie. Resten nåede at forsvinde. Alle korpsets våben med tilhørende ammunition med undtagelse af et par pistoler og en karabin blev taget.²⁶ Måske for ligesom at give det hele en passende afslutning, blev Ørsted Petersen og regnskabsføreren C.W.B. Nielsen den 21. september kørt tilbage til Graasten, hvor de måtte udlevere pengene i pengeskabet. Ved samme lejlighed blev alt inventar lige ned til wc-rullerne og bordlamperne læsset på en lastvogn og kørt bort. Korpsets køretøjer havde tyskerne allerede sat sig på i de to forløbne dage.²⁷

Trods den langsommelige fremgangsmåde og den relativt lille gruppe tyske politifolk og soldater, der blev sat ind på opgaven, var det lykkedes tyskerne at internere størsteparten af Grænsegendarmeriet og beslaglægge dets våbenbeholdning. De havde kunnet spille på forventningerne om, at interneringen ville blive kortvarig, ligesom hærens og flådens året i forvejen. De havde desuden draget fordel af den angst og usikkerhed, deres terror havde oparbejdet i befolkningen. Den samtidige afvæbning af politiet og 1. distrikt havde endvidere skabt usikkerhed om deres hensigter overfor Grænsegendarmeriet. I forening med Departementets direktiver, der ikke forudså en internering, havde dette forhindret en klar stillingtagen fra korpsets ledelse og dermed muliggjort en heldig gennemførelse, trods tyskernes mangelfulde forberedelse og organisation.

11. KAPITEL

Deportationen 5. oktober 1944

Den første lastvogn med anholdte gendarmere nåede frem til Frøslevlejren ved 16.30-tiden.¹ I det store midtertårn kom de i et foreløbigt forhør hos en civilklædt herre, der på dansk spurgte dem ud om forskellige personlige data. Vigtigere spørgsmål blev ikke berørt. Alt hvad de havde i lommerne blev taget fra dem med undtagelse af pipe, tobak og tændstikker. I den anden halvdel af tårnbygningen måtte de trække af deres gode uniformer og fik i stedet udleveret nogle sorte frakker og benklæder. Som en flok bedemænd gjorde de deres entré i selve lejren. Efterhånden som de øvrige gendarmere nåede frem, slap tyskernes beholdning af gammelt tøj op, og den sidste halvdel synes at have fået lov til at beholde hele uniformen eller dele af den.² Dermed var deres optagelse som indbyggere i »Polizeigefangenen-lager Fröslev« tilendebragt.

Lejren var da lidt over en måned gammel. For at forhindre deportationer af danske til koncentrationslejre og fængsler i Tyskland havde den danske stat påtaget sig opførelsen og dele af driften af en interneringslejr umiddelbart nord for den dansk-tyske grænse. Til gengæld fik man et tysk tilsagn om, at alle danske deporterede skulle føres tilbage til Danmark, og at yderligere deportation ikke måtte finde sted. Den 15. august 1944 kunne de tyske myndigheder meddele pressen, at 741 fanger fra Horserød-lejren i Nordsjælland var blevet overført til den nye interneringslejr. Den var i første omgang beregnet til godt 400 fanger, men udbygningen fortsatte, og da lejren i efteråret 1944 stod fuldt færdig, kunne den rumme 1500 fanger.³ Den tyske lejrkommandant, Sturmbannführer Hillgartner, kaldet »Stuba« (eller »Storbånditten«), der var fulgt med fra Horserød, var indstillet på en hårdere kurs. Horserøds relative frihed for tysk indblanding var forbi. Man var ikke længere interneret, men »Häftling« i en politifangelejr, uden rettigheder. I praksis blev det dog ikke så alvorligt, som Hillgartner tilsigtede. Ordensbestemmelserne – »Hausordnung« – var omfattende og kategoriske, men kunne overtrædes uden større risiko, idet straffene som regel indskrænkede sig til trusler, og direkte anvendelse af vold kun undtagelsesvis forekom. Forplejningen varetoges af Det danske Fængselsvæsen, og var i reglen god og rigelig. Det arbejde fangerne sattes til var lidet krævende og opsynet

lømfældigt. Det gjaldt om at arbejde med øjnene, dvs. holde øje med SS og kun lade 8–9 af arbejdsholdets 10–12 mand sidde ned ad gangen, som en af fangerne forklarede gendarmerne ved ankomsten. Arbejdets karakter gav fangernes egen organisation – den danske lejrledelse – en ikke ringe indflydelse. På mange punkter kunne den med held optræde som stødpude mellem den tyske ledelse og fangerne. Der kan derfor næppe være tvivl om, at den materielle side af fangelivet var lidet tyngende. Den egentlige belastning ved fangenskab lå på det psykologiske felt: den stærkt indskrænkede bevægelsesfrihed, pigtråden, maskingeværerne, minefeltet og den almindelige følelse af ydmygelse og forsmædelse ved at være undergivet det tyske vagtmandskab.⁴

Kun et par dage før gendarmernes arrestation, var der imidlertid indtrådt en forværring i disse forhold, endda af en højst skæbnsvanger art. Den 15. september 1944 havde de tyske myndigheder uden varsel og på trods af de tilsagn, der var givet ved lejrens oprettelse, ladet henved 200 fanger deportere sydpå over grænsen til koncentrationslejre i Tyskland. Denne handling traf lejrens beboere ganske uforberedte, og det siger sig selv, at virkningen blev dybtgående. Den relative tryghed, man havde følt i tillid til de tyske løfter, havde vist sig at være uden hold i virkeligheden. Ingen kunne herefter vide, hvornår det blev hans tur til at komme på »Tysklandstransport«. Frygten herfor blev »den store, dystre skygge der altid hvilede over lejren«, den alvorligste trussel mod det humør og den livslyst, der ellers var Frøslevfangernes kendemærke.⁵ Blandt de deporterede var i øvrigt et par gamle kendinge fra Grænsegendarmeriet, nemlig overgendarm J. A. Dons og lederen af 2. distrikt, kaptajn Malling Jacobsen. Dons havde siden sin arrestation i begyndelsen af maj siddet fængslet i Vestre Fængsel og var først for nylig blevet overført til Frøslev, mens Malling Jacobsen var blevet anbragt i Horserød og var fulgt med, da denne lejr tømtes i august. For begge gik vejen til Neuengamme og dens udekommandoer, Dons til stenbruddet i Porta Westfalica, Malling Jacobsen til Husum.⁶

Endnu var der dog kun tale om en enkelt deportation, og betydningen af det skete kan vel næppe have nået at bundfælde sig, da de omfattende anholdelser den 19. september oversvømmede lejren med politifolk og gendarmere. I alt indbragtes henved 650 nye fanger, og lejrens belægning nåede derved op på 1508 personer. Oven i spekulationerne om deportationen fik man dermed pladsproblemet at tumle med. Barak 10 og 11 måtte inddrages til indkvartering af de nyankomne. Også barak 16, kvindebarakken, måtte ryddes, og de kvindelige fanger anbringes i barak 17.⁷

Gendarmerne, der for de flestes vedkommende var blevet anbragt i barak 10 og som senere samledes i barak 16, måtte i flere tilfælde tage til takke

med en madras på gulvet. I barak 16 var der overhovedet ingen senge, og her måtte de i de første dage nøjes med en knippe halm. Dette i forening med uroen og nervøsiteten over den behandling de var blevet udsat for, gjorde det vanskeligt at sove.⁸

Men ud over dette ser det ud til, at deres møde med lejren og dens beboere blev forholdsvis behageligt. Forplejningen var efter de første måltider at dømme upåklagelig og den første tid blev de for det meste overladt til sig selv. Dagene gik med at spille kort og strejfe om i lejren. Grænsen for det tilladelige kom dog for dagen, da nogle gendarmere der havde fået lov til at beholde deres uniformer, spadserede ude ved hegnet. Pludselig fik de øje på nogle pårørende, der havde vovet sig frem ved Fårhusvejen og stod og vinkede til dem. Dette blev for meget for de vagthavende tyskere. Maskingeværet skrattede, en vagtpost havde sendt nogle varselsskud hen imod skoven. Gendarmfamilierne forsvandt skyndsomst.⁹

Blandt de gamle fanger blev de godt modtaget de fleste steder. De blev delagtiggjort i lejrlivets »principper« og måtte til gengæld kramme ud med alt hvad de vidste om krigens gang. Det er betegnende for tilstandene i lejren, at deres oplysninger ikke blev modtaget med udelt tilfredshed. I lejren havde man sin egen og forståeligt nok lysere forestilling om de allieredes fremrykning, og konfrontationen med de friske nyheder var ikke videre morsom.

Over for gendarmernes beretninger om deres arrestation var der derimod en del som stillede sig helt uforstående. At gendarmene havde ladet sig anholde uden videre, og at kaptajn Ørsted Petersen ligefrem var kørt rundt med tyskerne forekom dem himmelråbende naivt. Det krævede en ikke ringe indsats fra gendarmernes side at få ryddet ukendskabet til Grænsegendarmერიets opgave og øvrige forhold af vejen, men de måtte fortsat bære rundt på en fornemmelse af at være genstand for flere af de civile fangers ringeagt. Hertil bidrog utvivlsomt, at det hurtigt rygtedes, at flere gendarmere havde meldt sig selv ved lejrrporten. For folk, der for deres modstand mod besættelsesmagten førte en hensygnende tilværelse bag pigtråd og minefelt, måtte en sådan opførsel tage sig mildest talt ejendommelig ud.¹⁰

Men bortset fra denne mislyd virkede de ældre fangers opførsel særdeles opkvikkende ved sin uhøjtidelighed og humor. På alle pladser mellem barakkerne gik der arbejdshold og planerede. Nogle gravede, andre kørte med trillebøre, atter andre med tipvogne. Alle samfundslag var repræsenteret, og den tvangfri omgangsform kunne ikke undgå at gøre indtryk. Også efterretningssystemet omkring arbejdet vakte beundring. En af gendarmene var under sin omstrejfen faldet i snak med en artillerikaptajn på et af arbejds-

holdene ved planeringen. Med et hørte han nogen råbe »Jensen« og hele flokken gav sig til at arbejde, som om de var betalt for det. Først forstod han ikke rigtigt, hvad det skulle betyde, men løsningen kom snart i form af en SSer, der spankulerede forbi for at inspicere. Da han var passeret støttede folk sig på ny til spaderne. »Jensen« var kodeordet for en tysker.¹¹

Gendarmerne selv fik stadig lov at drive omkring. Tidlig om morgenen den 25. september blev de vækket af høje kommandoråb uden for barakkerne. I barak 16 vovede nogle gendarmere sig ud på gangen, hvorfra de hørte hviskende stemmer. I det svage lys så de mænd i bare skjorter ved dørene ind til de andre stuer. En af dem mente at vide, at tyskerne nu sendte politiet sydpå. Senere på dagen kom bekræftelsen. Af de internerede politifolk, der hovedsagelig stammede fra Odense, Århus, og Aalborg blev 288 deporteret den morgen.¹²

Hændelsen gjorde voldsomt indtryk på alle. Selv om der var tale om en bestemt kategori af fanger, var det dog endnu et brud på de tyske tilsagn. For gendarmerne fik den desuden en særlig dimension, ikke fordi de forestillede sig, at noget lignende skulle overgå dem selv, men derigennem, at de i flere tilfælde havde været vidne til, hvorledes tyskerne havde ladet politiet ved grænsen gå frit omkring efter afvæbningen. Denne forskelsbehandling forekom dem ganske forrykt.¹³

Hvad deres egen skæbne angik, troede de stadig at interneringen ville blive af kort varighed, selv om enkelte var begyndt at tvivle.¹⁴ Forhåbningerne underbyggedes af, at der netop i dagene omkring den 25. september løslodes 9 medlemmer af korpset, 4 vagtmestre, 4 overgendarmer og regnskabsføreren. Den 22. september havde den tyske lejrledelse meddelt, at alle gendarmere over 55 år ville blive løsladt. Ligesom i politiets tilfælde skaffede tyskerne sig hermed af med en del ældre gendarmere. Men beslutningen gennemførtes ikke konsekvent. Bortset fra regnskabsføreren, hvis løsladelse formentlig skyldtes hans arbejdes civile karakter, var kun 5 af de løsladte over 55, mens en var under 55 og 2 sågar under 50 år. Hvad der kan have motiveret løsladelsen af de sidste 3 er det ikke nemt at få øje på. Der var stadig 23 gendarmere over 50 år tilbage. Men man var dengang ikke opmærksom på unøjagtigheden og håbede, at tyskerne senere ville sætte grænsen ned til 50, derefter til 45 og så fremdeles, indtil alle var hjemsendt.¹⁵

Noget sådant skete imidlertid ikke. I stedet kom der gennem den danske lejrleder, kaptajn Digmann, ordre om, at gendarmerne skulle i arbejde. Kun de der var over 50 år blev fritaget, men skulle til gengæld gøre tjeneste som en slags stuevagter, dvs. feje, vaske og gøre rent i barakken. Resten blev sat til at planere nogle sandknlode uden for lejren, kom i halmfletteriet eller

på depotarbejde. Som sagerne stod virkede det egentlig ret velkomment for de fleste. Arbejdet var jo lidet anstrengende, og tiden gik bedre dermed.

På denne vis nåede man frem til søndag den 1. oktober. Om eftermiddagen kaldtes gendarmerne over til en SS-barak, hvor det hed sig at der skulle holdes forhør. I barakken blev de stillet op i række og derefter lukket ind en for en. Forhørslederen viste sig at være ingen ringere end deres gamle ven Burfeind. Danskeren Birkedal-Hansen optrådte som tolk. Forhøret varede næppe mere end nogle minutter for hver enkelt, og i de fleste tilfælde drejede samtalen sig om hvorvidt de havde tysk familie, hvor gamle de var, soldatter-tjeneste og helbred. Til sidst blev der spurgt om de var medlem af Dansk Samfund eller andre foreninger af politisk art. I enkelte tilfælde synes Burfeind tillige at have bragt gendarmernes forhold til allierede militærpersoner på bane. Flere bemærkede at Burfeind ved afslutningen af forhøret anbragte et rødt eller blått mærke ved deres navn på en liste han havde foran sig. Han synes desuden at have haft yderligere materiale om deres nationale og politiske sympatier. Efter afhøringen blev de gennet tilbage til barak 16. Her indfandt Burfeind sig kort efter, ledsaget af flere SS-officerer. Gendarmerne stilledes op i geled, og tyskerne skridtede fronten af. Nogle navne blev råbt op og indehaverne kaldt hen til Burfeind, der stillede dem forskellige spørgsmål. I mindst et tilfælde drejede det sig om folk, der havde indgivet ansøgning om løsladelse under henvisning til særlige forhold hjemme. Dermed var forestillingen forbi.¹⁷

Blandt gendarmerne var de fleste af den mening, at forhøret var ensbetydende med en snarlig hjemsendelse, og stemningen var god. På stue 6 holdt en overgendarm 25 års jubilæum under udfoldelse af en vis festivitas. Enkelte så dog anderledes på det og regnede med at interneringen kunne trække ud.¹⁸

Løsningen kom et par dage senere og det på en måde, som selv ikke de mest sortseende havde forestillet sig. Om morgenen den 5. oktober genlød lejren på ny af tyske kommandoråb og larm. I daværende overgendarm H. M. Jørgensens beretning hedder det om begivenhederne i barak 16: »Vi blev ved 4-Tiden vækket paa en brutal Maade og vi for søvndrukne ud paa Gangen kun iført vort Nattøj. Vi fik dog med det samme Ordre til at gaa ind paa Stuerne og blive ordentlig paaklædt. Da vi lidt efter stod opstillet i Geled kommer en SS-mand og begynder at raabe Navne op. De fleste af os var nu klare over, hvad der skulde ske, og vi kunde have ædt den lille, blege, bebrillede Tysker, der raabte vore Navne op. Efterhaanden som vi blev raabt op, skulde vi træde frem og stille os hen til den anden Side af Geledet. Det kunde se ud, som om Tyskerne paa den Maade vilde skille Faarene fra Bukkene, men det var vist ganske tilfældigt? Til sidst holdt Tyskeren inde, og nu stod vi over for hinan-

den i to lige store Flokke med 140 Mand i hver. Kaptajn Madsen fra Sønderborg var ogsaa iblandt os der blev skilt fra«.

Det stod dem nu klart, hvad de tyske overvejelser var resulteret i: »Tysklandstransport« for halvdelen af de internerede gendarmer. Ikke frigivelse, men deportation, ligesom med betjentene nogle dage i forvejen. De udtagne gik tavse omkring og tog afsked med venner og bekendte. Kaptajn Ørsted Petersen græd. Det tyske vagtpersonale optrådte med en usædvanlig voldsomhed og brutalitet. For første gang fik gendarmerne at føle, hvad det ville sige at være »häftling« i en tysk fangelejr. Man var simpelt hen retsløst kvæg, værge-løse ofre for lunefulde magter. De, der var med, glemte aldrig den oplevelse. Få begivenheder står så skarpt i beretningerne som de timer i barak 16.

Men selv den slags har om ikke en forklaring, så dog en historie. Den 19. og 25. september havde tyskerne deporteret ca. 2000 betjente, dvs. næsten alle de internerede, til Tyskland. Den 5. oktober kom turen til Grænsegendarmeriet. Ligesom da det gjaldt betjentene, har den tyske ledelse først betragtet aktio-nen som endelig gennemført efter sin hensigt, når de internerede gendarmer var fjernet fra Danmark. De har ikke anset det for tilstrækkelig betryggende blot at desorganisere og anholde politi og Grænsegendarmeri. De anholdte måtte helt bort fra landet inden den tyske ledelse kunne føle sig garderet mod den fare, de mente, disse korps udgjorde for de tyske troppers sikkerhed under en invasion.

Man kan dog også forestille sig andre motiver, f. eks. mangel på passende forvaringsmuligheder her i landet eller behovet for arbejdskraft i Tyskland. Ønsket om at forsyne virksomhederne ved de tyske koncentrationslejre med arbejdskraft spillede en ikke ubetydelig rolle for den øverste ledelse i Berlin, når talen faldt på deportationer fra de besatte lande i Europa. Hvorfor beholde 2000 arbejdsføre mænd i Danmark, når man i Tyskland havde hundreder af lejre med et umætteligt behov for arbejdere?¹⁹

For Grænsegendarmeriets vedkommende blev det imidlertid kun halvdelen der kom af sted. Burfeind har efter krigen givet udtryk for den opfattelse, at det oprindeligt var meningen at sende alle gendarmer sydpå, men at det blandt andet ved hans egen indsats blev modificeret, således at de over 55, de svagelige og de med vanskeligheder hjemme blev fritaget.²⁰ Dette støttes af den påfaldende lange tid, der gik mellem interneringen og deporta-tionen. På den anden side sætter denne udlægning af sagen Burfeind i et så positivt lys, at man af mangel på yderligere dokumentation må lade spørgs-målet stå åbent.

Større interesse knytter sig til spørgsmålet om hvilke gendarmer, der blev

sendt til Tyskland, og efter hvilke kriterier, de blev udtaget. Det første, man fæstner sig ved i denne forbindelse, er selve tallet på de, der blev sendt af sted, nemlig 141.²¹ Det er nøjagtigt halvdelen af dem, der befandt sig i Frøslev den 1. oktober under Burfeinds ophold der. Dette sammentræf vækker mistanke om, at der simpelt hen har foreligget en beslutning om at sende halvdelen af de internerede sydpå. Med andre ord, ikke bestemte personer, men et bestemt antal.

Nu skal man naturligvis ikke hæfte sig for meget ved et tal. Men man kan spørge, om sammensætningen af de to grupper giver grund til at tro, at udvælgelsen fandt sted efter bestemte retningslinier. Det viser sig da, at de ældre gendarmere, de der var kommet ind i korpset omkring 1920, for en stor del blev i Frøslev, mens de yngre, de der var kommet ind efter at tilgangen på ny var åbnet i slutningen af 30'erne, kom til Tyskland. Efter dette skulle det således være gendarmernes alder der har været udslagsgivende for om de kom i den ene eller den anden flok. Denne hypotese støttes af en udtalelse af Dr. Hoffmann, gestapochefen i København, fremsat under en senere forhandling med repræsentanter for Tolddepartementet.²²

Nogen klar linie var der dog ikke tale om. Begge grupper indeholdt såvel yngre som ældre gendarmere, og man føres derfor igen tilbage til tanken om at det var et bestemt antal der skulle deporteres.

Den endelige udvælgelse er foretaget efter forhøret den 1. oktober på grundlag af listen, Burfeinds øvrige materiale og forhørets resultat. Det blev dem med det røde mærke, der kom på transport.²³ I forbindelse med forhøret kan man pege på endnu en detalje, der underbygger mistanken om at det var et bestemt antal, Burfeind skulle nå frem til, nemlig den afsluttende parade i barak 16. Den mest nærliggende forklaring på de samtaler, Burfeind herunder førte med enkelte gendarmere forekommer mig at være, at han på dette tidspunkt havde foretaget en grovsortering og stod tilbage med en række tvivlstilfælde. Deraf de supplerende spørgsmål til de pågældende gendarmere.

Sammenfatter man nu disse iagttagelser, er det ligesom der danner sig et billede af, hvorledes tingene har udviklet sig. I forlængelse af aktionen den 19. september har tyskerne besluttet at deportere gendarmene på linie med politiet. Iværksættelsen trak dog ud. Muligvis er antallet af gendarmere herunder blevet nedsat. Omkring den 1. oktober er Burfeind kommet til Frøslev for at foretage udvælgelsen. Sandsynligvis har han haft ordre til at udtage halvdelen af de internerede, hverken mere eller mindre, men fortrinsvis de yngre, til deportation. Derefter er så den endelige fordeling blevet afgjort, den som kom til at danne grundlag for navneopråbet om morgenen den 5. oktober.

12. KAPITEL

Fangeliv i Frøslev

De 141 gendarmer, der var udtaget til transport, fik omsider sagt farvel og pakket deres sager. Da de var forsvundet ud af barakken, blev resten sendt ind på stuerne med ordre til at holde sig i ro, indtil de skulle til morgenmad.¹ Fortumlede vendte de tilbage – endnu let bedøvede efter den voldsomme spænding ved oplæsningen, men samtidig forundrede og antagelig lettede over, at de var kommet i den rigtige flok.

For enkelte blev omvæltningen endda mere fuldkommen. Endnu samme dag løslodes 9 gendarmer. Når man tænker på, at de samme morgen havde haft udsigt til en uvis fremtid i Tyskland, er det ikke vanskeligt at forestille sig de glade ansigter, da de vandrede ud gennem porten.² Løsladelsen skal formentlig ses på baggrund af Burfeinds udtalelse om, at det samtidig med deportationen blev besluttet at løslade en del af de tilbageblevne. Foreløbig blev der dog ikke tale om flere end disse 9.

Den tyske lejrledelse tog derimod fat på at fjerne ethvert spor af særbehandling for gendarmernes vedkommende. Der blev udstedt forbud mod at bære den blå uniform. Nu da lejren var blevet nogle hundrede fanger kvit, var der igen fangetøj til alle. De måtte flytte ud af barak 16 og spredtes rundt blandt de øvrige fanger.³ For skildringen af deres tilværelse i Frøslev er dette betydningsfuldt, for så vidt som de nu stort set ophørte med at blive behandlet som en samlet gruppe.

Der var dog sprækker i anonymiteten. For såvel den tyske som den danske lejrledelse vedblev gendarmene at indtage en vis særstilling. Tyskerne i lejren kaldte dem »die guten, biederer Gendarmen« – de gode, brave gendarmere – en opfattelse, der kom til udtryk ved forskellige lejligheder, f. eks. i forbindelse med forhandlinger om levering af en boggave til lejren fra Dansk Røde Kors. Tyskerne krævede, at disse bøger måtte læses af de internerede gendarmere og politifolk, men ikke af »Häftlingene«, der som politiske fanger ikke måtte nyde godt af et sligt privilegium. Under disse omstændigheder måtte den danske lejrledelse afslå boggaven.

Forhandlingerne gav ny vind i sejlene for nogle ældre tyske ideer, der endnu en gang understregede den særstilling, gendarmene indtog i tyskernes øjne. Tanken var at opdele lejren i tre kategorier: gendarmere og politifolk,

der som »anstændige Leute« skulle interneres under friere forhold i Møgelkærlejren ved Horsens; »særlig ondartede forbrydere« (dvs. såkaldte »asociale«, sortebørshandlere etc.) skulle i tysk koncentrationslejr, mens de almindelige »Häftlinge« skulle blive i Frøslev under noget skærpede betingelser. Den danske lejrledelse afslog at medvirke til noget som helst i den retning og tyskerne lod sagen falde.⁴ De erkendte herigennem, at de enkelte gendarmere eller politifolk ikke kunne gøres personligt ansvarlige for de forhold, der havde ført til afvæbningen og interneringen. Som vi senere skal se, kom dette også til at gælde deres deporterede kammerater.⁵

For den danske lejrledelse kom gendarmernes særpræg frem i forbindelse med problemerne omkring fangernes arbejdsindsats. Vanskeligheden bestod i at få fangerne til at forstå, at et vist – minimalt – arbejde var nødvendigt, for at bevare det relative selvstyre, det var lykkedes at få etableret. I deres egen interesse måtte arbejdsholdene få noget fra hånden. Når det trods almindelig modvilje lykkedes at holde skindet på næsen, skyldtes det blandt andet gendarmene, der som de friluftsmennesker de var, foretrak udendørs arbejde. Med et par gendarmere som ankermand var et hold altid sikret mod tysk indblanding. Gendarmene satte pris på at røre lemmerne og udrettede det nødvendige arbejde.⁶

I det daglige berørtes gendarmene dog kun i ringe grad heraf. I stedet havde de andre problemer. Efter at de sidste havde måttet lægge uniformen, frøs de alle og var stærkt forkølede, da der endnu ikke var installeret kakkellovne i barakkerne.⁷ Ved toldforvalter Bahnsens hjælp opnåedes dog tyskernes tilladelse til at benytte uniformerne, hvis de blev farvet sorte. Midt i november kunne de igen iføre sig deres gode tøj, blot var det nu trist og sort i stedet for kækt lyseblåt, noget som synes at have vakt misstemning i lejren.⁸ Derudover deltog de i de fælles sorger og glæder. I oktober flygtede således to fanger fra et arbejdshold. Om aftenen blev alle fanger kommanderet ind i barakken og talt op både forfra og bagfra. Dagen efter blev der udstedt pakke og brevforbud i en måned.⁹ I november sendtes et større hold fanger i rutebiler sydpå over grænsen for at grave tankgrave, deriblandt en del af gendarmene. Et øjeblik, da fangerne stod opstillet på appelpladsen, troede de at det gjaldt en ny Tysklandstransport. Men arbejdsholdene vendte tilbage samme aften, og efter et par dages forløb opgav tyskerne det igen. 20. november blev hele lejren, også vagtmandskabet, angrebet af et anfald af diarré. En stund frygtede man for, at det skulle være tyfus. En undersøgelse bragte dog for dagen, at det skyldtes noget dårligt oksekød.¹⁰

Men dette var naturligvis småproblemer. Det der virkelig optog gendarmene var hvornår de kunne slippe ud. Løsladelsen af de ni den 5. oktober

havde skabt forventninger om, at de øvrige ville blive hjemsendt inden for en overskuelig fremtid. Men uge efter uge gik, uden at der skete noget. Og mens de stampede utålmodigt rundt, fik de pludselig en ubehagelig mindelse om, at der også forelå andre muligheder. 20. oktober afgik en ny transport på henved 200 mand til Tyskland. Efterhånden faldt de dog til ro i lejrens daglige dont med kortspil, skak, læsning og snakken frem og tilbage om situationen.¹¹

Omkring midten af november begyndte løsladelserne igen. Den 17. november løslodes 21 gendarmere, den følgende dag endnu én, den 22. og 23. november 25, i alt 47. De øvrige fik dermed atter mod på livet. Om morgenen kom kortene frem og der blev lagt kabale i stor stil. Gik den op ville vedkommende blive løsladt hen på eftermiddagen. Han gav sig følgelig til at pudse sko og pakke sine ejendele sammen, for så ved aftenstid at pakke det hele ud igen.¹²

Sådanne besværgelser forslog dog ikke i længden. I stedet greb de begærligt efter rygter, der sagde, at alle ville slippe ud i forbindelse med julen, også de, der var sendt til Tyskland. En lang række løsladelser, dog ikke af gendarmere, i løbet af julemåneden tillige med ankomsten af et par syge kammerater fra Tyskland syntes at pege i den retning. Kaptajn Ørsted Petersen indsendte en ansøgning til de tyske myndigheder om løsladelse.¹³

Tyskerne syntes dog stemt for at kvæle alle tilløb til optimisme. Den 21. december vækkedes fangerne i de tidlige morgentimer af velkendte kommandoråb. Kl. 8 om morgenen afgik transporten med over 100 mand til Tyskland. Der var ganske vist heller ingen gendarmere med her, men julestemningen var i hvert fald spoleret. Ligesom i et forsøg på at gøre det godt igen løslodes et halvt hundrede betjente den 23. december. Også en enkelt gendarm slap ud den dag.¹⁴ Men resten måtte bide utålmodigheden i sig og tilbringe julen i Frøslev. Forbindelsen med familien i anledning af højtiden indskrænkede sig til en trykt julehilsen, hvorpå man fik lov at skrive sit navn og sin fødselsdato.¹⁵

Selve julefesten havde den danske lejrledelse og forvaltning forsøgt at gøre så stimulerende som muligt. I den øverste ende af spisebarakken var der anbragt et stort juletræ med levende lys. Der var juletaler og musikalsk underholdning. Forvaltningen havde disket op med særlige lækkerier og cigaretter, Røde Kors med pakker med æbler, bolcher og tobak. Men bagefter var der alligevel kun barakken og den sædvanlige trummerum med kortspil og egne triste tanker.¹⁶ Nytåret passeredes i en atmosfære af bristede forhåbninger.

13. KAPITEL

I en anden verden: Neuengamme

Mens gendarmerne i Frøslev kæmpede med fangelivets deprimerende ensformighed, havde udviklingen for deres deporterede kammerater taget en vending af langt alvorligere art. Efter opråbet i barak 16 om morgenen den 5. oktober var de blevet ført over i beklædningsbarakken, hvor de atter måtte trække i uniformerne. Endnu et navneopråb fulgte, et hastigt morgenmåltid, hvorunder de fik udleveret en lille madpakke, og under skarp bevogtning ledtes de ud til nogle vogne, hovedsagelig gamle tyske rutebiler med en enkelt, symbolsk dansk politibil imellem. SS- og politisoldater havde bemandedt vognene. Kortegen satte sig i bevægelse og svingede ud af lejrrporten mod øst.

Solen var stået op. Undervejs så de mænd på vej til arbejde. I Frøslev by kiggede de få mennesker, der var oppe, forskræmt på bilerne med de velkendte blå uniformer indeni. I Padborg drejede de til højre ad Oksevejen mod grænsen.¹

Ingen havde endnu det fjerneste begreb om deres bestemmelsessted. Et rygte havde fortalt, at de skulle over på den anden side af grænsen til en gammel landbrugsskole, et andet at de skulle til Rygen, hvor man antog at politifolkene var blevet anbragt, et tredje om Norge. Kiel og Danzig har også været på tale.²

Men ingen ventede sig dog noget godt af denne transport. Tysklands-transporterne havde i Frøslev været omgivet af uhygge og hele morgenen havde de mærket nye signaler: vagtmandskabets ændrede optræden, kaptajn Digmanns uddeling af cigaretter til de bortdragende. Det var, som skulle de ud på deres sidste rejse og bedre blev det ikke, da de ved det danske toldsted fik øje på en toldassistent, der blottede hovedet ved synet af busserne. En uheldssvanger atmosfære rugede over kortegen, da den rullede ind i Tyskland.³

Efter en times kørsel ad smalle stenede veje, blev der gjort holdt ved den lille station Harritslee. Stadig under skarp bevogtning førtes de ud på jernbaneterrænet til 5 kreaturvogne. Flere vogne rullede op foran stationen, fyldt med ca. 60 civile fanger fra Frøslev, så hele transporten nåede op på ca. 200. De måtte nu vente en rum tid inden et lokomotiv dukkede op. Vagterne sluttede kreds om dem og de blev for 117. gang talt op. Derefter fik de ordre

til at stige op i vognene, ca. 50 mand i hver. Kun en trediedel kunne sidde ned. Resten måtte stå. For dyre penge erhvervede de nogle knipper halm at ligge på. Vogndørene blev lukket og låset udefra. Det eneste lys i vognene kom fra nogle tilgitrede glugger oppe under loftet.⁴

Dette blev indledningen til en døgnlang togrejse. Under stadige standsninger, hvor de tumlede rundt mellem hinanden, bevægede de sig ned gennem Sydslesvig og Holsten. Først hen under aften kunne de passere højbroen ved Rensburg. På dette tidspunkt var sulten og tørsten begyndt at blive mærkbar. De fleste havde for længst fortæret madpakken i forventning om, at de ville få mere undervejs, men intet tydede foreløbig derpå. Nødtørften måtte rettes i en blikdåse og pirkes ud gennem den lille sprække mellem vognen og døren.⁵

Efterhånden som de nærmede sig Hamburg tiltog standsningerne. Ud på natten blev der gjort holdt under en jernbanebro i forstaden Elmshorn. Knap var de standset før sirenerne hylede og luften fyldtes af bombemaskinernes brummen. Toget satte sig i bevægelse. I det samme hylede bomberne omkring broen. Bombenedslagene og rabalderet fra afværageskytset blandede sig med hinanden til en eneste vældig detonation. Det blev til tider dagklart, og under disse glimt og siden, da toget holdt i nærheden af hovedbanegården, kunne de gennem gluggerne se det bombehærgede Hamburg. Alt syntes totalt ødelagt, kun hist og her ragede nøgne, røgsværtede skorstenspiber frem.⁶

Da det lysnede kunne de omsider forlade Hamburg, og da der lidt senere blev gjort holdt, lukkedes dørene op, og fangerne fik lov at stige ud. En vagt tilbød dem noget tørt rugbrød til deling. Det var jo ikke lige netop det, de havde tænkt sig, men efter nogen eftertanke tog de imod det. Så blev de atter beordret ind. Gennem et tomt og øde landskab gik turen videre med sneglefart.

Endelig standsede de, dørene blev slået op og udefra lød råbet: »Alles aussteigen«. De tumlede ud. Udenfor vrirlede det med SS- og politisoldater.⁷ De anede endnu ikke andet, end at de befandt sig et sted uden for Hamburg. Undervejs havde de forsøgt at udfritte vagterne, men heller ikke de syntes at vide noget.⁸ Tågen var tæt, og der var ikke meget at se, men med et syntes en by at vokse frem af disen. De så omrids af mange træer og husgavle. Da de kom nærmere blev gavlene til barakker, barakkerne til en vældig lejr omgivet af en bred kanal og et flere meter højt pigtrådshegn. Skilte på de store cementpæle forkyndte at det var ladet med stærkstrøm. Udenfor færdedes SS-soldater med hunde. Ad en bred vej flankeret af barakker og støbte skilderhuse med skydeskår nåede de frem til hovedindgangen og kom ind på en udstrakt plads.⁹

For gendarmerne stod det klart, at de befandt sig i en ny interneringslejr. Men at det drejede sig om koncentrationslejren Neuengamme, fattede de først efterhånden, som dagen skred frem, og endda var de næppe på det rene med, hvad dette kunne indebære. Navnet og hele koncentrationslejr-begrebet havde jo ikke samme rædselsvækkende klang dengang som nu. I Frøslev havde man frygtet transporterne, men hvad der helt præcist ventede dernede var der ikke mange der vidste. Kun ganske få var endnu vendt tilbage. Gendarmerne havde i hvert fald næppe nogen forestillinger herom. I den henseende delte de kår med flertallet af de, der for første gang satte deres ben i dette stinkende helvede.¹⁰

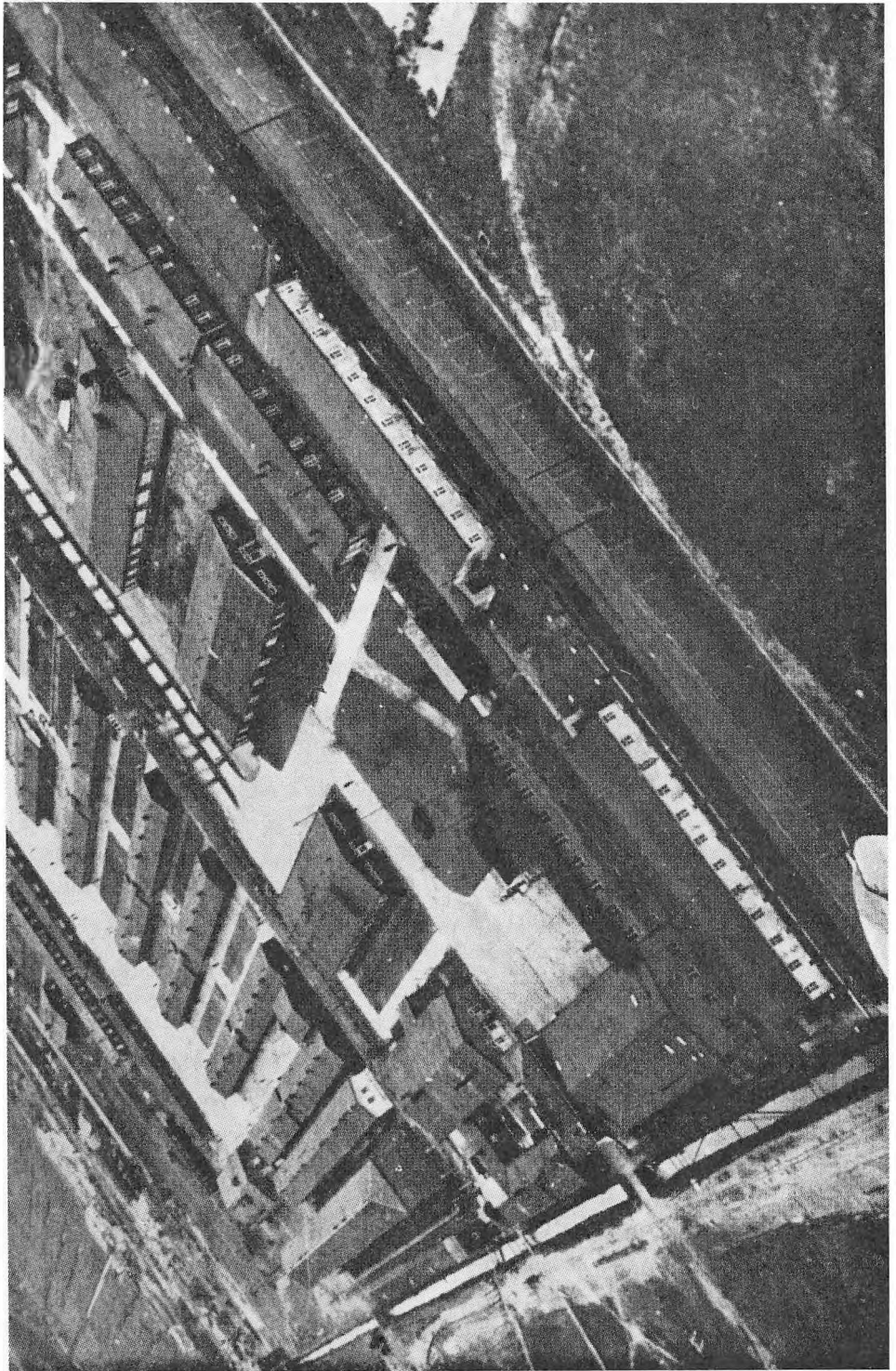
I virkeligheden kunne gendarmernes deportation dårligt være sket på et mere uheldigt tidspunkt. Fra en spæd begyndelse i 1933 havde de tyske koncentrationslejre i stadigt hastigere tempo udviklet sig til et ubeskriveligt inferno, hvor tusinder og atter tusinder fandt døden. 25 års krigsforbryderprocesser og et intensivt historisk arbejde har siden sat os i stand til at følge de skiftende stadier i denne udvikling.¹¹

Koncentrationslejrene kom til verden under SA og SS's jagt på politiske modstandere i 1933. Grundlaget var en forordning af 28. februar 1933, der tillod de nye magthavere at tage »statsfjendtlige personer« i »forebyggende forvaring« (tysk: Schutzhaft, deraf betegnelsen häftling). De ordinære fængsler fyldtes og en række midlertidige lejre opstod. Af de sidste udviklede koncentrationslejrene sig.

Til det oprindelige formål, forvaring af politiske modstandere, føjede sig i løbet af 30'erne to andre: forvaring af almindelige kriminelle eller formodede sådanne, og tvangsarbejdet. Forandringerne skyldtes omdannelsen af SS, der imellemtiden havde overtaget administrationen. I sidste halvdel af 30'erne smeltede SS og det tyske politi sammen til et alsidigt magtapparat i Heinrich Himmlers hånd. Samtidig indledtes SS-infiltration af Tysklands økonomiske liv. I tilknytning til koncentrationslejrene oprettedes byggematerialefabrikker. I juni 1938 blev det fastslået, at tvangsarbejdet nu var det primære.

Allerede indlemmelsen af Østrig og Tjekkosllovakiet havde bragt nye

Neuengamme 1945. De lange beboelsesbaracker, hvoraf de yderste er af sten og rummer beskyttelsesrum og flettekælder, vender gavlen ud mod appelplassen (fra midten af billedet øverst og skråt mod venstre). I de tre blokke på den modsatte side af pladsen befandt reviret sig. Hovedindgangen ligger i øverste venstre hjørne uden for billedet. Til højre, ligeledes uden for billedet, lå Klinkerwerke og de øvrige fabrikker.

fanger til lejrene. Krigsudbruddet i 1939 forstærkede tendensen. Løsladelser, der tidligere havde været ret almindelige, ophørte og mange tidligere fanger så sig på ny indespærret. Snart begyndte også de første deporterede fra de besatte lande at ankomme. I perioden september 1939 til marts 1942 steg fangetallet fra ca. 25.000 til ca. 100.000. De bestående rammer sprængtes, lejrene overfyldtes, og dødeligheden tog voldsomt til, som følge af de forringede sanitære forhold. Foruden de tidligere nævnte opgaver blev koncentrationslejrene nu også stedet for den systematiske udryddelse af jøder, sindslidende, russiske soldater, civile og kommisærer. Dertil kom de berygtede medicinske forsøg.

Næste stadium indledtes, da lejrene i marts 1942 som led i arbejdskraftmobiliseringen underlagdes et særligt SS-Wirtschaftsverwaltungshauptamt (WVHA). Produktionssynspunktet, den mest rationelle udnyttelse af »häftlingenes« arbejder, blev den altdominerende faktor i de tyske ledes holdning til KZ-lejrene. Følgen blev en vis svækkelse af terroren i lejrene. Hidtil havde man om ikke direkte opmuntret til fangernes udslettelse, så dog set stort på de enorme tabstal. Nu blev man nødt til at gøre noget for at bevare arbejdskraften.

De elendige sanitære og forplejningsmæssige tilstande gjorde det imidlertid umuligt at øge udbyttet på anden måde end gennem en hensynsløs udnyttelse af fangerne. Arbejdstiden sattes i vejret, og lejrlædelsen fik besked på at holde fangerne mere energisk til arbejdet. Samtidig pålagdes det dem at skaffe sig af med de uarbejdsdygtige på en så lidet opsigtsvækkende måde som muligt.

Fra 1942 tog udmattelsen og dødeligheden overhånd. I andet halvår af 1942 døde omkring 57.000 fanger (60%). I første halvår af 1943 gik den relative dødelighed ned, men det absolutte tal steg dog til 60.000. Dette hang sammen med, at den tyske ledelse for at udfylde hullerne sendte nye kategorier, først og fremmest russiske krigsfanger og civile udenlandske arbejdere til koncentrationslejrene. Der er grund til at antage at deportationerne, som tyskerne satte i værk for at bekæmpe uroen i de besatte lande, i ikke uvæsentlig grad var motiveret af ønsket om at få stadig mere arbejdskraft.

Fangetallet steg nu hurtigt til man i januar 1944 nåede op på over 700.000. Selv om lejrene fortsat udvidedes, særlig ved aflæggere (Aussenkommandos) fra de store hovedlejre, måtte overfyldningen og dermed hele tilstanden i lejrene blive katastrofalt forringet, navnlig i det sidste halve års tid før kapitulationen, da tyskerne måtte evakuere flere og flere lejre uden for Tyskland.

Denne sidste fase var netop under udvikling, da gendarmerne ankom til Neuengamme. Neuengammelejren var en af de yngre og mindre hovedlejre,

men adskilte sig ikke på nogen måde fra gennemsnittet. Den havde oprindeligt været en udekommando fra Sachsenhausenlejren. I sommeren 1940, da overfyldning og kaos tvang de tyske myndigheder til at udvide antallet af lejre, blev den omdannet til en selvstændig lejr med særlig henblik på »betjeningen« af de besatte områder i nord og vest.¹²

Efter omdannelsen gennemløb Neuengamme den samme udvikling som de øvrige lejre, blot med den forskel, at forholdene i den hårde periode frem til 1942 var særligt fortvivlende, dels på grund af det usunde klima i Elbdalen dels fordi lejren befandt sig i opbygningsfasen, der altid var den værste periode i en KZ-lejrs historie.¹³ Lus, tyfusedimidier, sygetransporter til andre lejre og likvideringer af uarbejdsdygtige prægede lejrlivet.

Også i Neuengamme måtte ledelsen tage større hensyn til den nye parole om en bedre udnyttelse af fangernes arbejdskraft. Alle syge og svagelige fik besked på at melde sig på reviret, lejrens sygehus, hvorfra de blev henvist til en form for skånetjeneste, fra februar 1943 i form af flettearbejde, snedker- og smedearbejde indendørs. En række foranstaltninger, der skulle opmuntre fangerne til større indsats, iværksattes, f. eks. de såkaldte »prämienscheine«, der gav ret til at købe forskellige sager i lejrens kantine. Lempelserne var dog af højst begrænset rækkevidde og de modsvarede af en mere intensiv udnyttelse af arbejdskraften. Nye fabrikker for rustningsindustrien etableredes omkring lejren. En række meget hårde udekommandoer, f. eks. Porta Westfalica (underjordiske industrianlæg) og oprydningskommandoerne i de bomberamte byer, hidrører fra denne tid. Livet i udekommandoerne, der efterhånden nåede op på ca. 60 fordelt over hele Nordtyskland, var i almindelighed hårdere og dødeligheden mere udbredt end i hovedlejren.

Året 1944 prægedes af omfattende transporter. Antallet af udleverede fangenumre i Neuengamme steg fra 23.000 til 69.000.¹⁴ Med væksten fulgte alle de kendte følgevirkninger: overfyldning, sygdom og død. Det skal dog tilføjes, at de stadige transporter til og fra hovedlejren skabte en ikke ringe forvirring i lejrens administration. Dette åbnede mulighed for de fanger, der var beskæftiget i lejrens kontorer, særlig arbejdsfordelingen, til i et vist omfang at hjælpe medfanger.

Alt dette kendte gendarmerne naturligvis intet til da de vandrede ind i lejren den 6. oktober 1944. Men de kunne straks mærke, at den nye lejr på radikal vis adskilte sig fra Frøslevs beskyttede atmosfære. Under indmarchen var de kommet forbi en lang række andre godsvogne med lukkede døre og tilgitrede glugger i siderne. Bag gluggerne øjnede de nogle udtærede, snavsede kvindesigter. Fra vognene strømmede en forfærdelig stank. De erfarede senere,

at det var en transport af franske eller polske kvinder, der havde haft en endnu barskere tur end deres egen.¹⁵ Da de kom ind på pladsen blev de antastet af en ejendommelig skikkelse, klædt i sort, med baskerhue, lange støvler, nummer på brystet og et mægtigt kryds prangende på ryggen. Med en stemme som Mussolini gav den ukendte sig til at kommandere med dem og lod samtidig sin ridepisk suse hen over hovederne, dog uden at ramme nogen. De fik senere at vide, at denne fremtoning var »Lagerälteste«, den øverste i det hieraki af fanger, tyskerne havde udviklet til at bistå sig med lejrens drift. Det opklaredes, at han ville have dem et eller andet sted hen, fordi der netop var blevet blæst luftalarm. Det endte med, at de blev gennet ned i en stor kælder med vaskerum og brusere.¹⁶

Først var der øjensynlig kun tale om, at de skulle i bad, eller »afluses«, som SSerne udtrykte det. Efter den lange rejse kom dette egentlig godt tilpas. Men andet fulgte: Ur, penge og andre værdigenstande lige til vielsesringen måtte afleveres. Til gengæld fik de udleveret et lille nummerskilt med snor i til at hænge om halsen.¹⁷ Proceduren må have mindet dem om ankomsten til Frøslev, og værre blev det, da de efter badet i stedet for uniformerne måtte trække i noget ubeskriveligt gammelt kluns, for det meste alt for småt og alt for tyndt. Alt dette tydede jo unægtelig på, at de var i færd med at blive indrulleret som almindelige fanger, og jo mere de så, jo mindre huede tanken dem. Navnlig synet af de andre fanger, repræsentanterne for lejrens faste beboere, var lidet opløftende: radmagre, elendigt udseende skabninger, enten pilskaldede eller med en makaber hårstribe fra næserod til nakke.¹⁹

Situationen, så beklemmende den end måtte være, havde dog sine positive sider. For det første kunne de tydeligt høre bombemaskinernes brummen over lejren. Det var dog en trøst at vide, at de ikke var helt alene. For det andet fik de lov at beholde håret. Den sortklædte mand med pisken var kommet ned i kælderen til dem og optrådte nu mere menneskeligt. Ved hans og kaptajn Madsens formidling opnåedes, at gendamerne, som »dänische Polizei« undgik at få håret skrabet af. Denne særstilling opvejede lidt af det mismod, der havde grebet dem. Her var dog et tegn på, at de ville blive betragtet som noget for sig.²⁰

Fra tøjdepotet førtes de sammen med de øvrige danske fra transporten over den store cementerede plads til en af de almindelige træbarakker. Et lille skilt forkyndte, at dette var »Block 11«. Indenfor blev de modtaget af en høj mager mand, lyshåret og med briller, der præsenterede sig som barakformand, »Blockälteste«, og holdt en lille tale. Ligesom Lagerälteste var han en ældre fange som tyskerne havde gjort ansvarlig for ro og orden i barakken. Han manede de nyankomne til forsigtighed og især til ubetinget at efterkomme

Udlevering af kålrabisuppe i Neuengamme. Tegning af H. P. Sørensen. Mens nogle søgte at skrive sig ud af minderne fra Tyskland, nedfældede daværende overgendarm H. P. Sørensen sine erindringer i en samling nok så talende skitser, hvoraf 20 på Bahnsens foranledning blev trykt og udgivet under titlen »Neuengammeerindringer«.

enhver ordre. Efter denne velkomst slog gendarmene sig ned ved nogle borde og gav sig til at drøfte stillingen.

Diskussionen blev afbrudt af vognrumlen. Blockälteste råbte »Essen holen«. I glad forventning løb danskerne ud for at se, hvad der stod på menuen. Udenfor fandt de 5 smudsigt udseende russiske fanger med en lav firhjulet vogn belæsset med store kar og baljer indeholdende en grønlig substans. Lugten fra beholderne fik det til at vende sig i dem. Barakkens beboere blev stillet op i række og skulle så passere forbi. Efterhånden som de kom derhen fik de udleveret en rusten, uappetitligt udseende blikskål. Skeer fik de ikke i denne omgang. Omkring en liter af det grønne blev hældt i skålen, men kun få magtede at få det ned. Hovedbestanddelene syntes at være vand og træede kålrabistrimler samt lidt hvidløg.²¹

Da suppen var nedsvælget, kunne de for alvor tage barakken i øjesyn. Den var meget lang, ca. 60 gange 25 meter, og havde engang for længe siden været malet i en eller anden farve. I den ene ende var der opstillet lange borde og bænke. I det ene hjørne stod barakformanden og hans medhjælpere, stuetjenernes senge. Det midterste stykke af barakken optoges af lange rækker

af køjer for fangerne, 6 rækker stillet sammen to og to med køjer i 3 etager. Sengetøjet bestod af en eller to tøjlasere. Som madras tjente en uhumsk halm-sæk. Længere nede var et vaskerum, kun adskilt fra soveafdelingen ved en tynd bræddevæg. I forhold til antallet af senge var antallet af haner forbløffende lille, og dertil var aflukket grundigt beskidt. Længst nede befandt »toiletterne« sig, og her kulminerede svineriet. Hele dette rum var bygget over en grube i jorden, hvor latrinen ophobedes. WC'erne bestod af en stor træplade over hullet i jorden. Langs væggene gjorde en rende det ud for pissoir. Gulvet flød med eskremitter og gamle forbindinger med blod og materie.²²

Efter denne inspektion genoptoges diskussionen ved bordene. Som man kunne vente, var det den almindelige opfattelse, at her skulle man vist ikke blive mange dage, trods tøjet og numrene.²³ Det forekom dem simpelt hen ufatteligt, at sådanne forhold kunne bydes folk som dem selv, der ikke alene havde svært ved at få øje på nogen som helst grund til, at de overhovedet var blevet spærret inde, men også mente at vide, at tyskerne delte dette synspunkt i et vist omfang.

Deres refleksioner blev igen afbrudt af en ny serie begivenheder. Først hørte de lyden af et hornorkester, der med stor energi satte ind med melodien »Alte Kameraden«. Gennem vinduet så de, hvorledes lejrrporten blev slået op og kolonne efter kolonne af fanger marcherede ind på den store plads og spredtes til de øvrige barakker. Det var arbejdsholdene, der vendte hjem, fortalte barakformanden. Der var alle slags folk i disse kolonner, kunne de se, men alle havde de et hærgt udtryk i ansigtet. Deres tøj var pjalter, bare ben havde de fleste. De blåfrosne fødder var stukket i et par trætofler. Enkelte havde bundet klude om benene. På ryggen og på hver side bar de store påmalede kryds.²⁴

I Block 11 blev der nu serveret aftensmad: en brødhumpel på størrelse med tre almindelige skiver og et lille stykke syntetisk margarine. Da råbte barakformanden pludselig: »Grossalarm«, lyset gik ud, sirenen på barakkens tag hylede. »Alles im Bunker« lød stemmen igen. Almindelig forvirring opstod, da alle 200 mand i mørket søgte at komme ud samtidig. Udenfor blev de stillet op i rækker. Barakformanden skulle gå foran og vise vej til beskyttelsesrummet, der lå i kælderen i de to stenbygninger for hver ende af pladsen. Herude var der allerede fuldt af løbende, gående, hinkende fanger. SS-soldater for omkring og søgte at sætte farten op med spark og slag. Adgangen til beskyttelsesrummet foregik ad en enkelt trappe, hvor tusinder skulle igennem i løbet af få minutter. Følgelig herskede der foran trappen et fantastisk virvar, trampen, sparken og råben, mens SS'erne slog løs på de

bagerste. Ved at holde hinanden i hænderne og holde godt fast, slap gendarmerne ned i kælderens uden større mén, bortset fra et par enkelte slag fra en SSer.²⁵

Beskyttelsesrummet var delt i flere afdelinger af nogle store buer. Blå pærer i loftet kastede et spøgelsesagtigt skær hen over de mange mennesker. Gendarmerne trængte sig så langt frem de kunne, men bag dem strømmede stadig flere ind, indtil de alle stod tætpakket. En sødlig, stærk lugt af snavsede mennesker iblandet en gennemtrængende lugt af hvidløg fyldte rummet og var ved at tage vejret fra dem. Luften blev hurtig tyk og næsten ikke til at ånde i. Da gendarmerne var kommet lidt til sig selv, gav de sig i snak med de nærmeststående så godt sproget tillod. Men hvad de fik at høre om livet i lejren, overgik alt, hvad de hidtil havde været vidne til. Vantro lyttede de til beretninger om henrettelser, pryglestraffe og sultedød, om arbejdet og arbejdslederne, om SSernes, kapoernes og forarbejdernes brutalitet.²⁶

Turen tilbage til barakken efter afblæsningen var mindre barsk. Kun enkelte fortsatte med at uddele slag og spark. I Block 11 proklamerede barakformanden friaften, og de skulle nu til køjs. Da der den aften kun var de 200 danskere i barakken gik det forholdsvis nemt med at finde frem til en køje, men søvn blev der selvsagt ikke meget af. Snakken gik frem og tilbage. De fleste mente endnu at der var tale om en fejltagelse og at opholdet i lejren kun ville blive af få dages varighed. Andre havde derimod helt opgivet håbet og var sunket hen i dyb pessimisme. De håbefulde klyngede sig til den omstændighed, at de endnu ikke havde fået numre syet på tøjet som de andre fanger, og øjnede heri et tegn på, at en forandring ville indtræffe inden længe.

Dette sidste lille håb tilintetgjordes den følgende dag. Efter et mindre halløj med barakformanden om sengeredningen og en minimal morgenmad var de blevet overladt til sig selv og havde endda kunnet slikke solskin uden for barakken. Lige før aften blev de imidlertid samlet og ført over til tøjdepotet og skrædderiet, hvor de fik udleveret noget overtøj og en hat, og hvor numrene blev syet på tøjet. Nu kunne der ikke herske tvivl længere: de skulle blive i lejren!²⁷

For ligesom at slå det fast gav orkestret sig igen efter aftensmaden til at spille »Alte Kameraden«. »Appell!« råbte barakformanden, og opstillet i marchkolonne blev Block 11s beboere ledt ud på den store plads, hvor de fandt de øvrige fanger opstillet barakvis. Appelplassen var sort af mennesker. Fra den anden ende lød høje råb: optællingen var begyndt. For hver barak gik en SSer hen til fortovet hvor andre SSer stod ved en pult med papirer. Da det hele omsider stemte, gjaldede kommandoen: »Mütze ab« og »Mütze

auf«, huerne af, huerne på. Apellen blev hævet og fangerne kunne vende tilbage til barakkerne.

Disse to første dage, gendarmerne tilbragte i Neuengamme, er skildret så udførligt af to grunde. For det første kan de tjene som en præsentation af væsentlige sider af livet i den nye lejr, såsom maden, barakken, luftalarmen, vagtmandskabets vilkårlighed og brutalitet og appellerne, sådan som de efterhånden åbenbares for de nyankomne. For det andet illustrerer de, hvorledes gendarmerne tøvende og modstræbende nåede frem til, at dette var rejsens mål, at de i hvert fald et stykke tid skulle være undergivet disse vilkår.

Hvor de end vendte sig hen havde de mødt foreteelser, der stod i så grell kontrast til Frøslevlejren, at de måtte føle sig hensat til en anden, mareridtsagtig verden. Den ringe og uappetelige kost, svineriet med madskålene, barakens vaskerum og latrin, sammenholdt med medfangernes afpillede kroppe lod ane en afgrundsdyb forskel mellem tyskernes behandling af fangerne i Frøslev og i en lejr som Neuengamme. Medfangernes utrolige beretninger om sult, lidelse og død antydede de videre konsekvenser.

En hollandsk psykiater, Elie A. Cohen, har på grundlag af egne og andres oplevelser søgt at skildre den mentale proces, der foregik med fangerne fra ankomsten til lejren. Han mener her at kunne skelne mellem to grupper: de, der vidste hvad de gik ind til, og de, der kun havde vage forestillinger om lejrlivets vilkår eller hidtil havde nægtet at tro på det, de havde hørt. De første oplevede de tilstande, de mødte som noget, der ikke angik dem selv, som et skuespil, hvor de selv var tilskuere. Hos de andre fremtvang erkendelsen af, at det virkelig forholdt sig, som det gjorde, en rædsel, hvis umiddelbare resultat var en koncentration af bevidstheden om én eneste ting, at holde sig i live. Det springende punkt for denne gruppe var det øjeblik, de forstod, at lejren udgjorde en trussel mod deres eget liv og førlighed.

Der er ingen tvivl om at den proces, Cohen sigter til, udgør det centrale tema i ethvert koncentrationslejrophold. I sin yderste konsekvens indebar den en borteliminering af alle sociale normer. Den efterlod fangen mentalt nøgen så at sige, kun de helt elementære, dyriske instinkter og selvopholdelsesdriften blev tilbage og ofte ikke engang den.²⁸

Gendarmerne skal antagelig henregnes til den anden af Cohens grupper. Den mentale forvandling må imidlertid være indtrådt en rum tid efter ankomsten, og endog efter at de havde måttet erkende, at de skulle blive i Neuengamme. En episode om aftenen den 8. oktober i barakken underbygger dette. En fuldstændig afpillet fange blev af stuetjenerne halet frem for barakformanden, anklaget for tyveri af en medfanges brød. Fangen fik

trukket skjorten af og måtte bukke sig ned, hvorefter barakformanden tildelte ham 25 voldsomme slag med en gummiknippel. Det forekommer mig betegnende, at gendarmene efter dette uhyggelige optrin gav sig til at diskutere med barakformanden om det berettigede i denne afstraffelse. De havde endnu de medbragte forestillinger om ret og rimelighed i behold og kunne give sig til at forsvare et medmenneske.²⁹

Denne forsinkelse skyldes utvivlsomt gendarmernes modtagelse og relative særstilling. Cohen er inde på, at forvandlingens hastighed afhang af den modtagelse, vagtmandskabet gav de nyankomne. I visse tilfælde udvist der en sådan brutalitet og voldsomhed ved fangernes ankomst til lejrene, at reaktionen indtrådte øjeblikkelig. Hvor dette ikke var tilfældet, måtte den først arbejde sig frem under indtryk af senere oplevelser. Cohen peger i den forbindelse på sulten som den afgørende faktor.³⁰ Set under denne synsvinkel må gendarmernes modtagelse opfattes som forholdsvis civiliseret: ingen blev slået, de beholdt håret og forblev samlet.

På den anden side må processen have været i gang også for deres vedkommende. Konfrontationen med lejrlivets realiteter i disse første dage kan ikke have undgået at virke befordrende herpå. Et af de vigtigste spørgsmål i forbindelse med gendarmernes videre ophold i koncentrationslejrene må derfor blive at holde øje med, i hvilket omfang deres medbragte forestillinger om menneskelig adfærd måtte vige for koncentrationslejrmentaliteten og om muligt hvornår. Hvor længe magtede de, støttet af sammenholdet og den smule særbehandling, der blev dem til del, at holde stand psykisk over for lejrlivets nedbrydende virkninger? Det siger sig selv, at det ikke vil være muligt at nå frem til en præcis mening herom, meget ville afhænge af den enkeltes karakter. Man må også erindre sig at der her er tale om ting, man nødigt har talt om bagefter, og som derfor kun i sjældne tilfælde ville finde vej til beretningerne. Men noget vil det formentlig være muligt at sige.

Men forinden vi tager fat på at skildre dette, vil vi for en tid vende tilbage til grænselandet for at se hvad der var foregået her, siden gendarmene forsvandt bag Frøslevs pigtråd.

14. KAPITEL

I skyggen af et korps

Ved grænsen havde tyskernes fremfærd efterladt toldforvalter Bahnsen og overtoldinspektør Jark med den halve snes gendarmere, som havde fået lov at løbe eller var blevet frigivet fra Frøslev, et par hundrede familier uden forsørger og en så godt som åben grænse.

Den 20. september forstærkede tyskerne deres bevogtningslinie med militære dobbeltposter ved alle landevejene og udvidet patruljevirkosomhed.¹ På dansk side søgte toldvæsenets folk at dække så stor en del af grænsetrafikken som muligt ved at strække arbejdstiden.² Men stillingen var uholdbar. De civilklædte betjente forsvandt et par dage efter, og de danske toldere kunne ikke i længden arbejde i døgn drift. Uden for toldstederne var man helt uden føling med forholdene og prisgivet de tyske grænsemyndigheders forgoedt-befindende.

Alene af den grund måtte indsatsen samles om at få gendarmene frigivet fra Frøslev. Også hensynet til familierne og frygten for, hvad tyskerne ellers kunne finde på, måtte tilskynde hertil. Samtidig måtte man se, hvad der kunne gøres for at hjælpe de internerede bedst muligt.

I de første dage lå initiativet hos Bahnsen. Med ildhu kastede han sig ud i arbejdet. Gendarmene var knap kommet indenfor i Frøslevlejren, før han kunne stille med 50 af de tilladte pakker med personlige sager og tobak fra de pårørende. Den 22. september måtte han standse et planlagt massebesøg af gendarmfamilier i Frøslev. Derefter tog han fat på at reorganisere korpsets administration fra Tønder Toldkammer sammen med den nu frigivne regnskabsfører.³

Som de fleste andre var Bahnsen overbevist om, at gendarmernes internering ville blive kort. En normal grænsebevogtning måtte jo også være i tyskernes interesse. Den var et ikke uvæsentligt led i bestræbelserne for at bevare ro og orden, hvad tyskerne vel trods alt stadig måtte være interesseret i. Han og Jark var klar over, at korpsets bevæbning og militære ledelse på en eller anden måde havde bidraget til den drastiske fremfærd mod Grænsegendarmeriet, men de forestillede sig, at en frigivelse kunne være mulig, hvis det midlertidigt lagdes ind under en mere civil ledelse, eller man fandt en orden, hvorefter korpset kunne fortsætte toldbevogtningen uden våben.⁴

Toldforvalter
H. F. S. Bahnsen, Tønder.

Et besøg på »Standortkommandantur« i Tønder bestyrkede Bahnsen i denne opfattelse. Samtalen med de lokale tyske ledere pegede i retning af, at gendarmernes internering beroede på en misforståelse fra tyskernes side med hensyn til korpsets forhold til politiet. Bahnsen øjnede en chance for, at en lokal henvendelse kunne opklare sagens rette sammenhæng og fremkalde en løsladelse. Han opfordrede amtmanden i Tønder til at søge en forhandling med de tyske myndigheder. Amtmanden svarede imidlertid, at han og hans kolleger ikke mente, man fra Sønderjylland kunne komme i forbindelse med de højere tyske myndigheder. De antog at administrationen i København gjorde hvad den kunne.⁵

Men Bahnsen havde blandt andet prøvet denne udvej, fordi der gik hårdnakkede rygter om, at departementcheferne i København ville træde tilbage, og man derfor ikke kunne regne med støtte fra den kant.⁶

Heri havde han for så vidt ret, som lederne i København havde deres egne problemer at slås med. Den 19. september besatte tyskerne ministerialbygningerne på Slotsholmen og gennede personalet ned i gårdene.⁷ For flertallet var der dog kun blevet tale om en kortvarig affære. Langt alvorligere

var den krise, de tyske forholdsregler havde kastet den øverste danske ledelse, departementcheferne, ud i. Kunne de efter overgreb af denne karakter forsvare at fortsætte det samarbejde med de tyske myndigheder, de havde oprettholdt efter den 29. august 1943? Ville de overhovedet kunne udrette noget, når et så væsentligt led i den udøvende magt som politiet var ophørt at fungere? Den 19. september 1944 er karakteriseret som det mest kritiske tidspunkt i departementchefernes virksomhed.⁸

Efter nogle dages intense forhandlinger og sonderinger valgte man at blive. Frygten for kaos og tanken om at vigtige dele af samfundslivet, særlig skolevæsenet, derved kunne holdes uberørt af tyske indgreb, holdt dem tilbage. Den 22. september afleveredes en note til de tyske myndigheder, hvori de skarpt protesterede mod overgrebene, men samtidig meddelte, at de efter nøje overvejelse havde besluttet at fortsætte.⁹

I Tolddepartementet kunne man nu vende sig mod de problemer, Grænsegendarmeriets internering havde rejst. Ligesom Bahnsen mente man, den måtte bero på en misforståelse og at en henvendelse til de lokale tyske myndigheder ville kunne klare spørgsmålet om en snarlig frigivelse eller i hvert fald bidrage til en løsning. Man bad overtoldinspektør Jark rejse til Sønderjylland for over for tyskerne i Frøslev at klarlægge, at Grænsegendarmeriet først og fremmest havde været et toldkorps, der af politimæssige opgaver kun havde haft paskontrollen. Dernæst ville man over for de tyske myndigheder søge at få korpset tilbage uden våben, som foreslået af Jark. Imellemtiden måtte man have lønningerne ud til de pårørende og prøve at afhjælpe tilstandene i grænsebevogtningen. Man havde her i tankerne at sende toldbetjente fra andre toldsteder ned til grænsen.¹⁰

Mens Departementet gik i gang med at udarbejde en henvendelse til de tyske myndigheder i København, rejste Jark 26. september til Sønderjylland for at orientere de tre toldstedschefer og om muligt tale med de lokale tyske ledere. Særlig optimistisk var han dog ikke længere. Han tvivlede på vægten af den af Departementet skitserede argumentation, der jo ganske så bort fra Grænsegendarmeriets videregående politimæssige og militære virksomhed. Men han håbede, at tyskerne ikke i alt for høj grad var orienteret herom.¹¹

Hans tvivl viste sig velbegrundet. Om han fik talt med tyskerne i Frøslev vides ikke, men ved siden af besøget ved grænsen havde han en samtale med Burfeind i Kolding. Burfeind var ikke fremmed for den tanke at løslade korpset og lade det gå i arbejde igen uden våben eller med et begrænset antal pistoler. På den anden side gjorde samtalen det klart, at tyskernes mistænksomhed over for korpset bundede i formodninger om, at det havde haft videregående, hemmelige opgaver. Burfeind gjorde således gældende, at man

Overtoldinspektør for Jylland
Andreas Jark.

jo ikke skød smuglere med rekylgeværer og pegede på, at disse våben ikke havde været opført i korpsets inventarbog.¹²

Lignende og mere konkrete anklager blev præsenteret for Departementet i København. I første omgang havde man udarbejdet et oplæg ud fra samme argumentation, som man havde bedt Jark om at anvende. Grænsegendarmeriets karakter af et toldkorps understregedes, dets politimæssige opgaver bagatelliseredes, og man undlod helt at tage stilling til det militære i korpsets virksomhed. Man nøjedes med at fremhæve den høje gennemsnitsalder og tilbød at reorganisere Grænsegendarmeriet som et civilt toldbevogtningskorps under civil ledelse, dog på den betingelse, at man fik korpsets egne folk tilbage, og at det som hidtil fik lov til at arbejde uden tysk kontrol.

En imødegåelse af anklagerne blev nu nødvendig.¹³ De drejede sig om Paludan-Müller og Malling Jacobsens virksomhed, og om at der skulle være tilgået korpset våbenmateriale ud over det, der skulle benyttes i tjenesten. I begge tilfælde afviste Departementet ethvert kendskab til anklagerne.¹⁴

Selv med denne tilføjelse var Departementets henvendelse svag. Den forudsatte at en dansk grænsebevogtning også var i tyskernes interesse, endog så meget at de ville være tilbøjelige til at se bort fra deres mistænksomhed.

Dette var jo langt fra givet, selv om den forstærkede tyske bevogtning måske kunne give grund til antagelser i den retning. Og i fald tyskerne var overbevist om rigtigheden af deres anklager mod korpset, kunne det næppe virke beroligende at erfare, at Departementet intet kendte til disse ting. De måtte jo deraf slutte, at Departementet havde været uden føling med korpsets dispositioner i vigtige anliggender.

Oplægget afleveredes til Udenrigsministeriet den 28. september, for at dette i overensstemmelse med vedtagen praksis kunne varetage de direkte forhandlinger med tyskerne. Den 29. september ringede Jark til Burfeind for efter aftale at forhøre sig, om der var truffet nogen afgørelse om gendarmernes frigivelse. Burfeind mente, at resultatet måtte foreligge i løbet af et par dage.¹⁵ Den 3. oktober rykkede Udenrigsministeriets direktør, Nils Svenningsen, for en afgørelse under en samtale med Dr. Best. I Udenrigsministeriet, der allerede stod med forhandlingerne i forbindelse med politiets internering og deportation og derfor havde større føling med de tanker, der bevægede tyskerne i disse dage, var man alvorligt bekymret for, at også gendarmene ville blive sendt sydpå.¹⁶

De bange anelser viste sig velbegrundede. To dage efter Svenningsens samtale med Best indløb alarmerende efterretninger fra Bahnsen. 5. oktober kunne han med toldforvalter Schytt i Padborg som kilde meddele, at der efter forlydender skulle sendes 150 gendarmere og ca. 100 civile sydpå, og at der allerede var kørt en del over grænsen ved Oksevejen. Folkene i toldkontrollen prøvede efter evne at identificere dem. Bahnsen vægrede sig dog ved at tro, at der kunne være tale om en regulær deportation. Udenrigsministeriet fik samtidig underretning gennem lederen af Røde Kors, direktør Rosting. Rosting havde ringet til Shellhuset, hvor man dog fralagde sig ethvert kendskab til sagen.¹⁷

Men den følgende dag dukkede to af de løsladte gendarmere op i Tønder Toldkammer. De kunne fortælle at ca. 140 gendarmere var blevet deporteret. Rygter i Frøslev gik ud på at de var sendt til Kiel eller Danzig.¹⁸

Håbet om at Grænsegendarmeriets internering ville blive en kortvarig episode var dermed bristet. Spørgsmålet om grænsebevogtningen måtte tages op til fornyet overvejelse. Hjælpearbejdet ville blive yderligere kompliceret.

Af praktiske grunde kunne den midlertidige ordning på grundlag af det forhåndenværende toldpersonale dårligt fortsættes længere.¹⁹ Ekstramandskab af en eller anden art var nødvendig for at stoppe de værste huller. Flere muligheder kunne tænkes. Man kunne hente toldbetjente fra det øvrige land, således som Departementet havde foreslået. Der var også de undslupne gendarmere, der nu flakkede rundt i landet. Det så ikke ud til, at de blev eftersøgt.

Endelig pegede frigivelsen af de 9 gendarmere den 5. oktober i retning af en mulig løsladelse fra Frøslev af de tilbageblevne, en antagelse, der fik yderligere næring af en udtalelse af Dr. Hoffmann, lederen af Gestapo, over for afdelingschef Hvass fra Udenrigsministeriet. Hoffmann oplyste, at der inden deportationen var blevet udvalgt ca. 100 ældre gendarmere, der formentlig ville blive frigivet en af de nærmeste dage.²¹

Selv om der navnlig i det sidste var opmuntring at hente, betød det dog ikke, at man var kommet problemets løsning meget nærmere. Det var for det første et spørgsmål, om de frigivne gendarmere ville gå i arbejde, så længe deres kolleger sad indespærret. Hverken Bahnsen eller Jark følte sig sikre herpå.²² Og som dagene gik, viste det sig at løsladelserne udeblev. Den 19. oktober henvendte Hvass sig på ny til Hoffmann, der atter gav løfte om en afgørelse en af de nærmeste dage,²³ men intet skete.

Med hensyn til hjælpearbejdet var det stadig Bahnsen, der var den udfarende kraft. Fra de sidst løsladte erfarede han, at gendarmene i Frøslev ikke måtte gå i uniform og følgelig frøs gudsjammerligt.²⁴ En hastig opringing til København gav ham bemyndigelse til at afholde udgifterne ved en farvning af uniformerne og indkøb af passende mængder varmt tøj og tobak. Familierne blev sat i gang med at skaffe tingene til veje,²⁵ mens Bahnsen tog til Frøslev og udvirkede tilladelse til, at gendarmene i lejren blev forsynet med de farvede uniformer.²⁶ Da de blev udleveret fra lejren, måtte han desværre samtidig konstatere, at der var blevet sendt flere gendarmere af sted end først antaget.²⁷ Men den 14. november kunne de farvede uniformer efter forenede anstrengelser afleveres i lejren sammen med 36 spil kort, sidstnævnte som en speciel opmuntring fra Departementet.

Vanskeligere var det at få klarhed over, hvorledes man kunne gøre noget for de deporterede. Henvendelser til Røde Kors i Padborg gav ikke meget,²⁸ og kun efterhånden blev Bahnsen fortrolig med det arbejde, der udførtes via Dansk Røde Kors i form af pakkeforsendelser og om de muligheder, der forelå for private forsendelser.²⁹ Et væsentligt skridt fremad nåede man først da ekspeditionssekretær Bertram i Tolddepartementet i begyndelsen af november blev fast forbindelsesmand til Røde Kors og bevæbnet med en lang spørgeliste fra Bahnsen kunne opsøge dets leder, direktør Rosting, og departementchef Koch i Socialministeriet. Herved skabtes der klarhed over mangt og meget. Røde Kors kunne således oplyse, at gendarmene befandt sig i Neuengammelejren ved Hamburg. Røde Kors havde endnu ikke kunnet opnå tilladelse til at sende pakker til dem, som til politiet, men havde i stedet forøget forsendelserne af levnedsmidler til Neuengamme, så de også kunne omfatte gendarmene. Den følgende uge ville der som en prøveballon blive afsendt

en standardpakke med tøj. Endelig blev det pointeret, at private forsendelser ville være nytteløse, før man havde hørt fra de enkelte gendarmere og fået deres fangenumre.³⁰

Dette betød at den private pakke med tøj, som Bahnsen havde været i færd med at organisere,³¹ nu måtte udskydes, til man havde hørt dernede fra. Men der var dog samtidig en del trøst og beroligelse i at vide, at Røde Kors allerede havde afsendt pakker. Bahnsen kunne nu give de pårørende noget konkret om de deporteredes opholdssted og den hjælp, de fik. Den 21. november kunne Bertram desuden meddele, at den private pakke med tøj alligevel kunne sendes inden modtagelsen af numrene, idet Røde Kors ville tage sig af forsendelsen.³² Han kunne tillige komme med den glædelige nyhed, at en af Røde Kors' folk havde talt med flere gendarmere i Neuengamme. De skulle alle have det godt og være ved godt mod. Lejren havde også vist sig at være bedre, end Røde Kors havde forestillet sig.³³

I det hele taget synes en vis optimisme at brede sig i løbet af november. Her-til bidrog også, at der nu omsider så ud til at komme skred i løsladelserne fra Frøslev. Den 7. november meddelte Hoffmann Hvass, at der var foretaget en gennemgang af en række af de i Frøslev internerede gendarmers forhold, og at de, der ikke kunne rettes konkrete sigtelser imod, ville blive givet fri succesivt. De første kunne ventes i løbet af et par dage.³⁴

Bahnsen blev straks grebet af lyse forventninger. Efter de af tyskerne skitserede retningslinier, måtte løsladelserne komme til at omfatte næsten alle i Frøslev. En løsning af bevogtningsspørgsmålet, som han og Schytt længe havde ønsket, ville komme inden for rækkevidde, idet han ikke kunne tro, at tyskerne ville rejse indvendinger mod, at de blev beskæftiget i toldvæsenet.³⁵ Derved ville man også kunne løse det problem, der var opstået i forbindelse med de undslupne gendarmere, der var begyndt at blive trætte af deres omflakken og søgte om midlertidig ansættelse i toldvæsenet.³⁶ De tyske løfter synes også i første omgang at skulle holde stik. Som nævnt blev fra den 17.–23. november 47 gendarmere løsladt.³⁷

Departementet meddelte imidlertid nu, at man intet ville gøre for at forbedre grænsebevogtningen, da det kunne udlægges som en overflødigtgørelse af Grænsegendarmeriet og dermed fjerne et af de vigtigste argumenter for gendarmernes frigivelse. Man ville dog overveje at anvende nogen af de løsladte som fungerende betjente langs grænsen, hvis det kunne ske uden risiko for tysk indgriben.³⁸

Bag dette standpunkt lå en forhåbning om at de positive resultater for de internerede i Frøslev ville blive ledsaget af tilsvarende fremskridt for de deporterede. Departementet anmodede Hvass om at rejse spørgsmålet om

lignende individuelle undersøgelser af de deporteredes forhold.³⁹ Den 20. november bragte »Sønderjyden« i Sønderborg en meddelelse, der med udgangspunkt i løsladelserne den 17. november erklærede, at tyskerne nu havde påbegyndt hjemsendelsen af de danske gendarmere. Et antal lastbiler skulle være kørt sydpå for at hente gendarmene i Tyskland. Hele affæren syntes at nærme sig sin afslutning.

15. KAPITEL

Nyheder fra Tyskland

Glæden over fremskridtene fik ikke lov at vare længe. Notitsen i »Sønderjyden« viste sig ved nærmere efterforskning at savne ethvert grundlag.¹ Heller ikke Departementets henvendelse om individuelle undersøgelser gav noget udbytte. Over for fhv. folketingsmand I. P. Nielsen måtte Knud Korst indrømme, at gendarmene i Tyskland øjensynlig sad meget fast.²

Det skulle imidlertid ikke få lov til at blive ved dette. Den 18. november fik man fra Udenrigsministeriet meddelelse om, at overgendarm K. S. Nielsen var død i Tyskland. Den 21. november kunne Bahnsen indberette, at overgendarm C. V. Jacobsen var død.³ Enkelte pårørende fik samtidig brev fra de deporterede, men de sagde ikke noget ud over at de pågældende havde det godt og længtes hjem.⁴

Dødsfaldene virkede uforståelige. En mængde pessimistiske rygter begyndte at cirkulere om gendarmernes forhold i Neuengamme. Et nyt usikkerhedsmoment kom til, da en repræsentant for Dansk Røde Kors den 25. november fortalte, at gendarmene ikke længere befandt sig i Neuengamme, men var flyttet til Husumlejren. Røde Kors i Padborg antog dog, at der var tale om en forveksling af gendarm og politifolk, men ville ikke udelukke muligheden af, at gendarmene kunne være ført til en anden lejr.⁵

Man begyndte at få mistanke om, at et eller andet var alvorligt galt dernede. Et af de breve fra Tyskland, som Bahnsen fik at læse, afspejlede i den grad en hunger efter mad, at han ikke kunne komme til anden slutning, at forplejningen måtte være mere end sløj, selv om det samtidig fremgik, at Røde Kors-pakken med madvarer nu var nået frem. Bahnsen foreslog i den anledning, at han og Departementet forsøgte en selvstændig pakkeforsendelse.⁶

Den 4. december kom der efterretning om yderligere 2 dødsfald.⁷ Bahnsen blev nu virkelig opskræmt. Hvis der ikke var epidemi i lejren, måtte der være noget helt galt med de sundhedsmæssige forhold, forplejningen eller behandlingen.⁸ Dette indtryk befæstnedes da der den 7. december fra forskellige kanter kom meddelelse om yderligere 4 gendarmers død.⁹ Det måtte nu stå alle klart, at den samme katastrofale udvikling, som man havde kunnet iagttage blandt de deporterede politifolk i Buchenwalde i løbet af november, nu var ved at gentage sig for gendarmernes vedkommende.

Erkendelsen udløste en næsten panikagtig aktivitet blandt de implicerede danske. Bahnsen forsøgte at sprede lidt opmuntring ved i en rundskrivelse til familierne at give et så fyldigt billede af Røde Kors' hjælpearbejde som muligt.¹⁰ Departementet opfordrede Røde Kors til at sende medikamenter, særlig sulfapræparater og tæpper til Neuengamme, ligesom man gennem Udenrigsministeriet trængte på for at få fortsat løsladelserne fra Frøslev.¹¹

Fhv. folketingsmand I. P. Nielsen havde allerede tidligere gjort en indsats ved at lægge pres på ledelsen af det tyske mindretal i Sønderjylland, specielt dyrlæge Jens Møller. Nu gik han på ny i aktion. Møller havde hidtil været yderst positiv, men udbyttet af hans henvendelser til de tyske myndigheder havde været magert,¹² ja endog direkte uheldigt, idet det havde givet anledning til urigtige meddelelser om forestående løsladelser, som for eksempel notitsen i »Sønderjyden«. Nu erklærede Jens Møller på ny over for I. P. Nielsen, at alle gendarmere, med undtagelse af nogle få, snart ville komme hjem.¹³

Belært af erfaringen prøvede I. P. Nielsen at sætte trumf på ved at lade en adresse gå rundt blandt de deporteredes hustruer. Det var tanken, at en deputation bestående af ham selv, byrådsmedlem Thorvald Petersen, Tønder, og to gendarmhustruer skulle rejse til København og aflevere adressen til Dr. Best.¹⁴

Planen måtte imidlertid opgives. Jens Møller, der var taget til København for at tale med de tyske ledere, blev mødt med den besked, at afgørelsen om at internere og deportere gendarmene ikke lod sig rokke. Tyskerne erklærede, at man havde fundet »for Korpset stærkt belastende Forhold«. Alle løfter om frigelser fra Frøslev og hjemførelse af de deporterede var derfor nu trukket tilbage. Over for Bahnsen måtte I. P. Nielsen indrømme at sagen tilsyneladende var gået i hårknude.¹⁵

Men denne udgang på I. P. Niensens forsøg var jo næsten værre end intet. Uvisheden havde givet næring til visse forhåbninger om at kunne blødgøre de tyske myndigheder. Nu stod man med et tilsyneladende klart negativt svar, der betød, at de deporterede måske måtte blive dernede måneder endnu med deraf følgende risiko for yderligere dødsfald. Det var let at forestille sig den sorg og harme, det ville forvolde, hvis det negative svar kom ud blandt de pårørende. Perspektivet var så skræmmende, at Bahnsen ikke turde lade meddelelsen gå videre, men forklarede projektets opgivelse med, at Best ikke havde været til at træffe.¹⁶

Helt så slemt stod det dog ikke til. Sideløbende med disse bestræbelser havde Udenrigsministeriet for alvor kastet sig ud i arbejdet for de deporterede gendarmere. De alarmerende dødsbudskaber var imidlertid indløbet på et taktisk set uheldigt tidspunkt. I Udenrigsministeriet havde man indtil

nu haft opmærksomheden koncentreret om de deporterede politifolk, hvorfra der allerede i november var blevet rapporteret om talrige dødsfald. Den 20. november var det lykkedes Hvass at få Hoffmann med til, at syge, svagelige og ældre politifolk samt juristerne, i alt ca. 190 mand, blev ført tilbage til Frøslev og frigivet, mens resten ville blive overført til en ny lejr.

Med gendarmerne havde det ligget noget anderledes. Hoffmann mente ganske vist, at de ville få samme behandling som politiet, dvs. som civil-internerede, for hvem krigsfangekonventionens bestemmelser var minimum for deres rettigheder, men han kunne ikke give noget definitivt tilsagn herom. Som begrundelse for denne forskelsbehandling anførte Hoffmann, at det tyske politi sad inde med oplysninger om, at gendarmerne »havde fået anvist deres militære sektorer« i tilfælde af invasion. Han mente dog, at også gendarmerne ville blive overført til en anden lejr.¹⁷

For gendarmernes vedkommende så dette jo ikke lovende ud. Sammenholder man denne udtalelse med den besked, der en fjorten dages tid senere blev givet Jens Møller, er der noget, der tyder på, at fundet af det tidligere nævnte »bevismateriale« på en eller anden måde har lagt en dæmper på tyskernes imødekommenhed. En senere udtalelse af Hoffmann antyder, at materialet var kommet til Berlins kundskab og havde affødt et bestemt forbud mod større lempelser i gendarmernes sag.¹⁸

Set fra Udenrigsministeriets synsvinkel var løftet om hjemtransport af ca. 200 betjente imidlertid et særdeles vigtigt resultat, som ikke måtte forskertses ved en alt for håndfast fremfærd i gendarmsspørgsmålet. I modsætning til hvad der var tilfældet med politifolkene, forelå der heller ikke dengang, i slutningen af november, meddelelser vedrørende gendarmerne, der kunne gøre en øjeblikkelig indsats nødvendig.

Oplysningerne i de sidste dage af november om de to første dødsfald blandt gendarmerne ændrede billedet. Forskelsbehandlingen kunne nu ikke længere accepteres. I en samtale med lederne for det tyske sikkerhedspoliti den 2. december stillede man fra dansk side krav om hjemtransport også af syge og svagelige gendarmere. Hoffmann afviste imidlertid at tage stilling til denne sag før hjemtransporten af de ca. 200 politifolk havde fundet sted.¹⁹

Men få dage senere var antallet af kendte dødsfald blandt gendarmerne oppe på 9. Tallet tydede på, at den katastrofale udvikling blandt de deporterede politifolk var i færd med at gentage sig, og fra Udenrigsministeriets side prøvede man nu af al magt at udrydde den forestilling hos tyskerne, at man fra dansk side stiltiende havde accepteret forskelsbehandlingen. Der blev atter stillet krav om hjemtransport af de syge og svagelige gendarmere og om at de øvrige fik krigsfangestatus, ligesom man nu, formentlig som følge af

mindretalsledernes anstrengelser, begyndte at slå på den betydning behandlingen af gendarmerne havde for forholdet mellem dansk og tysk i grænselandet.²⁰

Det lykkedes virkelig at få skudt en breche i de tyske myndigheders uvillighed. Hvass, der var i Frøslev for at bistå ved hjemtransporten den 8.–9. december af de 200 politifolk, opnåede 11. december tilladelse til at hente mellem 20 og 25 gendarmere af samme kategori i Neuengamme, hvis danske køretøjer ville klare transporten. En transportkolonne under ledelse af løjtnant Funder og dr. Johannes Holm blev sendt af sted. Et kort øjeblik opstod der fare for, at det hele skulle mislykkes, idet den tyske kriminalassistent, der ledsagede konvojen, pludselig erklærede, at han kun havde ordre til at medtage 7. Ved Hoffmanns hjælp fik man dog opklaret misforståelsen.²¹

Dog kun tilsyneladende. Transporten blev en stor skuffelse. Da den endelig den 16. september kunne afgå fra Hamburg medbragtes kun 5 gendarmere og 3 civile. Lejrledelsen havde tilbageholdt 8 gendarmere som for syge til at klare en transport.²² 5 i stedet for 25! Det var ikke til at bære, især da lejrledelsen havde tilbageholdt lige netop de folk, der havde mest behov for at komme hurtigt hjem.

Det eneste, der kom ud af de mange initiativer, der fulgte i kølvandet på de første dødsbudskaber i begyndelsen af december var da de fem gendarmere, Udenrigsministeriet havde haft held til at få overført til Frøslev. Der var tilmed grund til at tro, at nye afsløringer vedrørende korpsets forhold havde skærpet den tyske mistænksomhed og sat en bom for større lempelser i interneringen. Dette blev understreget af, at der nu snart var gået en måned siden de sidste løsladelser fra Frøslev. Tyskerne havde dog ladet sig bevæge til visse indrømmelser med hensyn til de syge og svagelige, men det ringe udbytte af transporten den 16. december måtte gøre det klart, at man ikke skulle vente store resultater ad den vej. Fortsat bearbejdning af de tyske myndigheder måtte i hvert fald til.

Omkring den 20. december kom der meddelelser, der gjorde det sandsynligt, at endnu 3 gendarmere var omkommet. Røde Kors i Padborg mente, at man kunne vente yderligere 3.²³ Disse nye dødsfald, det skuffende resultat af transporten 16. december og uroen over de udeblevne løsladelser fra Frøslev drev nu Departementet til at opgive den hidtidige linie med at lade Udenrigsministeriet varetage forhandlingerne med tyskerne, og i stedet søge direkte kontakt med dem. Juleaftensdag opsøgte generaldirektør Knud Korst og toldinspektør Güttler Dr. Hoffmann for at få klarhed over, hvorledes sagerne stod.

Mødet bekræftede, at tyskerne fortsat fastholdt interneringens nødvendig-

hed. Hoffmann lod forstå, at deportationen havde taget sigte på at fjerne de yngre medlemmer af korpset fra Danmark, hvorfor en løsladelse af dem ikke kunne finde sted. Det drejede sig om en præventiv foranstaltning. Det blev også klart, at de udeblevne løsladelser fra Frøslev skyldtes et tysk ønske om at holde igen på dette punkt. Over for Hvass oplyste Hoffmann et par dage senere at der var indløbet »Weisungen« fra Berlin, der foreskrev, at frigivelser fra Frøslev ikke kunne finde sted uden videre.²⁴

Men inden for denne ramme kunne der dog ske visse lempelser. Løftet om de syge og svagelige gendarmers overførsel til Frøslev stod stadig ved magt, ligesom Hoffmann var indstillet på at lade de resterende overføre til en anden lejr, hvor de kunne blive behandlet som krigsfanger. Også løsladelserne fra Frøslev ville blive gennemført i en nær fremtid, trods spærringen.²⁵ Det sidste uddybede Hoffmann senere over for Hvass derhen, at han stilltende ville foretage løsladelser gruppevis efter nytår, medmindre han modtog specielle ordrer herimod fra Berlin.²⁶

Med sin henvendelse til tyskerne havde Knud Korst da kun opnået at få en ny bekræftelse på de løfter, tyskerne havde givet Udenrigsministeriets repræsentanter: visse lempelser for de deporterede og en succesiv løsladelse fra Frøslev. Større indrømmelser syntes det ikke muligt at opnå på dette stadium.

Sliddet, sulten og døden: Ortkarten

Den udvikling, hvis katastrofale følger var blevet kendt i Danmark i de første dage af december, havde i Neuengamme taget sin begyndelse søndag den 8. oktober.¹ Barak 11 var en karantænebarak. I den tid gendarmerne opholdt sig her, måtte de ikke forlade barakken – undtagen under luftalarm, og når de skulle på arbejde.² Men i Neuengamme var der ikke noget, der hed at komme helligdagen ihu. Tidligt søndag morgen var de blevet inddelt i arbejds- hold og sendt ud for at rydde op på lejrens station.³

Nu var dette arbejde ikke videre anstrengende, bortset fra at flere måtte bruge fingrene, da der ikke var redskaber nok. Men de følgende dage kom de ud at arbejde på andre pladser – samlet eller enkeltvis – og her kunne der blive tale om virkeligt slid: flytning af tipvognsspor, læsning af briketter, stenslagning og planeringsarbejde ude ved »Klinkerwerke«, det gamle teglværk, omkring hvilket lejren var blevet oprettet i 1938. Til flytningen af tipvognssporene skulle der bruges utallige fanger, da de fleste af dem næppe havde styrke til at holde sig selv oprejst. Det siger sig selv, at gendarmerne med deres ubrugte kræfter fik lov at hænge i.⁴

Men bortset fra knokkelarbejdet behøvede det ikke at være så værst. Forarbejderne var i de fleste tilfælde omgængelige. Ude ved »Klinkerwerke«, hvor de ikke måtte gå tilbage i middagspausen, fik de i dårligt vejr lov til at gå ind i et stort teglbrænderi ved siden af.⁵ Vejret var dog det meste af tiden så godt, at det ikke virkede generende at skulle gå ude i det tynde tøj. En gendarm fik en dag flere ganske umotiverede slag i hovedet af en SS-mands gummiknippel. Det var første gang, og de andre studsede, da de hørte det.⁶

To ting voldte imidlertid vanskeligheder. Den ene var maden. Den var jo langt fra tilstrækkelig, og da slet ikke nu hvor de måtte arbejde fra tidlig morgen til sen aften. Den 8. oktober – f. eks. – bestod middagsmaden af »suppen« og 5–6 små sorte, runkne kartofler, og dette viste sig endda at være søndagsmad. Da de sad og pillede, kom der andre, gamle fanger og overtog skrællerne, som de åd med stor begærlighed.⁷ Der skulle gå nogle dage, før sulten vænnede gendarmerne af med en sådan luksus.⁸

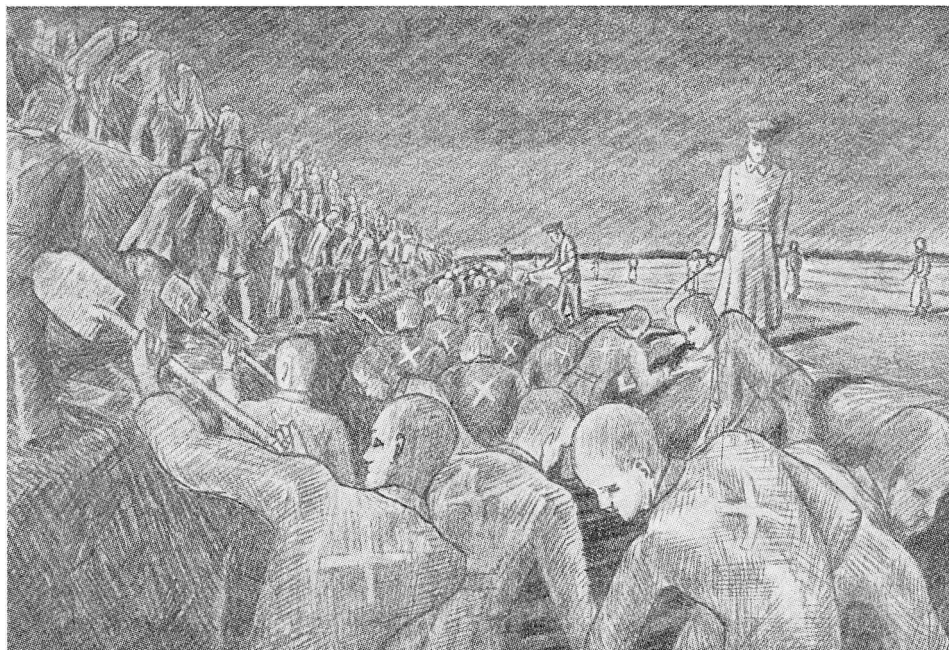
Den anden var pladsforholdene i barakken. Den 8. oktober⁹ om eftermid-

dagen ankom en stor transport fra en lejr i Holland, som tyskerne havde måttet evakuere i forbindelse med kampene om Arnhem og Nijmegen. De fleste var hollændere, men næsten alle nationer var repræsenteret. De blev anbragt i Block 11, som derved fyldtes til randen. Da de skulle sove, måtte de ligge sammen to eller tre mand i hver køje. Ud på natten blæstes der luftalarm, og havde der den foregående aften været forvirring, blev det nu et sandt ragnerok, da alle søgte efter tøjet og skulle ud af barakken. Opholdet i kælderen varede igen et par timer.¹⁰

Der gik nu nogle dage. Gendarmernes kendskab til lejrens indretning og fangernes behandling udvidedes stadig. De oplevede krematoriet, hvis stinkende røg hang over lejren, og de blev præsenteret for den vældige dyng af sko, hvis ejermænd skulle have endt deres dage i krematoriet.¹¹ De selv var nu inde i møllen: om dagen det langvarige arbejde, om natten overfyldningen og luftalarmerne, der gjorde det umuligt at få tilstrækkelig søvn. Dertil føjede sig den utilstrækkelige kost. Selv om det var blevet ved dette, måtte disse ting til sammen virke undergravende på deres helbred.

En sen aften, omkring den 20. oktober,¹² blev de imidlertid jaget ud af Block 11 og over i Block 15. Denne barak var i forvejen overfyldt. Da de kom ind, stod beboerne: russere, polakker, italienere, grækere og mange andre tætpakket omkring dem. Barakformanden bar en grøn trekant på sit tøj, hvilket betød, at han var kriminel fange.¹³ De fandt senere ud af, at han var rovmorder. Det tog et par timer, før gendarmene kunne finde frem til køjer, hvor de kunne være, da der allerede lå mindst to mand i hver.¹⁴

Block 15 havde et meget dårligt ry.¹⁵ H. M. Jørgensen beskriver sit indtryk fra den første nat således: »Her lå vi nu blandt disse udhungrede Menesker, klumpet sammen som Ål i Gelé. Dårlig Mave havde de fleste, da Dysenterien var en meget udbredt Sygdom her, og sammen med alle de uarticulerede Lyde, der uafledeligt lød, blandede sig Stanken af Urin og usund Afføring, der ind imellem dryppede ned fra de øverste Køjer, da mange af Staklerne ikke kunne holde på det. Der var også nogle, der havde en tom Marmeladespand, eller så galt deres Spiseskål, for at kunne forrette deres Nødtørft i en Hånd vending, når det pludselig kom over dem. Sammen med alt dette Svineri mærkede man også en gennemtrængende Lugt af sure, snavsede Fødder«. ¹⁶ Behandlingen om morgenen stod i nøje forhold hertil. Allerede kl. halv fire blev lyset tændt, og fangerne purret ud. Morgenmaden, et lille stykke tørt brød og en skål suppe, måtte indtages udenfor i mørke og silende regn. Opdelingen i arbejds hold varede uendelig længe. Først ved sekstiden dukkede kapoen op.¹⁷

Arbejdskommandoet i Ortkarten. Tegning af H. P. Sørensen.

Meningen med denne forandring erfarede de nu: De var blevet udtaget til et arbejdskommando på henved 1000 mand, der skulle på arbejde et par timers kørsel med tog fra lejren, ved en lille station Ortkarten i nærheden af Elben. Det drejede sig om en tankspærring, der skulle graves langs en vej, 2 meter lodret ned og 5 meter skråt ud til siden i en længde af nogle kilometer. Den opgravede jord skulle stables op på det lodrette stykke, så det blev endnu højere.¹⁸

Det stod dem hurtigt klart, at dette var et job langt værre end noget, de hidtil havde været udsat for. Grundvandet stod højt og den fede marskjord skred ustandselig ud. Hele dagen måtte de vade rundt i æltet.¹⁹ Dette kunne endda gå så længe vejret vedblev at være nogenlunde, men i den sidste halvdel af tiden, de arbejdede derude, satte det ind med vedvarende regn, kolde snebyger og til sidst frost.²⁰

Nu skulle man have troet at fangerne på dette arbejdskommando, der i realiteten var i virksomhed fra kl. 4.30 til 20.00, når man regner transporten med, ville have fået i hvert fald nogle kompensationer. Men sådan fungerede tingene ikke i Neuengamme. De fik ganske vist en noget bedre suppe fra et folkekøkken i Hamburg, dertil et tillæg i form af to stykker brød med lidt

margarine eller leverpostej.²¹ Men til arbejdet var dette jo meget lidt, og ellers blev der ikke taget finere hensyn. Næsten hver aften måtte de straks ved hjemkomsten stille op til aftenappellen, der kunne tage nogle timer. Siden fulgte de ulidelige luftalarmer og ophold i kælderens. Som en ekstra finesse var aftensmaden som regel lige før alarmen, så den var væk, når de kom tilbage.²² Første gang de havde fri under arbejdet i Ortkarten, det var en søndag og de stod i kø med blikskålene, kom nogle mænd slæbende med en transportabel galge. En forarbejder havde forsøgt at flygte under oprydningsarbejdet i Hamburg og skulle lade livet. Fra deres kø måtte gendarmene overvære hele det middelalderlige skuespil.²³

Arbejdet i Ortkarten varede en måned, og det kan ikke undre nogen, at det gik hastigt ned ad bakke med gendarmernes helbred. Navnlige i den sidste halvdel, da regnen og kulden satte ind, begyndte det at gå galt. Til de øvrige plager føjede sig nu konstant våde klæder. Om aftenen søgte de at vride den værste væde ud og sove med tøjet på for at få det tørt, men resultatet blev kun, at det så at sige aldrig blev det. Det hårde arbejde sled fodtøjet i stykker. Til erstatning fik de udleveret en slags trætofler. Strømper eksisterede ikke. Man måtte finde sig et par klude at vikle om benene. Enkelte stjal tæpper fra køjerne og bar dem under tøjet som værn mod kulden.²⁴

Under arbejdet havde det været ganske almindeligt, at en fange sank sammen og måtte bæres væk, men endnu var det aldrig hændt en gendarm. Men en dag i slutningen af oktober faldt den første sammen med stærke mavesmerter og blodopkastning. Nogle kolleger bar ham hen på grøftkanten, hvor han måtte ligge til fyraften. Et par dage efter var det galt igen, denne gang drejede det sig om en ældre og en yngre gendarm, der begge havde høj feber. Kapoen lod dem søge skjul i en høstak, men SS-vagten jog dem ud. I de næste dage skete det samme så med den ene, så med den anden. I løbet af kort tid lå henved en halv snes gendarmere på reviret, 2-3 af dem dødssyge.²⁶

Dysenteri, rosen, lungebetændelse og den såkaldte »Phlegmone« (forrådnelse i lemmerne) var de almindeligste sygdomme.²⁷ En aften kom en af dem tilbage, udskrevet som rask, men tydeligvis mere død end levende. Reviret havde vist sig at være et så forfærdeligt sted, at han ikke for alt i verden ville tilbage.²⁸ Andre, der for en tid var indlagt derovre, har søgt at skildre forholdene, og læser man, hvad de har at berette, forstår man ham. Reviret adskilte sig ikke synderlig fra de almindelige barakker. Pleje og omsorg eksisterede kun i den mest rudimentære form, medmindre en af de syge fik kræfter nok til at tage sig af de andre. Svineriet var ubeskriveligt. Dødssyge fanger lå to eller tre i hver køje, dysenteri-patienter og lungebetændelser ved

siden af hinanden. Var man syg, når man kom ind, var man næsten sikker på at få det endnu værre efter indlæggelsen.²⁹

En aften kom så kaptajn Madsen med budskabet om, at den første gendarm var død. De blev senere klar over at han ikke var den første. En yngre gendarm var død allerede den 1. november, uden at de havde vidst noget derom. Meddelelsen kom ikke uventet, men var alligevel tung at bære, navnlig fordi ingen af dem havde kunnet besøge de syge. Tanken om at de to var døde blandt vildt fremmede under de forhold, der herskede på reviret, var ikke god.³⁰ Den tanke strejfede dem vel også, at det hurtigt kunne blive dem selv, det gjaldt.

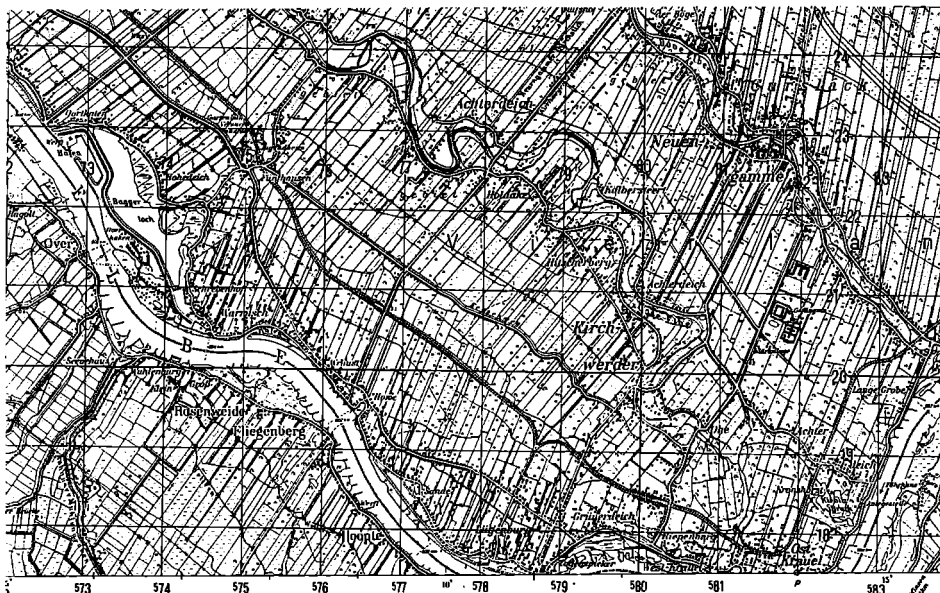
Tiden i Ortkarten var dog ikke helt uden lyspunkter. Talrige gange var de vidne til luftangreb på Hamburg. Det had og den brutalitet, der udvist i fangernes nærværelse over for en nedskudt engelsk flyver, der blev indbragt på stationen i Ortkarten, fortalte dem lidt om virkningen af disse angreb og opvejede til en vis grad den foragt, der blev udvist over for dem selv.³¹

Såvel i Ortkarten som i barakken blev de trakteret med slag og spark fra vagtmandskabets side. En ældre overgendarm, der ved en fejltagelse var havnet på et forkert arbejds hold, fik en forfærdelig dragt prygl af kapoen, og blokälteste forsøgte efter bedste evne at gøre dem livet surt. Da de omsider fik lov at skrive hjem slukkede han lyset og væltede bordene, alt under ledsagelse af en passende dosis hug og slag.³² En SS-oberscharführer i Ortkarten fattede imidlertid venlighed for dem og til ham kunne de klage. En aften blev blokälteste kaldt op til SS-vagten, der tildelte ham de sædvanlige 25 slag med gummikniplen.³³

Baggrunden for denne i Neuengamme ret enestående episode er formentlig, at det var lykkedes kaptajn Madsen at få udvirket et forbud mod at prygle gendarmene, der som »dänische Polizei« gik for at være »anstændige Leute«. I denne forbindelse har deres fritvoksende hår antagelig været til uvurderlig gavn. Det gjorde dem let kendelige og muliggjorde derved en opretholdelse af forbudet i det daglige.³⁴ Andre henvendelser, blandt andet om mere tøj, gav derimod ikke resultat.³⁵

Det stivede dem af at vide, at de ikke helt var prisgivet vilkårligheden. Selv forsøgte de efter bedste evne at holde humøret oppe ved at synge salmer og fædrelandssange, når de rumlede tilbage fra arbejdet i kreaturvognene, våde og dødtrætte.³⁶ Der er næppe tvivl om at disse foreteelser holdt samfølelsen blandt dem i live og på den måde modvirkede koncentrationslejrmentalitetens frembrud.

Afgørende i denne sammenhæng blev dog ankomsten af Dansk Røde Kors' fødevarerpakker. De fik den første pakke en aften efter appellen i slutningen

Neuengamme-lejren (hvis rester ses gengivet til højre i billedet, syd for Neuengamme by) var placeret i det lave sumpede land nord for Elben. Arbejdet i Ortkarten (øverst til venstre) tog sigte på at omdanne en af de digeveje, der går på tværs af flodens løb, til en tankspærring.

Ausschnitt aus Blatt L 2526, Serie M 745 Deutschland 1 : 50.000; mit Genehmigung des Militärgeographischen Amtes, Bonn – Bad Godesberg.

af oktober.³⁷ Indholdet bestod af smør, sukker, ost, kødkonserver, spegepølse, knækbrød og boullionterninger. Vanskeligheden ved disse pakker lå i at få lov til at beholde dem længe nok til at kunne fortære indholdet. I forvejen florerede tyverierne. Under den efterfølgende luftalarm måtte de kæmpe en hård kamp for ikke at blive bestjålet. Om natten måtte de skiftes til at holde vagt. Om dagen tog de pakkerne med på arbejde. I første omgang var deres glæde over indholdet dog så stor, at de uden smålighed kunne dele ud til »muselmændene«, der flokkedes omkring dem.³⁸

Røde Kors pakkerne betød et hårdt tiltrængt tilskud til den magre kost. Det anslås at en enkelt pakke indeholdt samme næringsværdi som en måneds normal fangekost.³⁹ Det er den almindelige opfattelse blandt såvel gendarmere som andre tidligere danske fanger i KZ-lejrene at disse forsendelser reddede livet for mange, der ellers ville være gået til grunde.⁴⁰ Den psykologiske virkning var formentlig ikke mindre. Pakkerne viste, at de ikke havde mistet kontakten, at der hjemme var mennesker der interesserede sig for hvad der blev af dem. Tilsammen gav pakkerne fornyet livsmod og modstandsevne.

Arbejdet på tankspærringen varede til midten af november.⁴¹ Det var en forfærdelig tid, og set i sammenhæng med hele resten af opholdet i Tyskland er der grund til at tro, at det var dette arbejdskommando, der gav så mange det afgørende knæk.⁴² Her lagdes grunden til de mange senere dødsfald. To døde mens arbejdet stod på og henved en halv snes gendarmere måtte på reviret, og de oplivende momenter, prygleforbudet, sammenholdet og Røde Kors pakkerne kunne ikke afværge den nedbrydende virkning af det evindelige slid, kulden og søvnløsheden. De var i Ortkarten ude for så hård en belastning, at det slog benene væk under dem, og mange formåede ikke at rejse sig igen.

Men de lærte at tilpasse sig lejrlivets vilkår. De forstod hvor vigtigt det var for enhver pris at få noget ordentligt varmt tøj og fodtøj at gå i, om nødvendigt at stjæle det. De overvandt deres modvilje mod lejrkosten i forståelse af, at det gjaldt om at få så mange foderenheder indenbords som muligt. De lærte at sky reviret som pesten og at komme på de rigtige arbejdshold, at smutte og pjække, hvor der var en chance for det.

Kan man heri spore tendenser til en mere dybtgående mentalitetsforvandling, er der imidlertid ikke tvivl om at den ikke var nået så vidt som til at ændre forholdet mellem dem indbyrdes. Sammenholdet bevarede, de kunne stadig optræde som gruppe og tænke på og for hinanden.⁴³ Man finder næsten ingen eksempler på, at de i deres kamp for at overleve lod det gå ud over kolleger.

På den anden side fornemmer man at solidaritetsfølelsen kun gjorde sig svagt gældende, når det gjaldt de øvrige fanger. I den første glæde over Røde Kors pakkerne kunne de dele ud af indholdet til barakkens øvrige beboere, men længere strakte de sig ikke. Hovedparten beholdt de eller prøvede at beholde til egen fortæring. Men det er jo nok et spørgsmål om denne holdning kan opfattes som et resultat af lejrens vilkår. Gendarmene var almindelige mennesker, ikke engle.

17. KAPITEL

Nye transporter

Afslutningen på arbejdet i Ortkarten betød samtidig enden på hovedparten af gendarmernes ophold i hovedlejren, i hvert fald for en tid. Om morgenen den 18. november,¹ da de som sædvanlig drog ud på arbejde, blev de standset i hovedvagten af en mand fra arbejdsfordelingen og i stedet sendt over i baderummet. Her blev et antal sorteret fra og sendt ud igen, mens resten iførtes sribede fangedragter, et sikkert tegn på at de skulle på transport til en anden lejr. Således forholdt det sig også. Samme dag blev de udskilte vidne til hvorledes deres kammerater læssedes på en lastvogn og forsvandt gennem lejrporten med ukendt mål.² 46 gendarmere blev tilbage i Neuengamme, hovedsagelig de svageligste og de der befandt sig på reviret.³

Den tyske lejrledelse har over for forskellige danskere, blandt andet en repræsentant for generalkonsulatet i Hamburg, ladet forstå, at gendarmernes overførsel til de nye lejre skyldtes ønsket om at give dem en bedre behandling, end der kunne blive dem til del i Neuengamme. Dette skal måske ses på baggrund af en udtalelse af Himmlers næstkommanderende, SS-obergruppenführer Kaltenbrunner, fremsat over for Legationsrat Wagner i Auswärtiges Amt. Kaltenbrunner erklærede, at de danske politifolk var blevet anbragt i koncentrationslejren Buchenwalde, fordi det var vanskeligt at skaffe plads til dem andre steder. De var allerede flyttet ud af den egentlige koncentrationslejr og ville blive behandlet som krigsfanger, ikke KZ-häftlinge. Dette sidste gjaldt også grænsegendarmene. Han havde allerede givet ordre til at imødekomme Auswärtiges Amt mest muligt i dette spørgsmål.⁴ Transporten den 18. november kan ses som et resultat af denne ordre og dermed som et forsøg på at give gendarmene en behandling så nær krigsfangestatus som muligt.

På den anden side kan man ikke frigøre sig fra den tanke, at motiveringen var mindre ophøjet. Det var jo de syge og svage, der blev tilbage, med andre ord de der havde størst behov for forandring. Måske er de blevet anset for for svage til at klare transporten. Som vi har set brugte lejrledelsen dette argument til at afvise den danske Røde Kors transport, der kom for at hente dem i midten af december. Men at det hovedsagelig var de arbejdsduelige, der sendtes af sted, må vække mistanke. Det er nærliggende at antage, at det

blot har drejet sig om en af de sædvanlige transporter til lejre med behov for arbejdskraft.

Den 20. november afsendtes en transport af syge fra reviret i Neuengamme til den såkaldte »Aufenthaltslager« Bergen-Belsen. I transporten befandt sig 4 gendarmere, der på dette tidspunkt havde været indlagt på reviret. Over for kammeraterne blev der sagt, at de skulle til et sygehus med mulighed for bedre pleje, end Neuengamme kunne yde.⁵ I første omgang synes dette jo at pege i retning af, at tyskerne i disse dage gjorde sig anstrengelser for at få anbragt gendarmene under bedre forhold. Men ser man nøjere efter bliver indtrykket et ganske andet.

For det første havde lejrledelsen åbenbart ikke noget imod at sende syge gendarmere på transport, når det var dem selv, der stod for den. For det andet var der tale om alt andet end et sygehus. I 1943 var den tidligere krigsfangelejr Bergen-Belsen blevet omdannet til en »Aufenthaltslager« for et par hundrede jøder, som man havde givet udrejsetilladelse. I WVHA, der administrerede lejren, opfattede man den imidlertid som et unyttigt spild af tid og kræfter. Da man ikke kunne udnytte lejrens beboere i krigsindustrien (Belsen lå langt fra industricentrene) fandt man på at udnytte den som »Erholungs-lager«, rekreationslejr, for syge og svagelige fanger fra de øvrige lejre. Der blev imidlertid ikke taget noget skridt til at sætte lejren i stand til at leve op til sit nye ansigt. Resultatet blev derfor ikke en »Erholungs-lager«, men en af de mest forfærdelige dødslejre, hvor man bevidst og planmæssigt skaffede sig af med uarbejdsdygtige og dermed unyttige hæftlinge.⁶ Denne skæbne kom også til at overgå de fire gendarmere. Ingen hørte siden noget fra dem.

Belsen-transporten peger derfor i den modsatte retning: den 18. november var der tale om nogle rutinemæssige beslutninger. De arbejdsdygtige sendtes til udekommandoerne, hvor man manglede arbejdskraft. Syge og svagelige sendtes til Belsen for at aflaste reviret, mens lejrledelsen fyldte udenforstående danske med løgn.

For de gendarmere, der blev tilbage i Neuengamme, var situationen alvorlig. Den 19. november fik de ganske vist en ny Røde Kors pakke,⁷ men de havde mistet den støtte, der havde ligget i at være sammen i en større gruppe. H. M. Jørgensen beretter om en ældre overgendarm, hvis svigersøn var blevet sendt på transport, og som faldt helt sammen ved adskillelsen. I de følgende dage gik han rundt og smågræd hele tiden. En begyndende dysenteri sad ham i kroppen. Den 1. december døde han efter et kort ophold på reviret.

Uden skånsel blev de igen drevet til arbejdet. En overgang fandt barak-

formanden endog på at lade dem arbejde i kartoffelkælderen om natten, så de overhovedet ikke fik mulighed for søvn.⁸

Under disse forhold måtte døden hurtigt gøre lyst i rækkerne. Den 22. november døde den tredje gendarm i Neuengamme, den 26. november den fjerde, den 27. den femte og sjette, den 29. den syvende, 1. december den ottende. Dagen efter døde hele tre, i den følgende uge endnu tre. Da den danske Røde Kors kolonne nåede frem den 12. december med tilladelse til at hente mellem 20 og 25 af dem, var der omkommet 14 af de 46. Den 16. december, da transporten måtte tage af sted med 5 gendarmere og 3 civile, døde endnu en. Den 19. og 23. december fulgte to dødsfald, 5. og 11. januar yderligere to. Den sidste døde den 27. februar 1945. 21 gendarmere fandt efterhånden vej til hovedlejrens krematorium.⁹

De overlevende udviklede sig til gengæld til trænede koncentrationslejr-veteraner. Tre gendarmere arbejdede således en dag på appelpladsen med fejning osv. sammen med en større gruppe fanger. Da kom selveste Thumann forbi. Thumann var næstkommanderende i lejren, men da den egentlige kommandant, Max Pauly, sjældent sås, var han i realiteten lejrens leder. »Thumann saa lidt paa os,« fortæller H. M. Jørgensen, »og sagde saa: 'Transport'. Nu var gode Raad dyre, for vi var kun tre Gendarmere imellem, og vi var jo ikke interesseret i en gang til at blive skilt fra de sidste Danskere. Vi kunde jo træffe at komme langt væk til et Sted, hvor der hverken var Danskere eller Nordmænd. Lidt efter, da Lagerälteste kom og skrev Numre op, sagde vi til ham, at Thumann havde fritaget os fra Transport. Lagerälteste [det var en anden end ham, de først havde mødt] kiggede lidt underfundigt paa os gennem sine tykke Brilleglas, derefter smilede han lidt og slettede os af Listen!«¹⁰

Episoden er karakteristisk for den tilfældighed, der altid var et fremtrædende træk i fangelivet. Selv om man formåede at klare sig i den sejge kamp for tilværelsen, kunne man aldrig gardere sig mod disse pludselige katastrofer. Det krævede agtpågivenhed og kendskab til forholdene at kunne vurdere, hvornår man kunne tillade sig at være fræk.

Nu lærte de også hvad cigaretter fra Røde Kors pakkerne kunne udrette som bestikkelsesmiddel, når der skulle skaffes medikamenter mod dysenteri og lus. Og ikke få fandt vej til flettekælderen.¹¹ For gendarmene, der ikke havde nogen håndværksuddannelse, var flettekælderen noget nær det eneste sted, hvor de kunne få indendørs, stillesiddende arbejde.

Men dagene slæbte sig af sted. De blev overført til en ny Block, hvis barakformand var en af lejrens personligheder. »Fløjtekarl« kaldtes han for sin vane at støde i en fløjte, når han trådte ind i barakken. Derefter plejede

En Neuengamme-fanges ejendele. Det eneste, der officielt er blevet udleveret fangen, er det lille metalskilt med hans fangenummer. Resten er enten som fyrstøj, der er forarbejdet af en græsk medfange, cigaretetuiet, cigarettrørene, lommeuret, lommekniven, gaffel-ske garnituret og mappen til breve, byttet eller købt for madvarer fra Røde Kors pakkerne eller hugget fra lejrens depoter. Æsken med C-vitaminer og det ternede lommestørklæde stammer fra Røde Kors pakkerne. Den blå arbejdsjakke har engang været båret af en jødisk fange. Mærket efter stjernen ses endnu på ryggen. Fangen fik jakken forærende af en dansk medfange, da han skulle på arbejde i Hamburg. I brystlommernes kanter sidder stadig, trods gentagen vask og rensning, udtørrede lus.

han så at holde en stor tale. I øvrigt var han opvarter af profession, dømt og anbragt i KZ-lejr for rovmord, men dog med visse menneskelige træk i behold.¹² Omkring tre uger før jul kom en ny sending Røde Kors pakker, denne gang også med tøj og tobak.¹³ Men lige så væsentligt for humøret var, at de gennem en ny transport fra Frøslev fik at vide, at tyskerne var begyndt at hjemsende de, der sad i Frøslev.

Denne gode tidende vakte håb om, at der også ville åbne sig en chance for dem hernede.¹⁴ En aften blev de virkelig kaldt op, klippet og barberet og fik besked på at stille ved skriverstuen den følgende dag kl. 6 for at blive hjemsendt! Begejstringen var naturligvis enorm. Hvad de havde af mad og godt tøj blev generøst skænket til Blockens øvrige beboere. Men de måtte vente til

langt op på formiddagen, indtil de blev sendt over til reviret, og her blev de blot spurgt om de var raske. Det var det hele!¹⁵

Nogle dage senere gentog historien sig. Denne gang var der dog lidt mere kød på. Anledningen var den danske Røde Kors transport i midten af december. Da de mødte op i reviret, viste det sig imidlertid, at der kun ville blive sendt fem af de allersygeste af sted. Fem mand kom da også ud, ikke de virkelige syge ganske vist, i et pludselig anfald af omsorg for gendarmernes velfærd mente lejrlædelserne ikke, de kunne tåle at blive flyttet. Men for de øvrige var det i hvert fald en begyndelse.¹⁶ De håbede nu at blive sendt hjem inden jul, men det blev der heller ikke noget af. Til gengæld kunne de trøste sig med rygter om nye hjemsendelser i begyndelsen af januar.¹⁷

Til deres forbløffelse dukkede et mægtigt juletræ med elektriske pærer op på appelpladsen.¹⁸ En vis form for julestemning arbejdede sig frem i elendigheden. Under luftalarmerne i kælderen spillede og sang de forskellige nationaliteter deres julesange. Betaget lyttede de til russernes flerstemmige udfoldelser. En ny sending Røde Kors pakker ankom sammen med pakker fra familien og stivede dem yderligere af.¹⁹ Kaptajn Malling Jacobsen dukkede også op med en transport fra Husum.²⁰

Juleaften tilbragte gendarmene i flettekælderen, hvor de sammen med en gruppe andre danske havde fået lov til at holde en interimistisk fest. Salmesangen blev dog ikke til mere end en rusten kvækken, men Røde Kors pakkerne gjorde det muligt at stable et antageligt måltid på benene. Sangen og juletalerne gjorde godt. For en stund kunne de skubbe de triste tanker lidt i baggrunden.²¹

18. KAPITEL

Alt Garge

De gendarmere, der den 18. november var blevet sendt på transport, havde alle været på det rene med, at den gjaldt et af Neuengammes mange udekommadoer, men hvilket? Meget ville afhænge af svaret på det spørgsmål. Udekommadoerne kunne variere fra forholdsvis udholdelige steder til de rene dødslejre.

Men allerede inden afgang var det blevet klart, at heller ikke de ville få lov til at forblive sammen. En lille del, 21 mand, blev i løb beordret ned på Neuengammes station og indladet i en godsvogn, mens resten måtte tage plads på en lastvogn.¹ I det følgende vil vi først se på, hvordan det gik den mindre gruppe, for så siden at vende tilbage til de øvrige.

De 21 gendarmere viste sig at være bestemt for udekommadoet Alt Garge i nærheden af Lüneburg. Men før de nåede så vidt, måtte de tilbagelægge en kompliceret togrejse med skifter i Hamburg-Bergedorf, Büchen og Lüneburg. De endte i den lille stationsby Blekede, hvorfra den videre transport foregik med lastvogn i silende regn gennem fyrreskoven.²

Alt Garge lejren lå i en lille landsby af samme navn, ca. 20 km sydøst for Lüneburg i nærheden af Elben. Der vides ikke meget om dens historie. I Neuengammes registraturer nævnes en række dødsfald i lejren i perioden fra september 1944 til februar 1945. Den 15. februar blev lejren evakueret og fangerne sendt tilbage til Neuengamme.³ Det var en forholdsvis lille lejr med omkring 500 fanger. Alle Europas nationaliteter var repræsenteret lige som i Neuengamme, dog var polakkerne særlig talrige. Ved gendarmernes ankomst i november 1944 befandt der sig ca. 50 danskere og 30 nordmænd.⁴

Noget kunne tyde på, at den var oprettet med henblik på bygningen af et stort elektricitetsværk, i hvert fald var fangernes arbejde i alt væsentligt koncentreret herom, enten på selve værket, ved transport af byggematerialer fra en havn ved Elben, der var anlagt til dette formål, eller ved bygning af veje og jernbaneanlæg i tilknytning hertil.⁵ Alt Garge ser ud til at have været en af de mange hundrede små lejre, hvor SS udnyttede koncentrationslejr-fangerne ved udførelsen af et bestemt projekt, som SS var økonomisk interesseret i. Når projektet var fuldført, ville lejren blive pillet ned, og barakkerne sendt til et nyt sted.

Udekommandoet Alt Garge lå ca. 50 km fra Neuengamme i nærheden af Lüneburg. Lejren var beliggende i udkanten af landsbyen på vejen mod det el-værk, fangerne var i færd med at bygge. De to gendarmere, der omkom her, ligger begravet på kirkegården i Barskamp.

Grundlage: Ausschnitte aus der Top. Karte 1 : 50.000, Blatt L 2730. Druck mit Genehmigung des Niedersächsischen Landesverwaltungsamtes – Landesvermessung – vom 5. 2. 1970-1080 N-B 4-59/70. Vervielfältigung nicht gestattet.

Gendarmernes første møde med denne lille, afsidesbeliggende lejr lovede ikke godt. Straks inden for porten fik de øje på tre frygteligt mishandlede fanger, opstillet til skræk og advarsel. De nyankomne blev stillet op i to geledder, så kommandanten, en Oberscharführer ved navn Walter, kunne tage dem i øjesyn. Under uheldsvanger tavshed skridtede han fronten af. Gennemblødte og forfrosne kunne de endelig komme inden for i en af barakkerne, hvor en behjertet landsmand ventede dem med en spand organiseret suppe.⁶

De kunne dog hurtigt mærke, at Alt Garge på flere måder betød et frem-

skridt i forhold til Neuengamme. Lejrens ringe størrelse bevirkede, at appellerne for det meste var af kort varighed. Luftalarmer og beskyttelsesrum kendtes ikke. Fangerne var fordelt i 3 barakker med højst 40 mand på hver stue. Der var kakkelovn, og brændsel kunne som regel skaffes på arbejdspladserne. Gendarmerne kom til at bo på stue med 20 nordmænd.⁷

Også forplejningen var bedre. De fik suppe af en bedre kvalitet tre gange daglig, om middagen blev den bragt ud til dem på arbejdet. Brødrationerne uddeltes altid på en gang for en dag. På ugens fire dage vankede der margarine i tilgift, og en gang imellem en spiseskefuld sukker eller sirup.⁸ I ugens løb kunne der også tjenes lidt penge, alt efter den flid og dygtighed den enkelte fange mentes at have lagt for dagen. For pengene kunne man købe cigaretter, skråtobak, syltede agurker og rødbeder, hvis sådanne herligheder fandtes i lejren.⁹

Men dermed er der også sagt, hvad der kan siges af godt om Alt Garge. På en række afgørende punkter adskilte vilkårene sig kun lidet eller intet fra Neuengamme. Selv om forplejningen var mere tiltalende, var den stadig alt for utilstrækkelig. Alle sultede, også gendarmerne. Forholdet mellem fanger og vogtere var også det samme. De tre mishandlede fanger, gendarmerne mødte ved lejrporten, tegnede forholdene. Der var visse nuancer, idet kommandanten og de fleste almindelige vagter var forholdsvis tilbageholdende, mens næstkommanderende, untercharführer Reese, og en 5–6 ungare i tysk tjeneste var nogle rå slupperter.

Gendarmerne blev dog stadig beskyttet af prygleforbudet, der i det store hele blev overholdt også i Alt Garge, men de undgik ikke at blive vidne til adskillige makabre episoder. Således forsøgte tre russiske eller polske fanger at flygte, mens de var ude på arbejde. En blev fanget, en blev skudt, mens den tredje slap bort. De to førtes tilbage til lejren; den døde blev klædt af og lagt i en kasse, der blev anbragt op ad et bord på appelplassen under en tændt projektør. Den levende blev bagbundet og barfodet, placeret på bordet og skulle stirre uafbrudt ned på sin døde kammerat. Senere kunne de høre hans skrig over hele lejren, da SSerne tog fat på afstraffelsen.¹⁰

Arbejdet var strengt. Der blev sørget for, at der blev arbejdet støt og vedvarende.¹¹ Hver morgen svingede de sribede arbejdskolonner ud gennem lejrporten for at vende tilbage om aftenen, ofte bærende på en eller flere af deres kammerater.¹² Særlig vanskeligt blev det i december, da frosten blev så hård, at Elben frøs til. Alle var tyndt påklædt, og gendarmerne manglede helt undertøj.¹³ Lejrledelsen forsøgte at bøde på det ved at uddele en tynd pullover, et par vanter og et par ørevarmere, men disse ting forsløg kun lidt.¹⁴

Alt i alt betød den nye lejr derfor kun en fortsættelse af plagerne fra Neuengamme. Gendarmerne sled, sultede og frøs, og sundhedstilstanden forværredes for hver dag der gik. De hygiejniske forhold i lejren var meget slette, og der havde i forvejen været megen sygdom blandt fangerne. Hvis gendarmerne ikke havde været syge da de kom, skulle de være heldige hvis de undgik det nu. Dysenteri, halsbetændelse og åbne sår på benene forekom i stigende antal.

På lejrens sygehus var forholdene fortvivlende ringe. Forbindsstoffer var kun til stede i begrænset omfang, medicin fandtes ikke.¹⁵ Som i Neuengamme kunne der ligge op til tre patienter i hver seng. Kommandanten skal endog have udstedt ordre om, at lige meget hvor mange syge der var, måtte der kun ligge 16 mand på reviret. Dødeligheden blandt fangerne måtte under disse forhold blive ret betydelig.¹⁶

Blandt gendarmerne døde den første den 24. november, den anden 3. december. Sidstnævnte havde været sløj et stykke tid og tabte til sidst fuldstændig humøret. En angina gjorde det af med ham. En tredje var alvorlig syg, men nåede dog at komme med tilbage til Neuengamme. Her døde han et par dage senere.¹⁷ De to døde blev begravet på kirkegården i den nærliggende landsby Barskamp.¹⁸

I og for sig var dette jo nådigt sluppet, når man tænker på den hast, hvormed døden huserede blandt kammeraterne i hovedlejren. Men Alt Garge var en hård lejr, og det er ikke godt at vide, hvad det kunne have udviklet sig til, hvis opholdet havde fået lov til at strække sig over en længere periode. Det er her fra Alt Garge, det eneste vidnesbyrd om tyveri af mad fra en anden gendarm foreligger.¹⁹ Det blev ved denne ene gang, men episoden fortæller lidt om, hvor nær gendarmerne bevægede sig grænsen til den almindelige umenneskeliggørelse. Det lykkedes at bevare sammenholdet nogenlunde intakt. En enkelt gang kunne de endog svinge sig op til at synge en sang, når de drog ud på arbejdet.²⁰

At det ikke kom videre med dem, skyldtes efter al sandsynlighed, de Røde Kors pakker, der ankom ind under jul. Der var både tøjpakker og fødevarer-pakker, den ene endog fra familien.²¹ Hver mand fik foruden det hårdt tiltrængte tilskud til kosten herlige sager som undertøj, skjorte, sokker, benklæder, sweater, halstørklæde, stortrøje, hue og et par langskaftede træsko-støvler. Dertil pibe og to pakker tobak.

Julen kom stort set til at forme sig som for deres kolleger i Neuengamme. De arbejdede til klokken 15. På den polske lejrkoks forslag afleverede de danske fanger deres havregrynspakke fra Røde Kors, således at der kunne serveres havregrød til alle lejrens indbyggere. Kommandanten gav nådigst sin

tilladelse hertil og skød tilmed lidt sukker fra lejrens beholdninger i foretagnet. I gendarmernes stue blev det til en smuk og inspirerende fest mellem danske og nordmænd.²²

Midt mellem jul og nytår lod kommandanten gendarmene vide, at de skulle tilbage til Neuengamme i en nær fremtid. Han mente tilmed, at de skulle hjemsendes, altså ikke blot til Neuengamme, men helt tilbage til Danmark. Første del af meddelelsen viste sig at holde stik. Den 3. januar afrejste gendarmene fra Alt Garge under ledsagelse af kommandanten selv til hovedlejren. Men tre mand måtte bæres til stationen. De var for svage til at gå.²³

Opholdet i Alt Garge kom således kun til at vare halvanden måned. Ved tilbagekomsten til Neuengamme gled de ind blandt deres efterladte kammerater og genoptog det gamle liv. Alt Garge blev en kortvarig, men derfor ikke mindre skæbnesvanger episode i gendarmernes Tysklandsophold. To måtte efterlades på kirkegården i Barskamp, tre måtte bæres ud af lejren, og en døde senere i Neuengamme. 7 af de 18 overlevende kom til at deltage i den transport af syge og svagelige gendarmere, der blev hjemsendt og løsladt i februar 1945.

19. KAPITEL

Schandelah

Resten af gendarmerne, der var blevet udtaget til transport den 18. november, var imellemtiden havnet i et andet udekommando. For deres vedkommende det Schandelah og lå i nærheden af Braunschweig. Vi lader daværende overgendarm P. V. Pedersen fortæller om turen og ankomsten:

»Op paa Formiddagen [d. 18. 11.] afgik 23 [= 21] Kolleger til en Lejr paa Lüneburger Hede og andre 72, hvoraf jeg var den ene, blev stoppet på en stor Lastvogn og kørt ud i det Uvisse. Vi havde meget lidt Plads og var hurtigt saa ømme, at vi kunde have skreget, men vi maatte holde Pinen ud i 14 Timer . . . Ved Midnatstid landede vi i en Lejr, der hed Schandelah, 14 km sydøst for Braunschweig. Det var godt at komme af Vognen og rette Benene. Vi havde ikke været af Vognen under hele Turen. Det var bælgmørkt, men vi fik dog Indtrykket af et forfærdeligt Svineri. Vi trængte til at komme paa WC og fik anvist et Halvtag, hvorigennem der gik en lang Lægte, hvor vi lidt efter sad i Flok og Rad. Derefter blev vi ført over i en Barak og fik noget at spise og kom derefter i Seng. Vi fik en Kasse hver, det var jo altid et Fremskridt«. ¹

Deres nye opholdssted var ligesom Alt Garge en forholdsvis lille lejr, oprettet engang i sommeren 1944. ² Den var et typisk eksempel på, hvorledes SS udnyttede den billige arbejdskraft, de havde i KZ-fangerne, til at skaffe sig økonomisk indflydelse. I Schandelah arbejdede man med brydning af skifer, hvoraf man forsøgte at udvinde olie. ³ Udnyttelsen af olieholdige skiferlag var kommet i gang i begyndelsen af 1944 i et forsøg på at overvinde de ødelæggelser, de allierede bombeangreb havde forvoldt på de bestående anlæg til fremstilling af syntetisk brændstof. Såvel Himmler som lederen af WVHA havde længe været interesseret i denne opgave, fordi den gav mulighed for at trænge ind i den betydningsfulde brændstofproduktion. Derved ville et nyt led kunne føjes til den række af positioner SS havde etableret inden for krigsproduktionen. Dette var så meget nemmere, som udvindingen af skiferolie krævede en betydelig indsats af billig arbejdskraft. For at udvinde 1 ton skiferolie måtte man bryde og forarbejde 30 tons skifer. I 1944 var SS de eneste, der rådede over denne arbejdskraft. Schandelah-lejrens oprettelse må opfattes som et resultat af disse bestræbelser. ⁴

Udekommandoet Schandelah befandt sig ca. 150 km syd for Neuengamme i nærheden af Braunschweig ved vejen mod Scheppau nord for landsbyen Schandelah. Såvel skifferbruddets nu vandfyldte udgravning som lejren er endnu markeret på kortet. Gravpladsen lå oprindelig lige oven for lejren ved skovkanten, men er senere flyttet en halv kilometer længere mod øst.

Grundlage: Ausschnitte aus der Top. Karte 1:50.000, Blatt L 3730. Druck mit Genehmigung des Niedersächsischen Landesverwaltungsamtes – Landesvermessung – vom 5. 2. 1970-1080 N-B 4-59/70. Vervielfältigung nicht gestattet.

Himmler og hans medarbejdere kan dog næppe have haft megen glæde af den. Bruddet var 200 meter langt, 50 meter bredt og 3 meter dybt. Længere nede var skiferen ubrugelig.⁵ Gendarmene deltog i arbejdet med at grave to store oliebeholdere ned, men meget synes der ikke at være kommet i dem,

mens de var der.⁶ Arbejdslederne, det var i Schandelah civile ingeniører og entreprenører, virkede heller ikke særlig indsigtfulde. Aa. P. Simonsen fremhæver, hvorledes de formelig vadede i kostbare maskiner, men praktisk talt helt manglede skovle, spader o. l.⁷

Det mest karakteristiske ved selve lejren synes at have været et helt utroligt griseri. Uden for barakkerne væltede man rundt i pløre iblandet alskens uhumskheder, til tider endog lig.⁸ Og som i Neuengamme og Alt Garge syntes svineriet at kulminere i sygebarakken. Stanken fra ligdyngen, hvor de døde fra sygebarakken blev hevet ud (og som var placeret klods op ad vaskepladserne!) og det almindelige ælte hang dem konstant i næseborene.⁹ Dette stod i forbindelse med at lejren stadig var under udbygning, sideløbende med de industrielle anlæg, da gendarmerne ankom i november.¹⁰

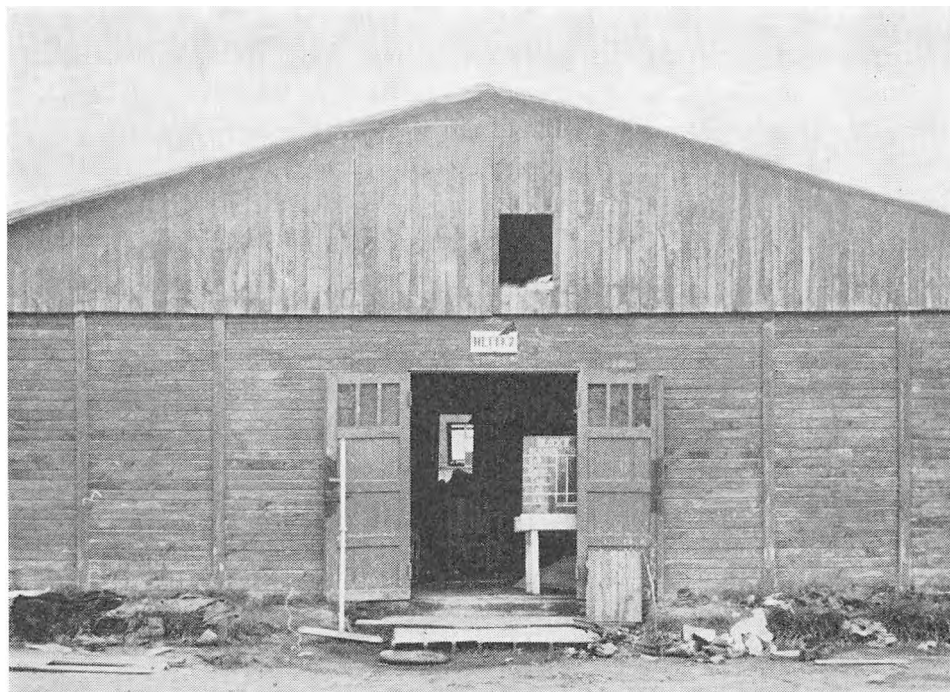
De var blevet indkvarteret i Block 2, hvis Blockführer, Otto, var farmaceut og anbragt i koncentrationslejr, fordi han havde begået et par giftmord.¹¹ Barakken, forplejningen, SSere og overfangers brutale optræden var også en tro kopi af Neuengamme. Det almindelige vagtpersonale bestod af soldater, der behandlede fangerne nogenlunde. Men de var bange for SSerne og overfangerne, der efter alt at dømme har været nogle uhyggelige sataner.¹² En enkelt episode belyser dette. Den foregik lige for øjnene af hovedparten af gendarmerne og gjorde et uudsletteligt indtryk på dem.

En fange, vistnok en lette, havde forsøgt at flygte. SSerne slæbte ham tilbage til lejren og behandlede ham sådan, at han nærmest var ukendelig, da de overlod ham til overfangerne i Block 2 til videre afstraffelse. Her blev han atter gennembanket, og for at gøre det helt grundigt pressede de hans hoved mod den rødglødende kakkellovn. Bagefter hængte de ham op i armene i et reb over ovnen. Her hang han og skreg til Otto ville have nattero og tog ham ned. Fangen døde på reviret den følgende dag.¹³

I dette tilfælde drejede det sig dog om en så alvorlig forseelse som flugt. I andre tilfælde kunne en ubetydelighed, et par stjalne kartofler, udeblivelse fra appellen, fordi man var faldet i søvn på arbejdet, eller blot et tilfældigt lune, koste en fange livet.¹⁴

Alligevel var Schandelah på mange måder et fremskridt fra Neuengamme.¹⁵ Det var som sagt en lille lejr, antallet af fanger var ca. 6–700,¹⁶ og overfyldningen var ikke større, end at de fra første færd kunne få hver sin seng og en plads ved bordene i barakken. Ej heller plagedes man af at skulle i beskyttelsesrum under luftalarm.¹⁷

Det lykkedes også at bevare deres særlige status. Ved ankomsten betegnede lejrkommandanten, Esben, gendarmerne som »anstændige Leute« og stillede dem en egen barak i udsigt.¹⁸ Dagen efter fik kaptajn Madsen en på siden

Block 2 i Schandelah.

af hovedet af lagerälteste, fordi hans hår ikke var klippet på den reglementerede måde. Dette førte til en klage til Esben, der igen førte til, at prygleforbudet fra Neuengamme også skulle gælde i Schandelah.¹⁹ Som vi senere skal se blev denne særstilling udstrakt til også at gælde andre områder.

En væsentlig del af æren herfor må tilskrives kaptajn Madsen. Allerede i Neuengamme havde han, som nævnt, optrådt som en slags tillidsmand.²⁰ I Schandelah, hvor forholdene var mindre, var der naturligvis endnu større mulighed for at gøre sig personligt gældende. Han opnåede at blive antaget som arbejdskapo og kunne med den større bevægelsesfrihed, dette gav, og ved flittig brug af Røde Kors pakkernes indhold, hjælpe kollegerne rundt om på arbejdspladserne og over for tyskerne.²¹ Under de givne forhold kunne det kun virke oplivende på de andre, således at vide at der var en, der stadig virkede for deres sag. Der er da også flere vidnesbyrd om at gendarmerne forstod og værdsatte hans indsats.²²

Men som i Neuengamme og Alt Garge måtte de fysiske vilkår blive bestemmende for hvilken medfart de ville få. Sammenhold og kammeratskab kunne

kun forlænge tiden indtil det uundgåelige sammenbrud, ikke forhindre det, hvis arbejdet og forplejningen gjorde det af med den fysiske modstandskraft.

Som det var at vente kom de fleste gendarmer til at arbejde i skiferbruddet. Selv efter Ortkarten havde de fleste noget af deres gamle styrke i behold, i hvert fald sammenlignet med de øvrige fanger, og arbejdet i bruddet var det tungeste, der kunne opdrives.²³ Resten blev stukket ind i de øvrige kommandoer: oprydning i lejren, transport og opstilling af nye maskiner, afhentning af grøntsager på de omliggende gårde, vej- og jernbaneanlæg og endelig begravelseskommandoen.²⁴

På hovedparten af arbejdsholdene var der mulighed for at slappe af en gang imellem. Undtagelsen var vej- og jernbanekommandoen, der blev opfattet som det værste, man kunne blive sat til, dels fordi arbejdet var strengt, men væsentligst på grund af den råhed, der blev udfoldet fra SSernes side.²⁵ Men gendarmerne sansede nu hurtigt hvilke hold man skulle undgå og fandt på udveje til at slippe, hvis de var så uheldige at blive udtaget til et af dem.²⁶

Begravelseskommandoen var noget helt for sig. Der var næppe mere at lave end på de andre hold, selv om dødsfaldene i lejren var hyppige nok til at holde det beskæftiget. Men det krævede hårdhudethed. Når ligene et par dage havde hobet sig op uden for reviret, gik man i gang med at fylde dem i kasser, 2–3 i hver. Var der ikke plads, skulle de bankes sammen med en trækølle. Gravene lå et stykke oven for lejren i en skovkant. Her blev kasserne vendt rundt og indholdet tømt ud. Der var ikke råd til at begrave dem med kasserne.²⁷

Sult og kulde plagede dem til stadighed. De dage var for længst forbi, hvor de havde rynket på næsen af den hundede, der blev serveret. I skiferbruddet fangede de velvoksne skrubbudser, stegte dem over de store bål der brændte dernede og spiste dem med begærlighed.²⁸ Andre samlede æbleskræller på SSernes mødding.²⁹ Også udflugterne til de omliggende gårde efter forsyninger til lejren kunne byde på fine tjanser. Her var der mulighed for at stikke kartoffelskræller, gulerødder og roer under trøjen.³⁰

Billedet ændredes først da de som kammeraterne i Alt Garge fik Røde Kors pakker med varmt tøj og mad.³¹ Det skete ved juletid, men inden man nåede så vidt var der allerede omkommet tre af dem. Den første døde den 27. november, små 10 dage efter ankomsten.

Det var lykkedes kaptajn Madsen at få udvirket, at de syge gendarmer fik en særlig køje på reviret. En ny henvendelse gav tilladelse til at begrave de døde særskilt og i egen kiste. De fik også lov til at holde en lille højtidelighed ude ved gravene. På den måde fik deres døde i Schandelah en anstændig jordefærd. De oplevede endog at se de tyske vagter stå ret i den anledning.

Den nuværende gravplads i Schandelah. Den navngivne på det forreste kors er en gendarm.

Men for dem der deltog var det en svær prøvelse. Ikke alene måtte de tænke på den dodes intetanende familie, men bagved lurede også altid tanken: mon du selv bliver den næste?³²

De arbejdede juleaftensdag. Serveringen omfattede den sædvanlige roesuppe, en humpel rugbrød, et par gram syntetisk margarine, dertil noget ost og mere roeafkog om aftenen. Det triste skue kunne dog oplives med lidt ekstra fra Røde Kors pakkerne. På forskellig vis lykkedes det også at få stablet lidt julestemning på benene. Men mellem jul og nytår døde den fjerde kollega, og de andre befandt sig efterhånden i en sådan tilstand af sløvhed og udmattelse, at de havde svært ved at føle noget overhovedet. En forandring forekom mere og mere påtrængende.³³

Nogle havde håbet, at de ville komme hjem i anledning af julen,³⁴ men det var der altså ikke blevet noget af. Men om aftenen den 6. januar kunne kaptajn Madsen referere en udtalelse af lejrkommandanten, hvorefter de snart skulle afgå til Neuengamme. Der kunne endda blive tale om, at de ville blive sendt hjem til Danmark og frigivet! Men alt dette ville kun kunne ske, hvis der kunne skaffes transportmidler.³⁵ Der har antagelig været tale om en udløber af den samme beslutning, som bragte deres kammerater i Alt Garge tilbage til Neuengamme. Men i Schandelah gik dagene, og tyskerne kunne naturligvis ikke skaffe transportmidler. Lidt hjalp det dog, at de i slutningen af januar fik breve fra familien i Danmark.³⁶

Endelig en nat i begyndelsen af februar så der ud til at skulle ske noget. En dansk Røde Kors vogn dukkede op i lejren. Yderligere tre gendarmere var nu blevet begravet oppe i skoven,³⁷ og alle troede bestemt at frihedens time

var kommet. Men kun 12 blev råbt op. De øvrige prøvede at mobilisere lidt glæde på deres vegne, men det holdt hårdt.³⁸

Hele februar måned måtte de igennem. Marts måned tog sin begyndelse. De fik Røde Kors pakker og nye breve, men enkelte gendarmere måtte nu bæres på arbejde, og endnu to måtte begraves.³⁹ Der gik til stadighed rygter om, at transporten var lige om hjørnet, men intet viste sig. De begyndte at affinde sig med, at de skulle blive hernede, til krigen engang var slut. På tyskerne kunne de mærke, at der ikke kunne være langt igen. De blev tydeligt nervøse, og kniplerne sad løsere end nogen sinde.⁴⁰

Da det endelig blev alvor, kom det derfor ikke så lidt bag på dem. En aften midt i marts kunne kaptajn Madsen fortælle, at de om nogle dage skulle sendes tilbage, ikke blot til Neuengamme, men til Danmark. Senere kunne han bekræfte, at to danske Røde Kors vogne var på vej til lejren. Glæden var ubeskrivelig, thi de var alle mere eller mindre klar over, at hvis det slog fejl denne gang, ville det være højst tvivlsomt, om de ville få krigsafslutningen at se. Spændingen var enorm, mens de ventede på bilerne. De, der ikke allerede havde diarré, fik det af bare nervøsitet.

Det gik. Om morgenen ankom busserne, røde danske DSB-busser, en af dem tilmed fra Sønderborg-Kruså-ruten. Alle skulle med. Iført deres beskedne ejendele kunne de stige ind, og busserne satte sig i bevægelse. Da de bakkede ud af lejren, skred den ene i grøften. Alle måtte ud og skubbe, men kræfterne blev lagt i og op kom den. Omsider kunne de vende ryggen til dette hul af en lejr.⁴¹

20. KAPITEL

Familier og mindretal

Efter Knud Korst og Güttlers samtale med Dr. Hoffmann den 23. december havde de danske anstrengelser koncentreret sig om at holde de tyske myndigheder fast på løfterne og presse på for en snarlig realisering af dem. Ustandselig var Hvass vendt tilbage til såvel de syge og svagelige gendarmere som til de internerede i Frøslev i sine samtaler med Hoffmann.¹ Den 5. januar lykkedes det minister Mohr i Berlin at få en samtale med statssekretær Steengracht i Auswärtiges Amt, hvorunder Steengracht erklærede, at alle gendarmere nu skulle hjem. Men da Mohr foreholdt ham, hvorledes det hidtil var gået med den slags løfter, måtte Steengracht indrømme, at det var svært at trænge igennem hos det tyske politi. Heller ikke i Udenrigsministeriet nærede man større tillid til udtalelsen. Nils Svenningsen karakteriserede den med at »Versprechen ist Ehrlich, aber Halten beschwerlich«, men lod den dog gå videre til Best, idet han understregede, at man fra dansk side ville ordne transporten.^{2a}

Først 11. januar bar indsatsen frugt i form af 25 gendarmers frigivelse fra Frøslev.² Samme dag oplyste Hoffmann over for Hvass, at kriminalkommissær Schweitzer den 12. januar ville tage til Neuengamme for at foretage en udsortering af syge og svagelige, samt andre »Härtefälle«, dvs. gendarmere, der på anden måde var hårdt ramt, f. eks. gennem vanskeligheder i hjemmet. De ville blive sendt til Frøslev, mens de, der blev tilbage ville blive overført til krigsfangelejren Mühlberg, hvor de danske politibetjente befandt sig.³

Hoffmanns bemærkning om »Härtefälle« var en nyhed. Den åbnede mulighed for at udvide tallet af gendarmere der kunne komme i betragtning ved den forestående transport. Fra dansk side øjnede man naturligvis en chance for, at tyskerne under dække heraf ville gå med til hjemsendelser i større stil, måske endog alle. Bahnsen blev sat i gang med at udarbejde en liste over folk, der kunne tænkes at komme ind under den nye kategori, som derefter oversendtes til tyskerne til brug for Schweitzer.⁴ Bahnsen var straks klar over mulighederne og søgte at få listen så lang som overhovedet muligt.⁵

Så vidt var det dog endnu ikke kommet med tyskerne. Men det så dog ud til, at de virkelig syge og svage omsider ville kunne bringes tilbage. Den 20. januar havde Dr. Johannes Holm en samtale med Schweitzer i Neuengamme.

Schweitzer fortalte, at han havde udtaget 17–18 gendarmere i hovedlejren. Han ville derefter tage til udekommandoerne, hvor han regnede med at kunne udtage en 20–30 gendarmere til frigivelse. Han bekræftede igen at resten ville blive sendt til Mühlberg.⁶

Blandt gendarmene i Neuengamme gav Schweitzers opdukken ikke anledning til større glædesytringer. De mange forgæves udrykninger havde efterhånden gjort dem tykhudede og skeptiske. Af Schweitzers udsagn fremgik da også, at der var tale om endnu en delløsning. De ældste og mest syge ville antagelig komme hjem, men hvis man havde været tysk soldat, havde tysk familie eller kunne få et medlem af det tyske mindretal til at sige god for sig, ville sagen også kunne ordnes. Det var jo ikke lige netop det man hjemme i Danmark havde forstået ved »Härtefälle«, og det ser da heller ikke ud til, at der var nogle der kom med af disse årsager. I Schandelah synes der overhovedet ikke at have været tale om disse ting.

Vigtigere forekom løftet om overførsel til krigsfangelejren Mühlberg. Det gav sig kontant udslag i, at de nu ikke skulle arbejde mere. De følgende uger kunne de så gå rundt i barakken uden at tage sig noget til, en tilstand der for øvrigt kedede dem utroligt. Senere fandt barakformanden bestandigt på nye småjobs til dem, så de til sidst begyndte at længes efter kældereren.⁷

Den 1. februar kunne Hvass fra Hamburg meddele, at en bus var afgået til Schandelah for at hente 12 gendarmere. Den følgende dag ville yderligere 25 danske, hovedsagelig gendarmere, blive afhentet i hovedlejren. Den 2. februar afgik en transport med 30 gendarmere og 12 andre deporterede til Frøslev under ledsagelse af Dr. Hans Lorenzen, Bov og en sygeplejerske.⁸ 3. februar løslodes 10 af dem sammen med 12 af gendarmene fra Frøslev.⁹

Transporten betegnede et væsentligt skridt henimod en lettelse af de deporteredes forhold. Med de syge og svagelige i Frøslev kunne man gøre sig håb om at afværge yderligere dødsfald. Gennem de løsladte kunne man desuden få ordentlig besked om forholdene dernede. Bahnsen kunne til sin glæde konstatere at danskerne, forholdene taget i betragtning, blev behandlet bedre end de øvrige fanger, og at gendarmene havde en særstilling, idet de hverken blev klippet eller slået. På den anden side måtte han føje nye navne til listen over de døde, ligesom han måtte konstatere, at løftet om overførsel til krigsfangelejr ikke så ud til at være blevet opfyldt. I betragtning af trafikforholdene måtte det anses for tvivlsomt om det nogen sinde ville ske. Mangler i brev- og pakkeforsendelser forekom også, men gendarmene i Neuengamme så i hvert fald ud til at have modtaget det meste. Til gengæld betød overfyldningen af lejrene en stadig trussel. Hjælpearbejdet, særlig det, der foregik gennem Røde Kors, måtte derfor ikke svækkes.¹⁰

Men sandt at sige var det også på høje tid, der var begyndt at ske noget. Siden slutningen af december var antallet af omkomne gendarmere steget støt og roligt. 7. januar var man bekendt med 17 dødsfald, 17. januar regnede man med 23, den 25. med 24, den 5. februar officielt med 27, uofficielt med 31, den 7. februar med 35.¹¹

Tallene gjorde deres virkning. Sorg og harme og ængstelse gnavede i sindene, og de breve man modtog dernede fra gjorde intet til at lette presset. De fleste familier havde ved årsskiftet hørt fra Tyskland, adskillige endog to gange. Det hjalp selvfølgelig at få at vide, at der stadig var liv. Men brevene var ofte så intetsigende at de intet kunne garantere. Af de sidst ankomne breve fremgik at gendarmene opholdt sig i to lejre, som ved hjælp af dødsbudskaberne kunne identificeres som Schandelah og Alt Garge, men brevene tydede tillige på, at Røde Kors pakkerne ikke blev modtaget her.¹²

Sorgen og harmen kom til orde, da Bahnsen kort efter nytår på Knud Korsts foranledning gjorde familierne bekendt med resultatet af samtalen med Hoffmann før jul.¹³ Knud Korst ønskede hermed at give de pårørende klar besked om sagens stilling i stedet for at lade dem leve i uvished mellem håb og frygt. Bahnsen syntes også resultatet rummede visse lyspunkter, navnlig for gendarmene i Frøslev, men også for de deporterede, der ville få krigsfangestatus og dermed ville blive underlagt klare regler i alle forhold. Det ville være et fremskridt sammenlignet med den nuværende tilstand, hvor man øjensynlig ikke havde nogen sikkerhed for at breve og pakker kom i de rette hænder.¹⁴

Men den megen modgang havde gjort Knud Korst og Bahnsen beskedne. For andre, der ikke i samme grad havde haft føling med de tyske myndigheder stillede sagen sig anderledes. I. P. Nielsen nægtede rent ud at anerkende ordningen, som han opfattede som en dobbelt straf for de, der opholdt sig i Tyskland, og for ham at se måtte det først og fremmest være dem, det drejede sig om.¹⁵ Blandt de deporteredes pårørende og i deres omgivelser var man af samme mening. For de hårdt belastede sind kom det til at virke som noget, der skete på bekostning af de deporterede.

Allerede de første dødsfald havde givet anledning til misstemning mellem de deporteredes familier og de øvrige. Frøslevgendarmene var ugleset og blev i forblømede vendinger beskyldt for ikke at være helt fine i kanten, nationalt set. For familierne måtte deportationen som følge af dødsfaldene stå som en straf, ikke som den præventive foranstaltning, den var tænkt som fra tysk side. Det virkede uforståeligt at tyskerne, hvis de virkelig mente at korpset havde deltaget i antitysk virksomhed, lod de ansvarlige, vagtmestrene og de ældre, blive i Frøslev, mens de unge blev sendt sydpå. Bahnsens

meddelelse forstærkede disse følelser. Der forekom tilfælde, hvor man i forretninger nægtede at ekspedere for løsladte gendarmere fra Frøslev.¹⁶

Bitterheden rettede sig naturligvis her mod de forkerte. Der var tale om en kortslutning, hvor nervøsiteten og gammelt nag til vagtmestrene brændte sammen. Bahnsen forsøgte efter bedste evne at dæmpe gemytterne og få dem til at forstå, at de tyske myndigheder var enerådende i denne sag, og at de ikke havde været tilgængelige for nogen af de danske argumenter. Det lykkedes ham i nogen grad at bringe ro til veje, men den splid og mistro der her manifesterede sig taler højt om, hvor hårdt det lå med at bevare tålmodighed og forståelse.¹⁷

Men gav ulykkerne anledning til misstemning blandt de danske indbyrdes, måtte det i endnu højere grad være tilfældet i forholdet mellem den danske og tyske befolkningsgruppe i grænselandet. Den tyske fremfærd mod gendarmene betragtedes som et anslag mod landsdelens danskhed. Deres internering blev opfattet som et udslag af det tyske mindretals uvilje mod den grænse, som korpset i ikke ringe grad havde stået som symbolet for. Den nationale side af sagen markeredes gennem de mindegudstjenester, der afholdtes i de sogne hvor de omkomne gendarmere havde arbejdet. Skikken gik tilbage til første verdenskrig. På den måde havde man mindet dansk-sindede sønderjyder, der faldt i tysk krigstjeneste.¹⁸ Mindegudstjenesterne rummede en ekstra brod derved, at adskillige gendarmere, der nu sad inde-spærret i Frøslev eller i Tyskland havde deltaget i første verdenskrig på tysk side og i flere tilfælde havde modtaget jernkorset for deres indsats.

For det tyske mindretal havde forholdene længe været vanskelige. Tysklands tilbagegang og efterhånden sikre nederlag havde siden 1943 ført til en gradvis forskydning i dets holdning og politik. I stedet for drømmene om en grænseflytning koncentreredes opmærksomheden nu om mulighederne for et fortsat samliv med den danske befolkning efter krigens afslutning. Bruddet mellem den danske og tyske regering den 29. august 1943 følte som en forværring af mulighederne i så henseende, den tyske terror og Grænsegendarmeriets og politiets skæbne ligeså. På dansk side gjorde man det tyske mindretal ansvarlig for besættelsesmagtens overgreb. Dødsfaldene blandt gendarmene kom til at virke som en yderligere forøgelse af den ansvars byrde, mindretallet efterhånden havde pådraget sig i danskhedens øjne. I stigende grad fik det at mærke hvilken forbitrelse og hvilket had, tyskernes fremfærd forvoldte.¹⁹

En egentlig kursændring var dog ikke mulig. Ved sin opslutning om nazismen havde mindretallet afskåret sig fra at lægge luft mellem sig selv

og besættelsesmagten. Mindretallets ledende medlemmer, dyrlæge Jens Møller, lederen af det tyske kontor under Statsministeriet i København, Rudolf Stehr, og Jens Møllers forgænger, pastor Schmidt-Wodder, søgte at komme ud over dette ved intervention til fordel for arresterede og internerede. Heri blev de stærkt tilskyndet af adskillige danske, bl. a. den socialdemokratiske høvding i Sønderjylland, fhv. folketingsmand I. P. Nielsen. Det var sket i forbindelse med interneringerne efter 29. august 1943, »politimesteraktionen« 26. maj 1944 og gentog sig atter, da Grænsegendarmeriet interneredes den 19. september 1944.

Deres henvendelse til de tyske myndigheder i København i begyndelsen af december i forbindelse med de første dødsfald er allerede omtalt. Ifølge Jens Møller havde Pancke stillet sig positivt og lovet at forelægge sagen for sin overordnede, Kaltenbrunner, i Berlin. Men Bovensiepen, som de derefter havde talt med, erklærede lige ud, at der ikke var noget at gøre. Der forelå ordre »fra højeste sted i Berlin, formentlig Himmeler«. Dr. Werner Best havde også været imødekommende, men forudså, at det ville blive vanskeligt at sætte ønsket igennem over for politiet.²⁰

Den argumentation, de anvendte, var den samme, som I. P. Nielsen og andre havde brugt mod dem selv: de skadelige virkninger, dødsfaldene havde på mindretallets stilling, og den uro dette forvoldte i grænselandet. De havde også søgt at slå på, at gendarmerne ikke nødvendigvis var kompromitterede, selv om der skulle være fundet materiale, der pegede i retning af at korpset havde været inddraget i antitysk virksomhed.²¹

Men som så ofte før kom mindretallets interesser i anden række for de tyske ledere i København. Da Schmidt i slutningen af december forsøgte at overtale Pancke til at løslade alle gendarmere, mod hvem der ikke forelå mistanke, og indlede undersøgelser af de mistænkte forhold, erklærede Pancke lige ud, at det tyske mindretal måtte prøve at sætte sig ind i det tyske politis bevæggrunde. Før sådanne ting kunne ske, måtte situationen i Danmark først være så afspændt, at gendarmernes og politiets tilstedeværelse ikke betød nogen fare for den tyske værnemagt. Pancke ville dog bestræbe sig på at undgå unødigt hårdhed og havde derfor billiget løsladelsen af de syge og svage.²²

Heller ikke de tyske mindretalslederes forestillinger havde således formået at overbevise tyskerne om betimeligheden af mere vidtgående indrømmelser i gendarmsspørgsmålet. Hjemtransporten af de syge og svage i de første dage af februar betød derfor også en lettelse for dem. Også de ville gerne forskånes for flere dødsbudskaber.

21. KAPITEL

Tilbage til Danmark

Efter transporten den 2. februar indtrådte en vis afdæmpning af aktiviteten omkring gendarmerne, som varede til månedens slutning. Dyrlæge Jens Møller fortæller, at Best sidst i februar bad ham tage med til Berlin, hvor han ville få lejlighed til at tale gendarmernes sag. Inden afrejsen skaffede han sig oplysninger hos Bahnsen, om hvilke der var døde, og hvem der var syge. I Berlin fik han lejlighed til at præsentere dette materiale ved et møde i Auswärtiges Amt. Efter mødet skal Kaltenbrunner have beklaget den skæbne, der var overgået gendarmerne, og lovet at de ville blive overført til Danmark.¹

Dette møde må have fundet sted i de første dage af marts. Den 10. marts kunne Hvass meddele fra Berlin, at der var truffet aftale med Kaltenbrunners kollega, Gruppenführer Müller, om, at 77 gendarmere, dvs. så godt som alle de, man mente endnu befandt sig i Tyskland, kunne hentes af en dansk transportkolonne den 14. marts. Hvis de ikke allerede befandt sig i Neuen-gamme, kunne de hentes i udekommadoerne. Gendarmerne skulle føres tilbage til Frøslev, hvor en del straks ville blive løsladt, mens resten ville få deres forhold undersøgt med henblik på eventuelle konkrete sigtelser.²

I de første dage af marts var der med andre ord sket et fuldstændigt omsving i tyskernes indstilling til spørgsmålet om de internerede og deporterede gendarmere. Desværre er det kun muligt at udtale sig i meget vage vendinger om årsagerne til denne pludselige eftergivenhed. Var det omsider lykkedes at overbevise de tyske myndigheder om, at gendarmerne trods alt ikke ville udgøre nogen fare for deres sikkerhed? Var det, som Jens Møller synes at mene, den lange tabsliste, der havde gjort indtryk på dem? Eller var det, fordi man omsider havde fået de besluttende myndigheder i Berlin i tale? Disse spørgsmål melder sig uvilkårligt, men dels lader de sig næppe besvare, dels virker de ikke videre plausible som forklaringer. Situationen i Danmark kunne på ingen måde betegnes som afspændt, tværtimod. De sidste måneder før befrielsen hører til de voldsomste i landets historie. De tyske myndigheder vidste god besked med de tab, gendarmerne havde lidt, de havde jo selv formidlet dødsbudskaberne til Udenrigsministeriet. Kaltenbrunner har muligvis ikke været klar over det, men man tvivler på, om det havde rørt ham.

Det forekommer mig mere nærliggende at søge forklaringen i den almindelige udvikling på fronterne. Krigens gang havde overflødiggjort en invasion i Danmark. Et almindeligt sammenbrud i Tyskland kunne ventes i en nær fremtid. Den almindelige udvikling har givet bidraget til at skabe et mildere klima i København og Berlin, i hvert fald når det drejede sig om en så tvivlsom affære som politiets og Grænsegendarmeriets internering og deportation.

Folke Bernadottes virksomhed peger i den retning. Den 19. februar havde han opnået Himmlers tilsagn om, at alle skandinaviske fanger skulle samles i Neuengamme under tilsyn af Røde Kors. Selv om gendarmerne, med enkelte undtagelser, ikke nåede at blive berørt direkte af Bernadottes virksomhed, er det dog et vidnesbyrd om, at den forestående afslutning havde gjort ledelsen i Berlin mere forstående. I erkendelsen heraf har det danske Udenrigsministerium gennem Hvass rettet en ny henvendelse til myndighederne i Berlin. Resultatet blev løftet om gendarmernes og en række andre danskes øjeblikkelige hjemtransport og frigivelse.³

På Socialministeriets foranstaltning udrustedes en motorkonvoj til afgang fra København den 13. marts.⁴ Blandt deltagerne var atter Dr. Lorenzen fra Bov, assisteret af Dr. Skadhauge fra Serumintitutet og to sygeplejersker samt naturligtvis den allestedsnærværende Hvass fra Udenrigsministeriet.⁵

I den sidste tid havde gendarmerne i Neuengamme været beskæftiget som transportvagter. Det var de store evakueringstransporters tid og SSerne var kommet ind på at tilkalde gendarmerne, som jo var fritaget for arbejde, til at holde vagt over de nyankomne. Det foregik som regel om natten og var et arbejde, der måtte fylde selv den mest hærdede med gru, især når det drejede sig om sygetransporter, hvor hovedparten af fangerne var døde eller døende. Tanken om Mühlberg virkede som en skøn drøm. Og da de så blev sat til at læsse kål, tog de sig endelig sammen og bestak arbejdsformanden i flettekældereren til at lade dem komme tilbage.⁶

En sidste makaber oplevelse skulle de dog ikke blive forskånet for. En aften, da de vendte tilbage til barakken, var der ankommet henved 70 holdlændere, hvoraf halvdelen var blevet anbragt i deres barak. Det var modstandsfolk, der var dømt til døden og skulle hænges den aften. De stod og holdt andagt i den øvre ende af barakken. Selv barakformanden og lagerälteste, der kom for at se til dem, følte sig ilde til mode. Hen på aftenen hentedes de over i fængselsblokken, hvor eksekutionen skulle foregå. Men næste morgen var nogen af dem vendt tilbage. Det viste sig, at da de havde overværet halvdelen af deres kammeraters endeligt, var SSerne blevet trætte af den spøg og havde udsat resten til næste morgen. Ved 7-tiden kom de

Gendarmerne fra den sidste hjemtransport 16. marts 1945. Her ovenover har de fået udleveret uniformerne; til højre er de på vej ud af lejren ned mod den ventende motorkonvoj.

på ny og hentede dem, og et stykke tid efter kom der besked om, at de var døde.⁷

I marts var det omsider blevet mildere i vejret. Gennem pigtråden kunne de se, hvorledes alt begyndte at spire og gro. Fra »Metalwerke«, en af de store rustningsfabrikker i lejren, hvor de sagdes at have en illegal radiomodtager, udgik rygter om, at russerne var nået frem til Berlins forstæder. De så også svenske biler uden for lejren. Strømmen af skandinaviske fanger til Neuen-gamme begyndte.⁸

Torsdag den 15. marts blev gendarmerne kaldt sammen i blokken. Med mange omsvøb erklærede barakformanden, at de skulle hjem. Hele dagen måtte de vente i Block 11, og først næste dag blev de kaldt over til tøjdepotet for at blive iklædt deres uniformer. De hang lidt slatne om dem nu. Også deres værdigenstande fik de tilbage.⁹

Midt under dette strømmede kollegerne fra Schandelah ind til dem med kaptajn Madsen i spidsen. De havde haft en dramatisk tur. Mens de var blevet færget over Elben var allierede flyvemaskiner strøget lavt hen over dem og de havde ligget i bunden af bilerne. Flyvemaskinerne havde dog ikke skudt, og de var nået velbeholdne i land.¹⁰

I en ny barak fik de nu lov til at tage afsked med Thumann. De skulle også underskrive en erklæring om at de ikke på nogen måde havde været utilfredse med opholdet i Neuengamme. De skrev under uden videre oplysninger. Dermed var de færdige med Neuengamme. De gik ud gennem hovedvagten og ned mod det gamle teglværk, hvor de øjnede en masse hvidt: hvidmalede svenske og danske busser i massevis!¹¹

Dr. Lorenzen fortæller om mødet: »og saa kommer op ad Midtergangen i Lejren vore Gendarmere. De vidste ikke at de skulde Hjem. Men da jeg vinkede, siger en af dem: 'Der har vi Dogter fra Bov, saa skal vi sørme til Danmark.' Saa kunne de ogsaa se de danske Biler. Der var kun liden Rankhed, liden Stolthed. Spændthed i Ansigterne og Øjnene som hede brændte mod de danske Biler og den lille mærkelige Gruppe foran«. ¹²

De tog plads i vognene, og konvojen begav sig nordpå. Det kunne imidlertid kun gå langsomt. I Hamburg måtte de kante sig igennem de smalle veje, der var ryddet mellem ruinerne. Tit måtte de også standse på grund af de dårlige maver og de syge i ambulancerne, der skulle tilses og have indsprøjtninger. Konvojen medbragte 70 gendarmere, deraf 3 i ambulance, og 31 andre danske, deraf 5 i ambulance. ¹³

Ud på aftenen nåede de Flensburg og gjorde lidt senere holdt i det tyske toldsted i Kruså. Fra bilerne kunne de se, at der nede på den danske side af grænsen var fuldstændig sort af mennesker, selv om det var henimod midnat. SSeren, der ledsagede dem, gav chaufføren lov til at holde lidt ved det danske toldsted, så de kunne få et glimt af de pårørende, der måtte være i flokken. Men allerede inden de kørte over grænsen, kunne de se mængden spredes for alle vinde. En kollega der sneg sig op til vognene fortalte, at han samme dag var blevet løsladt fra Frøslev. Folk i Kruså havde fået at vide, at de deporterede gendarmere ville komme fredag aften og havde taget opstilling ved toldstedet. Men chefen for den tyske grænsevagt var blevet rasende og havde jaget dem væk. Det fik han nu ikke meget ud af. Da busserne var kommet forbi toldstedet, gjorde de flere gange holdt for at hilse på familie langs vejen.¹⁴

Ved ankomsten til Frøslevlejren løslodes alle på nær 17. Dagen i forvejen var de sidste Frøslev-gendarmere blevet løsladt. Den 19. marts løslodes 11 og nogle dage efter 4, mens 2, der havde indrømmet deltagelse i illegalt arbejde forblev i lejren.¹⁵ I Tyskland var der nu kun tre af korpsets folk tilbage, kaptajn Malling Jacobsen, Dons og O. Z. Olesen. Sidstnævnte, der skulle være i Bergen-Belsen, havde man ikke kunnet finde. Overgendarm Dons blev overført til Frøslev 11. april og Malling Jacobsen til Sverige den 13. april, begge i forbindelse med Bernadotte-transporterne.¹⁶

22. KAPITEL

5. maj 1945

De deporterede var kommet tilbage, nogle døende, andre syge, alle udhungrede. Frøslev-fangerne var løsladt. Men krigen var ikke forbi endnu og, ingen kunne endnu vide, hvilken afslutning den ville få. Ville besættelsestropperne i Danmark og Norge kæmpe til det sidste? Man måtte se i øjnene at kamphandlingerne ville brede sig ind over landets grænser. Ville tyskerne trække sig tilbage mod syd eller nord? Langs grænsen var man vidne til hvorledes de byggede forsvarsværker, der tog begge eventualiteter i betragtning.¹

Der var også spørgsmålet om grænsebevogtningen. Grænsen havde nu ligget åben i seks måneder. I slutningen af november havde Departementet besluttet at man skulle afstå fra at søge den genetableret, så længe dele af Grænsegendarmeriets mandskab befandt sig bag pigtråden. Men de mange løsladte gendarmere var i stigende grad blevet et problem. De brød sig ikke om at sidde uden beskæftigelse. Den almindelige frigivelse af korpsets mandskab i midten af marts måtte opfordre til at tage hele spørgsmålet op til fornyet overvejelse.²

Det mest nærliggende måtte være at give dem midlertidig ansættelse i toldvæsenet. Siden Grænsegendarmeriets internering havde tolderne været alene om at opretholde skinnet af, at en dansk grænsebevogtning stadig eksisterede, men deres indsats havde naturligvis måttet indskrænke sig til småtterier. Tyskerne, både værnemagten og de civile, var af den formening at de danske grænsemyndigheder var sat ud af spillet og ønskede ingen indblanding fra den kant. Der var dog stadig visse muligheder for at gøre sig gældende, f. eks. bestemmelsen om udførsel af dansk indregistrerede automobiler. I Sæd havde de således held til at standse en mindre tysk kampgruppe i to danske biler med påhængsvogne. Gruppen var bevæbnet til tænderne og hævdede at være på vej til Oder-fronten. Da tolderne forlangte at se udførelsestilladelserne, blev lederen, en Hauptmann, meget alvorlig. Det var jo at lægge hindringer i vejen for værnemagtens strategiske dispositioner. I den sidste ende fandt han det dog fornuftigst at vende om og køre tilbage. Tolderen hørte ikke mere til ham. Men man vil forstå at toldvæsenets folk følte sig lidt ensomme. Det kunne heller ikke nægtes, at der efterhånden blev stille omkring de danske toldsteder.³

Selv om man ikke kunne forvente større forbedringer i effektiviteten ved at lade de ledige gendarmere indtræde i toldvæsenet, kunne man i hvert fald stive tolderne lidt af. Bahnsen henstillede i midten af januar til Departementet, at man lod alle hjemmeværende gendarmere søge eventuelle stillinger i toldvæsenet. I begyndelsen af februar udbad Jark sig Departementets mening herom. For Jark var det dog ikke så meget problemerne omkring fortoldningen ved grænsen, der trykkede, som de stigende vanskeligheder med at skaffe afløsningsmandskab i de øvrige dele af inspektoratet, da flere og flere af hans folk efterhånden fandt det klogest at gøre sig usynlige.⁴ Der gik rygter om, at alle gendarmere på fri fod ville blive sat i arbejde inden for toldvæsenet.⁵

Midt i februar gav Departementet tilladelse til at Grænsegendarmeriets personale søgte midlertidig beskæftigelse på betingelse af, at arbejdet blev godkendt af Bahnsen, og at det straks kunne ophøre, når det blev nødvendigt.⁶ Derimod kom der foreløbig ingen afgørelse i spørgsmålet om gendarmernes beskæftigelse i toldvæsenet. Departementet ønskede øjensynlig at afvente begivenhedernes udvikling.

Samme holdning indtog Departementet til spørgsmålet om etableringen af en grænsebevogtning ved krigens afslutning. I slutningen af februar var Bahnsen begyndt at beskæftige sig med problemet, idet han forudsatte, at krigen ville ende med en våbenstilstand og en tilbagetrækning af de tyske tropper fra Danmark. Han forelagde Departementet en plan, udarbejdet i samarbejde med kaptajn Ørsted Petersen, hvorefter grænsen skulle besættes med de allerede frigivne gendarmere og de, der endnu befandt sig i Frøslev, og som han regnede med ville blive løsladt i forbindelse med våbenstilstanden. Dette mandskab, ca. 200 gendarmere, skulle koncentreres ved landegrænsen, særlig omkring Kruså, mens de østlige afsnit ville blive overladt til en minimumstyrke. Det ville dog efter Bahnsens mening være nødvendigt at antage løst mandskab, navnlig til strækningen langs Skelbæk, Gammelå og Sønderå.

Departementet fandt imidlertid ikke tiden inde til at drøfte disse problemer. 12. marts lod det Bahnsen og Jark vide, at der under de nuværende forhold intet måtte tilrettelægges med hensyn til de frigivne gendarmers eventuelle genoptagelse af arbejdet.⁷ Et par dage efter fulgte de store løsladelser og Bahnsen fik for en tid nok at gøre. Ønsket om at holde korpset beredt ved krigsafslutningen lå ham dog stadig på sinde. I begyndelsen af april, da man kunne danne sig et overblik over tabene, udsendtes meddelelse om de stillinger i Grænsegendarmeriet, der var blevet ledige.⁸

Mens korpsets rolle i grænsebevogtningen ved krigsafslutningen endnu

svævede i det uvisse, gik initiativet over på andre hænder. Det var stadig uklart, om det ville komme til kamphandlinger på dansk område eller ej. For at tage vare på alle eventualiteter sendte lederen af modstandsbevægelsens Region III, Højland Christensen, i krigens sidste dage højskolelærer Jens Kruuse og premierløjtnant O. Stephensen til grænseområdet som »Grænsekommando«. Deres opgave var at træde i forbindelse med englænderne, hvis disse trængte kæmpende frem, at etablere en grænsespærring, hvis krigen standsede uden for Danmark, i det hele taget at improvisere sig frem gennem de muligheder og vilkår, der bød sig.⁹

Det lader sig ikke udrede, hvornår Bahnsen og Grænsegendarmeriet blev inddraget i forberedelserne. Da de lokale modstandsorganisationer gik i gang med at stable en styrke på benene, faldt det helt naturligt, at de henvendte sig til gendarmerne, der med deres lokalkendskab kunne blive til god nytte. Herigennem blev Bahnsen underrettet om tingenes gang. Fra modstandsbevægelsens side var man interesseret i at vide, om gendarmerne ville stille sig til rådighed i tilfælde af kamp. Bahnsen skal have stillet sig positivt og lovet at tage det hele og fulde ansvar for deres anvendelse.¹⁰

En mere direkte drøftelse af Grænsegendarmeriets støtte til Grænsekommandoet ser dog ikke ud til at have fundet sted før den 4. maj i Gråsten.¹¹ Det er ikke muligt at se, om drøftelsen fandt sted før eller efter befrielsesbudskabet nåede frem, men på dette tidspunkt var man antagelig på det rene med, at det ville ende med en kapitulation, ikke kamp og dermed kun med en almindelig spærring af grænsen. I en telefonsamtale samme dag meddelte generaldirektør Knud Korst Bahnsen, at instruktionen fra juni 1944 nu trådte i kraft, idet Jens Kruuse havde erklæret, at kaptajn Ørsted Petersen ikke måtte forrette tjeneste så længe regionens styrker deltog i bevogtningen. Bahnsen tillagdes dermed funktionen som toldinspektør ved landtoldgrænsen og leder af Grænsegendarmeriet. Under de forhåndenværende omstændigheder mente Bahnsen dog ikke, at han ville få noget at sige med hensyn til ledelsen af korpset. Knud Korst mente imidlertid at Bahnsen måtte fastholde, at det var ham, der var chef for korpset.¹²

I første omgang kom Grænsegendarmeriet imidlertid ikke til at spille nogen selvstændig rolle i den nye grænsebevogtning. Den 5. maj om morgenen blev grænsen besat og spærret. Ved hjælp af ca. 800 mand fra den åbnede Frøslevlejre og ca. 1700 mand fra regionens bydistrikter etableredes en bevogtnings-tjeneste.¹³ Gendarmerne kom i vid udstrækning til at deltage heri, men hovedsagelig som medlemmer af bydistrikternes mandskab.¹⁴ Ledelsen kom til at ligge hos Frihedsrådet militære overkommando, dvs. hos Grænsekommandoet. Bahnsen måtte indskrænke sig til at love et godt og loyalt

5. maj 1945. Gendarmene tager af sted for at deltage i den genskabte grænsebevogtning.

samarbejde. Han kunne dog ikke afstå fra at fremhæve den betydning gendarmernes lokalkendskab kunne få for bevogtningens effektivitet.¹⁵ Først den 7. maj kunne korpset træde i funktion som helhed, dog stadig under Grænsekommandoets ledelse.¹⁶

Der blev imidlertid ikke tid til at beskæftige sig med den side af sagen. Den 5. maj blev indledningen til en af de livligste perioder i grænsebevogtningens omskiftelige historie. Først skulle selve spærringen etableres, hvad der ikke overalt gik stille af. Ved jernbanebroen syd for Tønder stak således den tyske vagt af ved synet af den danske styrke, men vendte senere tilbage med forstærkning. Det kom til en mindre ildkamp, hvorunder 3 danskere blev såret.¹⁷

Allerede samme dag begyndte strømmen af tyske soldater at passere grænseovergangene. Hensigten med grænsespærringen var dels at afvæbne, dels at visitere de tyske soldater for varer og penge. Desuden skulle man søge at standse folk, der havde begået forbrydelser i Danmark under besættelsen. I de første dage herskede der nogen spænding om, hvorvidt tyskerne ville lade sig afvæbne frivilligt, men udmarchen kom til at foregå roligt og stiltfærdigt. Til gengæld var der nok at gøre for modstandsfolk, toldere og

gendarmer. Alene ved Sød toldsted passerede 120.000 tyske soldater, 2–4000 om dagen, nogle dage dog helt op til 12.000. Vældige mængder af våben, varer og pengesedler hobede sig op ved overgangsstederne og i baglandet. Frøslevlejren, nu Fårhuslejren, fyldtes med danske nazister, medløbere og tyske gestapofolk. Hver dag bragte sine eventyr, sine tragedier og hårdt slid. Efter fem års tiltagende uvirksomhed og frustration var der atter blevet gode dage for nidkære grænsefolk.¹⁸

Og her vil vi da forlade Grænsegendarmeriet. Efter nogle dages forløb afløstes modstandsbevægelsens folk af Den danske Brigade. I midten af juli 1945 erstattedes denne af nyindkaldt mandskab fra hæren.¹⁹ 1. maj 1946 blev oberst Ankjær udnævnt til chef for korpset i stedet for toldforvalter Bahnsen. Samtidig blev militæret trukket tilbage, og Grænsegendarmeriet, der nu talte omkring 500 mand, kunne atter overtage den fulde og selvstændige bevogtning af landets sydgrænse.²⁰

Dets levetid skulle imidlertid ikke blive lang. I 1952 gled korpset for stedse ind under en civil ledelse og dets navn ændredes til Toldgrænsekorpset. 1. april 1969 forsvandt det helt og personalet overgik til toldvæsenet. En 130-årig udvikling havde fundet sin afslutning.

Deutsche Zusammenfassung

Die vorliegende Darstellung der Geschichte der Grenzgendarmrie während der Besetzung Dänemarks von 1940 bis 1945 ist auf die allgemeine Einsammlungsarbeit des Museums für Dänemarks Freiheitskampf basiert. Seit 1966 hat das Museum Briefe, u. dgl. im Hinblick auf eine Schilderung des Aufenthaltes der Gendarmen in den deutschen Konzentrationslagern vom 5. Oktober 1944 bis März 1945 eingesammelt. Um die Geschichte des Korps vor und während des Krieges zu beleuchten wie auch die Arbeit, die ausgeführt wurde um die Deportierten nach Hause zu bringen, für ihre Freigabe und Wiedereinsetzung in ihre Arbeit, wurde ausserdem Material aus den Archiven der Grenzgendarmrie, des Amtes für Zoll- und Verbrauchssteuern, des Kriegs- und Aussenministeriums einbezogen. Man ergänzte das Material indem man teils die Archive einer Reihe von Aussenstehenden, teils ein einzelnes Organisationsarchiv (das des Grenzkorpsvereines) wie auch andere Akten aus dem Archiv des Museums und die relevante gedruckte Literatur benützte.

Die Darstellung sollte teils bezwecken das Verhalten der Gendarmen in den deutschen Konzentrationslagern zu schildern, teils die Ursache ihrer Deportation im Oktober 1944 zu klären wie auch den Tod ihres Chefs, des Obersten S. B. Paludan-Müller und der drei Gendarmen beziehungsweise am 26. Mai 1944 und am 9. April 1940 um zu sehen ob ein Zusammenhang zwischen diesen Begebenheiten bestehe.

In den ersten drei Kapiteln werden die drei Seiten der Tätigkeit des Korpses geschildert: Die Bewachung der dänisch-deutschen Grenze in Zusammenarbeit mit dem Zollwesen und der Polizei, die Verpflichtung zusammen mit der Polizei zur Aufrechterhaltung von Ruhe und Ordnung im Grenzgebiet beizutragen und schliesslich die Zusammenarbeit des Korpses mit dem dänischen Heer. Es ist eine Tatsache, dass bezüglich allen diesen drei Tätigkeiten eine Entwicklung in der Zeit zwischen den zwei Weltkriegen stattgefunden hat, die zu einer nicht unwesentlichen Änderung der Tätigkeit des Korpses geführt hat.

Man begann 1923 mit einer Reduktion der Mannschaft der Grenzgendarmrie. Die Ursache hierfür war der Wunsch der Regierung zu sparen. Gleichzeitig damit erfolgte daher eine Rationalisierung der Bewachung. Diese Rationalisierung wurde so organisiert, dass die Grenzgendarmrie, die verhindern sollte, dass die Übergangsstellen umgangen wurden und die daher unter allen Umständen beibehalten werden musste, nach und nach die Zollabfertigung und die Passkontrolle an den weniger verkehrreichen Stellen übernahm. Das Korps wurde das Rückrad der Bewachung, während das Zollwesen und die Polizei sich darauf einschränkten als Spezialisten an den grossen Übergangsstellen aufzutreten. 1932 stockte die Umlegung, da das Zollamt und das Justizministerium bezüglich weitergehender Veränderungen nicht einig werden konnten.

Aus der Reduktion und den Zusammenlegungen ergab sich eine Dämpfung des militärischen Gepräges. Zusammen mit den neuen Arbeitsaufgaben schien dies dazu

zu führen, dass das Korps nach den Charakter eines völlig zivilen Korpses erhielt. Die Entwicklung ging jedoch in einer anderen Richtung. Der Wendepunkt war die Unruhe bezüglich der dänisch-deutschen Grenze im Anfang der dreissiger-Jahre, insbesondere der sogenannte »Ostersturm« im Frühjahr 1933.

Die Anstalten, die von dänischer Seite in diesem Zusammenhang getroffen wurden, bekamen Konsequenzen für die polizeiliche Verantwortung der Grenzgendarmarie. Aber während der Abfassung der Pläne für das gemeinsame Auftreten der Polizei und der Grenzgendarmarie bei Unruhen, kamen bisher übersehene Schwierigkeiten im Zusammenhang mit der Kommandofrage an den Tag. Es waren wahrscheinlich diese Probleme, die hinter dem Wunsch des Justizministeriums und dem der Polizei steckten, einen formelleren Einfluss auf das Korps zu gewinnen sowie es 1934 in dem Antrag auf ein neues Gesetz zum Ausdruck kam. Dies muss auch die Ursache gewesen sein, die, als dieser Weg sich als unfahrbar erwies, zu einer Reduktion der Rolle der Grenzgendarmarie in den Bestrebungen den Unruhen an der Grenze vorzubeugen, führte. Es blieb immer noch eine gewisse konkret formulierte Verantwortung in dieser Beziehung und eine ziemlich wesentliche Erweiterung der Waffenausrüstung in Form von 20 leichten Maschingewehren und Pistolen für die ganze Mannschaft.

Dies letztere hatte wieder zur Folge, dass die militärische Seite der Tätigkeit des Korpses in eine neue Phase eintrat. 1906 hatte man mit dem Kriegsministerium verabredet, dass die Grenzgendarmarie im Falle einer Mobilisierung oder einer dringenden Kriegsgefahr zum Heere übergehen sollte. Im Anschluss daran hatte man Pläne für den Einsatz des Korpses als Feldgendarmarie und für die Sprengung von Brücken im Grenzgebiet ausgearbeitet. 1934 wurde diese Vereinbarung erneuert und eine vollständige Vorschrift wurde ausgearbeitet, laut welcher man der Grenzgendarmarie infolge der erweiterten Bewaffnung die Aufgabe stellte den Vormarsch eines Feindes durch die Sprengung von Brücken und die Etablierung von Wegsperrern zu verzögern und danach an den Kampfhandlungen teilzunehmen und u. a. die Verantwortung für die Verteidigung der Küste um den Flensburger Fjord zu haben. Sowohl der neue Chef des Korpses, Oberstleutnant S. B. Paludan-Müller und vermutlich auch das Amt trugen Bedenken bezüglich der Erweiterung der Verantwortung des Korpses und dem Risiko, dass das Korps allein kämpfen sollte, sowie es die Vorschrift mit sich brachte. Es wird angedeutet, dass hier die Rede von Druck seitens der Militärbehörden war.

All dies machte der Entwicklung des Korpses in einer mehr zivilen Richtung ein Ende. Die Aufmerksamkeit musste sich statt dessen auf die Veranstaltungen konzentrieren, die dazu beitragen konnten das Korps in den Stand zu setzen seinen neuen Verpflichtungen nachzukommen. So wurde eine Verjüngung der Mannschaft, die nach und nach infolge der Reduktion etwas bei Jahren war, dadurch ermöglicht, dass die älteren Gendarmen in den Zolldienst eintraten. Aber da sich dies nur über eine längere Reihe von Jahren machen liess, erwog das Amt die Zusammenarbeit mit dem Heer gänzlich aufzugeben. Man kam jedoch zu keinem endgültigen Resultat.

Im 4. Kapitel wird danach geschildert wie das Heer nach dem Kriegsausbruch im September 1939 bei zwei Gelegenheiten, zuletzt im Anschluss an eine Alarmierung der dänischen Streitkräfte in Südjütland im Januar 1940, versuchte das Amt dazu zu bewegen den Gendarmen den Inhalt der Verabredungen mit dem Heer bekannt zu geben. Dies war bisher nicht geschehen und die Versuche führten auch dieses Mal zu keinem Resultat. Die Alarmierung hatte die Bedenken des Amtes bezüglich dieser

Verabredungen ans Tageslicht gebracht. Man beschloss zu versuchen, dass das Korps jeder Teilnahme an den Kampfhandlungen enthoben werde, doch kam es noch immer zu keiner formellen Änderung der Vorschrift.

Während der Vorbereitungen zur Besetzung Dänemarks im Frühjahr 1940 wurde man sich von deutscher Seite klar darüber, dass der stramme Zeitplan für die Operationen daran scheitern könnte, dass die dänische Grenzwehrmacht darunter die Grenzgendarmerie, über deren Rolle man sich so ziemlich im klaren war, sich energisch zur Wehr setzte. Aber man verliess sich auf den Überraschungsmoment und auf zwei Abwehrgruppen, die abends am 8. April 1940 über die Grenze geschickt wurden um die Sprengung der Brücken zu verhindern.

In der Grenzgendarmerie war man sich mittags am 8. April darüber klar geworden was in Vorbereitung war und die Mannschaft hatte den Befehl erhalten sich zum Kampf vorzubereiten. Da griff das Amt ein, fest entschlossen die Teilnahme der Grenzgendarmen an den Kampfhandlungen zu verhindern. Eine Anfrage zuerst bei dem Finanzminister, danach bei dem Verteidigungsminister führte zu dem Ergebnis, dass das Korps trotz dem Widerstand des Heeres, den Befehl erhielt sich bei einer Grenzüberschreitung so schnell wie möglich und ohne zu schiessen hinter die militären Verbände zurückzuziehen und diese zu verständigen.

Aber als es endlich morgens am 9. April losging, gelang es dem Korps nicht sich beizeiten zurückzuziehen. Der 2. und 3. Distrikt wurden überrumpelt. In Padborg wurden 3 Gendarmen von der einen Abwehrgruppe, die wahrscheinlich davon ausgegangen war, dass sie die Sprengung des Viaduktes vorbereiteten, getötet. Einem einzelnen Abschnitt des 1. Distriktes gelang es jedoch hinter die dänischen Linien zu kommen.

Im 5.-7. Kapitel wird die Tätigkeit der Grenzgendarmerie während der ersten Besetzungsjahre skizziert. Von deutscher Seite aus hatte man in die Reorganisation der Grenzbewachung eingewilligt unter der Bedingung, dass deutsche Militärpersonen der Kontrolle entzogen wurden. Von dänischer Seite war man bestrebt so viel wie möglich der übrigen Kontrolle festzuhalten. Dies gelang nur in einem gewissen Ausmass. Die blosse Gegenwart einer dänischen Grenzbewachung wurde als ein bedeutungsvoller Beitrag zur Politik der Regierung gegenüber der Besatzungsmacht betrachtet. Eine gute Zusammenarbeit mit den deutschen Grenzbehörden wurde als eine absolute Bedingung hierfür empfunden und die Möglichkeiten waren daher nicht gross. Wenn man zum Beispiel bezüglich der Festnahme von alliierten Militärpersonen einen Standpunkt zu markieren wünschte, erfolgte dies in aller Stille und dadurch dass man die Effektivität der Bewachung noch weiter reduzierte.

Auf dem polizeilichen Gebiet waren die ersten Monaten von der politischen Tätigkeit, die die deutsche Minderheit und die dänischen Nationalsozialisten entfalteten, gekennzeichnet. Die Polizei und die Grenzgendarmerie trafen aus diesem Anlass Vorbereitungen um einem eventuellen Verstoß gegen die Ruhe und Ordnung vorzubeugen, aber ironischer Weise führte dies nur zu einem neuen Streit bezüglich der Kommandofrage zwischen den zwei Dienstzweigen und zu einem neuen Versuch seitens des Justizministeriums im Dezember 1941 das Korps fester in der Hand zu haben. Die Ursache war ausser der alten Unzufriedenheit und persönlichen Unstimmigkeiten, die Unsicherheit, die die Polizei bezüglich dem Chef der Grenzgendarmerie empfand. Bei mehreren Gelegenheiten hatte Paludan-Müller gezeigt, dass er sich nur

mit Schwierigkeiten in die Konsequenzen der Politik der Zusammenarbeit fügte. Aber das Amt lehnte wie bisher ab hierbei mitzuwirken.

Am 8. April hatten die Militärbehörden darauf bestanden, dass die Vorschrift von 1937 bezüglich der militärischen Tätigkeit des Korpses noch immer gültig war. Der Beschluss die Grenzgendarmerie aus den Kampfhandlungen herauszuhalten, wurde mit anderen Worten als Ausnahme aufgefasst. Dies liess sich nur schlecht mit der Haltung des Amtes ausammenreimen, aber man schien nichts dazu zu tun um die Sache durchzusprechen.

Paludan-Müller hielt unbeirrt an den militärischen Verpflichtungen fest und suchte die Kampfkraft der Mannschaft zu verstärken. Im Sommer 1942 nahm er persönlich teil an einer Arbeit, die einen Teil der Grenzgendarmerie in die Streitkräfte eingliederte, die das dänische Heer in aller Stille im Hinblick auf einen deutschen Zusammenbruch auf die Beine zu stellen suchte. Hierbei dachte man an die Aufrechterhaltung von Ruhe und einen eventuellen Endkampf. Es wird hervorgehoben, dass Paludan-Müller sich hierdurch in entscheidender Weise von den Ansichten, die das Amt bis zum 9. April über das militärischen Engagement des Korpses gehegt hatte, entfernte. Es wird darauf hingewiesen, dass das Amt wusste, dass ein Meinungsunterschied bestehe, aber dass man voraussetzte, dass Paludan-Müller die Ansichten des Amtes verstanden hätte und danach handeln würde. Einige Ereignisse im Sommer 1943 werden angeführt um dies zu unterbauen.

Im 8. Kapitel wird gezeigt wie die Grenzgendarmerie einer Einmischung in den Putsch gegen das dänische Heer und die Flotte am 29. August 1943 entging. Die neuen Zustände führten auch zu keinen nennenswerten Änderungen der Bedingungen der Zollbewachung. Hingegen musste die obenerwähnte Zusammenarbeit mit dem Heer aufs neue organisiert werden und dieses Mal wurde die Polizei in die Vorbereitungen einbezogen. Unter dem Vorwand eine Sperrung der Grenze vorzubereiten um das Eindringen von ansteckenden Krankheiten zu verhindern, machte die Grenzgendarmerie und die Polizei einen Plan, der auf die Zustände bei einem deutschen Zusammenbruch und einen eventuellen Endkampf zielte. Hierunter wurden auch die Militärgruppen, an deren Aufstellung Paludan-Müller sich beteiligt hatte, einbezogen. Auf diese Weise wurde die Grenzgendarmerie in steigendem Grade in die illegale Arbeit in Südjütland involviert. Dies war den Gendarmen nicht bekannt, obwohl sie empfanden, dass da etwas in Vorbereitung war. Auf eine Anfrage hin, unterrichtete Paludan-Müller das Amt bezüglich der Massnahmen, aber unterliess die Beziehung der Grenzgendarmerie zum illegalen Heer zu erwähnen. Es wird darauf hingewiesen, dass die Massnahmen ein bedeutendes Risiko für die weitere Existenz des Korpses mit sich führten, ein Umstand, der durch verschiedene Verhaftungen im Frühjahr 1944 unterstrichen wurde.

Morgens am 26. Mai 1944 wurde die Chef-wohnung in Gråsten von deutscher Polizei umstellt. Paludan-Müller wählte sich gegen einen solchen Übergriff zur Wehr zu setzen, gemäss einem Befehl, den er im August 1943 den Gendarmen gegenüber durchzuführen versucht hatte und wurde getötet. Im 9. Kapitel wird von diesem misslungenen Verhaftungsversuch erzählt. Dies war ein Glied in der Kette von Versuchen von seiten der Deutschen die Organisation des Heeres, der Polizei und der Grenzgendarmerie zu eliminieren und umfasste unter vielem anderen auch die Verhaftung des Leiters des 2. Distriktes in Kollund, Hauptmann Malling Jacobsen. Das

deutsche Unternehmen war erfolgreich, da die Organisation in grossem Masse auf die Kenntnisse der verschiedenen Veranstaltungen der jetzt verhafteten Leiter basiert war.

Danach erwartete man im Amt noch weitere Anschläge auf die Korpsleitung, die nun von Hauptmann Ørsted-Petersen in Tønder und Hauptmann Madsen in Sønderborg bestand, wie auch eine Entwaffnung des übrigen Personales. In beiden Fällen rechnete man damit, dass die Gendarmen auf freiem Fuss und im Dienst verbleiben würden. Man bestimmte, dass das Korps im gegebenen Falle unter zivile Leitung eingegliedert werden sollte. Wenn verlangt werden sollte die Waffen auszuliefern, sollte man versuchen die Pistolen zu behalten aber sich nicht zur Gegenwehr setzen.

Die bangen Ahnungen erwiesen sich Stich zu halten, wenn es auch nicht ganz so ging wie man erwartet hatte. Im 10. Kapitel wird geschildert wie deutsche Polizei und Militär vom 19. bis zum 20. September 1944 291 von den 337 Mitgliedern des Korpes, die Offiziere mit einbegriffen, verhafteten. Die Verhafteten wurden in den Frøslevlagern interniert. Fast alle Waffen des Korpes mit der dazu gehörenden Ammunition fielen in die Hände der Deutschen. Es war hier wieder die Rede von einer präventiven Aktion, die der entsprach, die gleichzeitig der dänischen Polizei wiederfuhr. Die Ursache war ein erneuerter Anfall von Furcht vor einer Invasion bei den deutschen Leitern in Dänemark. Dass die Grenzgendarmarie in die Aktion miteinbezogen wurde, ist wahrscheinlich auf das Misstrauen, das Paludan-Müllers Zusammenarbeit mit der Polizei und dem illegalen Heer hervorgerufen hatte, zurückzuführen. Wenn es den Deutschen trotz dem langsamen Verfahren und dem verhältnismässig kleinen deutschen Polizeiaufgebot gelang so viele zu internieren, war dies auf mehrere verschiedene Faktoren zurückzuführen. Man weist hier auf die Erwartungen, dass die Internierungen nur von kurzer Dauer sein würde sowie die des Heeres und der Flotte im vorhergehenden Jahre. Die Angst und Unsicherheit, die der Terror der Deutschen in der Bevölkerung geschaffen hatte, gereichte ihnen ausserdem zum Vorteil. Die gleichzeitige Entwaffnung der Polizei im Grenzgebiet, die nicht von Verhaftungen begleitet wurde, musste auch Zweifel darüber auslösen was eigentlich vorsichtig. Dazu kam, dass die Richtlinien des Amtes keine Entwaffnung *und* Internierung vorausgesehen hatten. Dies verhinderte eine klare Stellungnahme der Leitung des Korpes.

Im 11. Kapitel wird der Aufenthalt der Gendarmen in Frøslev bis zum 5. Oktober geschildert. Abgesehen von einem einzelnen Misslaut wurden sie von den übrigen Gefangenen gut aufgenommen. Sie durften bis zum 25. September unaufbesichtigt sein. An diesem Tage wurden sie in die allgemeine Gefangenenarbeit eingesetzt. Die meisten glaubten noch, dass es sich um eine kurzfristige Internierung drehte, aber früh morgens am 5. Oktober wurden sie aus den Zimmern herausgerufen und in zwei gleich grosse Gruppen geteilt, von denen die eine von 141 Gendarmen südwärts geschickt wurde. Das, was hier geschah, muss man wohl als eine Verlängerung der Aktion vom 19. September betrachten. Die deutschen Behörden hatten beschlossen die Gendarmen sowie die internierten Polizisten nach Deutschland zu deportieren. Die Verwirklichung hatte jedoch auf sich warten lassen. Möglicherweise ist die Anzahl der Gendarmen, die wegtransportiert werden sollten, hierdurch reduziert worden. Um den 1. Oktober kam Burfeind, der Chef der deutschen Polizei in Südjütland nach Frøslev um die Auswahl vorzunehmen. Wahrscheinlich hatte er damals den Befehl die Hälfte der Gendarmen in Frøslev auszuwählen, weder mehr noch weniger, aber vorzugsweise die Jüngerer.

Wahrscheinlich wurde im Anschluss an die Deportation ein Beschluss gefasst einen Teil der Zurückgebliebenen freizulassen. Wie aus dem 12. Kapitel hervorgeht war jedoch vorläufig nur die Rede von 9. Von da an wurden die übrigen gewöhnlich nicht mehr als eine selbständige Gruppe betrachtet. Die deutsche Lagerleitung verriet jedoch bei verschiedenen Gelegenheiten, dass sie die Gendarmen (und die Polizeileute) für eine besondere, weniger gefährliche Kategorie von Gefangenen hielt. Die unoffizielle dänische Lagerleitung zog aus dem Wunsch der Gendarmen zu arbeiten Vorteil um die Schichten in Gang zu halten. Aber bei den Gendarmen selbst drehte es sich vor allem um die Möglichkeiten freigelassen zu werden. Erst um die Mitte November herum kamen sie wieder in Gang und 47 kamen heraus. Der Rest hoffte Weihnachten nach Hause geschickt zu werden. Daraus wurde jedoch nichts und man passierte das Neujahr in einer Atmosphäre von gescheiterten Hoffnungen.

Für ihre deportierten Kameraden war die Situation eine viel ernstere. Im 13. Kapitel folgen wir ihnen auf der vierundzwanzigstündigen Zugreise in verschlossenen Viehwagen zu einem neuen Internierungslager in der Nähe von Hamburg. Es wird konstatiert, dass die Gendarmen erst nach dem Verlauf eines Tages verstanden, dass sie im Konzentrationslager Neuengamme gelandet waren, und dass sie selbst da kaum verstanden was dies bedeutete.

Hiernach wird die Entwicklung der Konzentrationslager als Hintergrund für das Folgende geschildert. Es wird konstatiert, dass die Deportation der Gendarmen nicht zu einem ungelegeneren Zeitpunkt hätte erfolgen können. Neuengamme und die übrigen Lager befanden sich im Anfang der letzten schrecklichen Phase, wo die Evakuierung von Lagern ausserhalb Deutschlands zu einer katastrophalen Überfüllung und einer daraus folgenden Zunahme der Sterblichkeit unter den Gefangenen geführt hatte.

Die zwei ersten Tage in Neuengamme werden ausführlich geschildert, teils um wesentliche Seiten des Lagerlebens zu präsentieren, so wie sie nach und nach den Neuangekommenen enthüllt wurden, teils um zu illustrieren wie die Gendarmen zögernd einsahen, dass dies wirklich das Ziel der Reise war. Wenn man von der Schilderung des holländischen Psychiaters, Elie A. Cohen des mentalen Prozesses, den die Gefangenen bei ihrer Ankunft in einem Konzentrationslager erfahren, ausgeht, konstatiert man, dass die Konzentration des Bewusstseins sich selbst zu erhalten, eine Veränderung, die das zentrale Thema in jedem Konzentrationslageraufenthalt ist, bei den Gendarmen nicht sofort erfolgte. Dies ist wahrscheinlich auf den verhältnismässig zivilisierten Empfang, der ihnen zu Teil wurde, zurückzuführen: Keiner wurde geschlagen, sie behielten das Haar und blieben zusammen. Es wird jedoch hervorgehoben, dass die Veränderung in Gang gewesen sein muss, und dass es bei einer Schilderung des weiteren Aufenthaltes der Gendarmen wichtig ist ein Auge darauf zu haben wie lange sie den psychisch zerstörenden Wirkungen des Lagerlebens standhalten konnten.

Bevor man sich damit beschäftigt, folgt im 14. und 15. Kapitel eine Schilderung der Entwicklung an der Grenze nachdem die Gendarmen hinter den Stacheldraht von Frøslev verschwunden waren. In der Zeit bis zur Jahreswende kann man drei Perioden ausscheiden. Die erste erstreckt sich von der Internierung bis zur Deportation am 5. Oktober und war dadurch gekennzeichnet, dass man darauf hoffte, dass die Internierung der Gendarmen auf einem Missverständnis beruhte. Aus diesem Grund

versuchte der Zollverwalter Bahnsen, der die Leitung des restlichen Korpses übernommen hatte, Oberzollinspektör Jark und das Amt, teils selbständig, teils via dem Aussenministerium die deutschen Behörden dazu zu überreden die Gendarmen freizulassen und eine Grenzbewachung, die jedoch nun völlig zivil sein sollte, wiederzuorganisieren.

Die zweite Phase wird mit der Deportation, die es klar machte, dass die Internierung sich in die Länge ziehen würde, eingeleitet. Die Hilfsarbeit gegenüber den Internierten und Deportierten und deren Verwandten trat unter Bahnsens energischer Leitung in den Vordergrund. Anfang November wurde der Kontakt mit dem dänischen Roten Kreuz etabliert, das die Versendung von Paketen nach Deutschland organisierte, was wieder dazu führte, dass man den Verwandten etwas Konkretes und Ermunterndes bezüglich des Aufenthaltsortes der Deportierten und der Hilfe, die sie bekamen, mitteilen konnte. Im grossen und ganzen schien ein gewisser Optimismus im Laufe des Novembers um sich gegriffen zu haben. Wie oben erwähnt wurden 47 Gendarmen in der Periode vom 17. bis zum 23. November aus Frøslev freigelassen. Gleichzeitig hiess es, dass die Deportierten bald nach Hause gebracht werden würden.

Die Freude war kurz. Die dritte Phase beginnt damit, dass man Anfang Dezember anfangs Mitteilungen über Todesfälle unter den Deportierten zu erhalten. Man stand bald, dass die katastrophale Entwicklung, die unter den deportierten Polizisten stattgefunden hatte, nun dabei war, sich auch bei den Gendarmen zu wiederholen. Diese Erkenntnis löste eine fast panische Tätigkeit von dänischer Seite aus: Bahnsen versuchte die Familien zu beruhigen, das Amt wandte sich an das Rote Kreuz und das Aussenministerium, das ehemalige Mitglied des Folketings I. P. Nielsen übte Druck auf den Leiter der deutschen Minderheit, den Tierarzt Jens Möller, aus sowie das Aussenministerium auf die deutschen Behörden in Kopenhagen. Möllers Bemühungen zeigten jedoch nur, dass die deutschen Behörden in Kopenhagen nun negativer zu einer eventuellen Freilassung der Gendarmen standen. Was das Aussenministerium betrifft wurden dessen Bemühungen durch die laufenden Verhandlungen über die deportierten Polizisten erschwert. Man erzielte jedoch die Erlaubnis 25 kranke und schwächliche Gendarmen abholen zu dürfen, aber ein Transport nach Neuengamme Mitte Dezember, durfte nur 5 mitnehmen. Noch dazu kam nun eine neue Welle von Todesnachrichten von dort unten. Da ging der Leiter des Amtes, Generaldirektor Knud Korst, direkt zu den deutschen Behörden, doch erreichte er nicht mehr als das Aussenministerium: Gewisse Erleichterungen für die Deportierten, darunter Heimsendung von Kranken und Schwächlichen und ein Kriegsgefangenenlager für die übrigen, wie auch eine sukzessive Freilassung aus Frøslev.

Im 16. und 17. Kapitel kehrt man zu den Gendarmen in Deutschland zurück. Die verhängnisvolle Entwicklung hatte am 8. Oktober, als sie zur Arbeit kommandiert wurden, begonnen. In der ersten Zeit war ihnen vor allem das Essen und der Platzmangel lästig. Aber nach und nach kamen sie in die Mühle hinein: Am Tage die lange Arbeitszeit, nachts die Überfüllung und die Fliegeralarme, die es unmöglich machten genug zu schlafen. Dazu kam wie früher die unzureichliche Kost. Zusammen mussten diese Umstände die Gesundheit untergraben.

Um den 20. Oktober wurden sie jedoch aus der Quarantänenbaracke nach Block 15, der als ein schreckliches Loch berüchtigt war, überführt und wurden gleichzeitig auf Erdarbeiten nach Ortkarten geschickt; dies dauerte bis Mitte Oktober. Es war eine

schreckliche Zeit, vom Morgen bis zum Abend mussten sie in Wasser und Matsch schuften, die letzte Zeit in Kälte, Regen und Schnee. Wenn man dies in Zusammenhang mit dem restlichen Aufenthalt der Gendarmen in Deutschland sieht, hat man Anlass zu glauben, dass es dieses Arbeitskommando war, das die vielen Todesfälle verursachte. Zwei starben während der Arbeit, 10 mussten ins Revier. Die belebenden Momente, vor allem die Roten Kreuz pakete, aber auch der Umstand, dass die »Dänische Polizei« nicht geprügelt werden durfte, konnten dies nicht verhindern. Diejenigen, die durchkamen, lernten andererseits sich den Bedingungen des Lagerlebens anzupassen. Es wird notiert, dass der Zusammenhalt untereinander bewahrt wurde, obgleich man gewisse Risse entdecken kann.

Die Vollendung der Arbeit in Ortkarten bedeutete gleichzeitig das Ende des Aufenthaltes des grössten Teiles der Gendarmen in Neuengamme, jedenfalls auf einige Zeit. Am 18. November wurden alle bis auf 46, hauptsächlich Kranke und Schwächliche, wegtransportiert. Am 20. November wurden 4 der Kranken mit einem Transport nach Bergen-Belsen geschickt. Dieser letzte Transport beweist, dass hier nicht von einem Versuch die Bedingungen der Gendarmen zu verbessern die Rede war, sondern dass es sich um rein routinemässige Beschlüsse drehte: Die Arbeitsfähigen wurden zu den Aussenkommandos geschickt, wo Arbeitskraft fehlte, die Schwachen und Kränklichen wurden in das Todeslager Bergen-Belsen geschickt um das Revier zu entlasten.

Die Hinterlassenen hatten nun die Stütze eine Gruppe zu sein verloren. Schonungslos wurden sie zur Arbeit getrieben und unter diesen Verhältnissen lichtete der Tod bald ihre Reihen. Am 16. Dezember waren 15 von den 46 tot. Vor Weihnachten starben noch zwei. Insgesamt fanden 21 Gendarmen den Weg zu dem Krematorium des Hauptlagers. Die Überlebenden entwickelten sich andererseits zu trainierten Konzentrationslagerfangenen. Der Heimtransport Mitte Dezember von den 5 Gendarmen weckte Hoffnungen, dass sie vor Weihnachten nach Hause kommen würden, aber daraus wurde nichts.

Im 18. und 19. Kapitel schildert man das Schicksal der Gendarmen, die am 18. November wegtransportiert wurden. Es zeigte sich, dass 21 für das Aussenkommando Alt Garge bei Lüneburg bestimmt waren. Dies war ein kleines entlegenes Lager, wahrscheinlich eingerichtet im Hinblick auf den Bau eines Elektrizitätswerkes an der Elbe. Die Gendarmen bemerkten bald, dass Alt Garge in vielen Hinsichten einen Fortschritt bezeichnete. Es gab keine Fliegeralarme und bessere Platzverhältnisse. Auch das Essen war besser, aber statt dessen gab es viel zu wenig zu essen. Alle hungerten, die Behandlung war roh wenn auch die Gendarmen durch das Prügelverbot geschützt waren. Die Arbeit war hart und die Kälte sehr lästig. Im grossen und ganzen bedeutete das neue Lager daher nur eine Fortsetzung der Qualen in Neuengamme und die Krankheiten griffen weiter um sich. Zwei Gendarmen starben in Alt Garge und wurden in Barskamp begraben. Hier hört man zum ersten Mal, dass ein Kamerad das Essen eines anderen stahl, ein Beweis dafür wie tief herab die unmenschlichen Bedingungen sie nach und nach gebracht hatten. Ein Rotes Kreuz paket um die Weihnachtszeit und der Rücktransport nach Neuengamme am 3. Januar machte diesem vorläufig ein Ende. Aber 3 Gendarmen mussten aus dem Lager hinausgetragen werden. Einer von ihnen starb später in Neuengamme.

Die übrigen 72 wurden per Lastauto zu einem anderen Lager, Schandelah bei Braunschweig, geführt. Auch dies war ein kleines Lager, das im Hinblick auf ein

bestimmtes Projekt, in diesem Falle die Gewinnung von Schieferöl, eingerichtet worden war. Das besondere Kennzeichen dieses Lagers schien eine ganz unglaubliche Schweinerei zu sein, die sowie in Neuengamme und Alt Garge im Revier kulminierte. Auch die Baracke, die Verpflegung, die SS-leute und das brutale Benehmen der Obergefangenen war eine getreue Kopie von Neuengamme. Aber sowie in Alt Garge bedeutete das kleinere Format Erleichterungen der Bedingungen in Form von eigenem Bett und Platz am Tisch in der Baracke. Fliegeralarme gab es auch nicht. Die kleineren Verhältnisse ermöglichten schliesslich die Sonderbehandlung, die sie in Neuengamme genossen hatten zu bewahren und auszubauen. Die Rolle von Hauptmann Madsen wird in diesem Zusammenhang hervorgehoben.

Der Hunger, die Kälte und die Arbeit forderten jedoch auch hier ihre Opfer. Bevor sie um die Weihnachtszeit das erste Rote Kreuz paket erhielten, waren 3 gestorben. Zwischen Weihnachten und Neujahr starb der vierte und die waren dermassen abgestumpft und erschöpft, dass eine Veränderung sehr nötig schien. Aber im Gegensatz zu ihren Kameraden in Alt Garge gelang es ihnen nicht nach Neujahr in das Hauptlager zurückzukehren trotz derartigen Versprechungen. Anfang Februar wurden 12 vom Roten Kreuz geholt, aber die Todesfälle waren da auf 7 gestiegen und der Rest musste noch so lange warten, dass der Heimtransport, als er endlich am 15. März zur Wirklichkeit wurde, sie nicht so wenig überrumpelte.

Im 20. und 21. Kapitel wird die Schilderung der Tätigkeit in Dänemark wiederaufgenommen. Nach den direkten Anfragen von Knud Korst bei den deutschen Behörden im Dezember, hatten sich die dänischen Bemühungen darauf konzentriert die Deutschen an den gegebenen Versprechungen festzuhalten, aber erst am 11. Januar hatten die Anstrengungen Frucht getragen in der Form einer Freilassung von 25 Gendarmen aus Frøslev. In Beziehung auf die Deportierten glaubte man eine Zeitlang, dass es möglich sein würde ausser den Kranken und Schwächlichen auch die sogenannten »Härtefälle«, Leute mit schlechten Verhältnissen zu Hause, zu holen. Hierbei hatte man sich jedoch verrechnet, aber es gelang am 1. Februar zu erwirken, dass 18 Gendarmen nach Frøslev zurücktransportiert und am 3. Februar 22 aus Frøslev freigelassen wurden. Dies bedeutete, dass die Kranken und Schwächlichen grossenteils in Sicherheit gebracht waren. Hingegen wurde der Rest nie in das Kriegsgefangenenlager überführt.

Die vielen Todesfälle erregten Unruhe unter den Familien im Grenzgebiet. Das Resultat der Unterredung von Knud Korst mit den Deutschen erweckte Zorn, und die Entrüstung ging teils über die Freigelassenen aus Frøslev her, teils und namentlich die deutsche Minderheit, da das Betragen der Deutschen den Gendarmen gegenüber als Übergriff gegen die dänische Gesinnung in diesem Landesteil aufgefasst wurde. Daher und weil sie eine Grundlage für ein weiteres Zusammenleben von Dänen und Deutschen nach dem Kriege wünschten, suchten die Leiter der Minderheit zu Gunsten der Gendarmen zu intervenieren. Aber hier wie so oft vorher zeigte es sich, dass die Interessen der Minderheit bei den deutschen Leitern in zweiter Reihe kamen.

Nach dem Transport am 2. Februar wurde die Tätigkeit bis zum Ende des Monats etwas gedämpft. In den ersten Märztagen fand ein vollkommener Umschwung der Einstellung der Deutschen statt. Am 10. März wurde ein Abkommen mit dem Gruppenführer Müller in RSHA in Berlin getroffen, dass die deportierten Gendarmen alle am 14. März von einem dänischen Transport geholt werden konnten. Sie sollten nach

Frøslev gebracht werden, von wo sie kurz nacher freigelassen werden sollten. Am 16. März erreichten die Deportierten wieder Frøslev, von wo der grösste Teil sofort freigelassen wurde. Die Ursache dieses Umschwunges ist auf das mildere Klima, das die immer näherrückende Beendigung des Krieges in Berlin hervorgerufen hatte, zurückzuführen. Folke Bernadottes Verhandlung mit Himmler Ende Februar wird als ein Anzeichen einer derartigen Mentalitätsänderung hervorgehoben. Die wiederholte dänische Anfrage in Berlin, die zu dem Abkommen vom 10. März führte, fand unmittelbar nacher statt.

Die Deportierten waren einige sterbend, andere krank, alle erschöpft zurückgekommen. 35 waren unten geblieben, 1 wurde vermisst und noch 5 mussten direkt infolge der Derportation das Leben lassen. Aber noch war der Krieg nicht vorbei. In dem abschliessenden, dem 22. Kapitel wird geschildert wie die grossen Freilassungen im März wieder die Frage aufwarfen, ob man eine Grenzbewachung reorganisieren und im Falle einer deutschen Kapitulation die Grenze sperren sollte. Das Amt stellte sich jedoch vorläufig abwartend und verbot weitere Versuche die kommende Arbeit vorzubereiten. Als die Grenzbewachung am 5. Mai 1945 wieder eingeführt wurde, wurde die Leitung daher der Widerstandsbewegung anvertraut, wenn auch viele Gendarmen kraft ihrer Ausbildung dazu kamen an dem Bewachungskorps teilzunehmen. Die lebhaftige Tätigkeit, die in den folgenden Tagen infolge der wegziehenden deutschen Soldaten entstand, bewirkte jedoch, dass man sich nicht weiter mit der Frage beschäftigte. Aber erst im Mai 1946 übernahm die Grenzgendarmarie die volle Verantwortung für die Bewachung und ihre Lebensdauer sollte noch dazu kurz werden. 1952 kam das Korps für immer unter eine zivile Leitung und im April 1969 verschwand es vollkommen. Eine 130-jährige Entwicklung hat hierbei ihren Abschluss gefunden.

Oversigt over trykt og utrykt kildemateriale

I. Trykt materiale:

- Anatomic des SS-Staates, I-II, Freiburg 1965.
- Arrighi, Paul, Notes sur la Systeme Concentrationnaire, RDGM, 8, 1952.
- Barfod, J. H., Neuengammes historie, Pigtråd II, 3, 4, 6, 8.
- Barfod, J. H., Helvede har mange navne, mss.
- Beretning (Betænkning) til Folketinget, afgivet af den af Folketinget nedsatte kommission i henhold til Grundlovens § 45 (Den parlamentariske kommissions betænkning og beretning), I-XV, 1945-58.
- Bernadotte, F., Sidste Akt, København 1945.
- Besættelsestidens Fakta, red. Niels Alkil, I-II, København 1945-46.
- Birkenfeld, W., Der synthetische Treibstoff 1933-45, Göttingen 1964.
- Bloch, H. A., The personality of Inmates of Concentration Camps, American Journal of Sociology, 52 (1946-47).
- Brøndsted, J. og K. Gedde, De fem lange År. Danmark under Besættelsen, I-III, København 1945-47.
- Centraladministrationen 1848-1948, red. Aa. Sachs, 1948
- Koch, H. H., Svend Hansen og Finn Nielsen, Træk af Socialministeriets arbejde under besættelsen.
- Cohen, Elie A., Human Behaviour in the Concentration Camp, New York, 1953.
- Danmarks Frihedskamp, red. E. Munch og B. Outze, Herning 1945-47.
- Danmark under besættelsen, red. V. Lacour, I-III, 1945-47.
- Danske i tyske Koncentrationslejre, red. J. Fosmark, København 1945.
- Dansk Politistat, red. C. Gjerløv, I-II, 1933-34.
- Fem År, red. C. Refslund og Max Schmidt, I-II, 1945-46.
- Fink, T., Sønderjylland siden genforeningen i 1920, København 1955.
- Flensborg Avis 25. 5. 1964.
- Frit Danmark 13. 12. 46.
- Frit Danmarks Hvidbog, I-II, København 1945-46.
- Grænseværnet 19. 9. 1954.
- Hartz, A., Og således måtte de gå, København 1945.
- Hæstrup, J., Hemmelig Alliance, I-II, 1959.
- Hæstrup, J., Table Top, Jyske Samlinger, Ny række, 5, s. 357-420.
- Hæstrup, J., Til landets bedste, København 1965.
- Håndbog for toldtaten, 1938.
- Håndbog til brug for personalet ved Grænsegendarmeriet, 1932 m. rettelser. (International Tracing Service HQ), Catalogue of Camps and Prisons in Germany and German-occupied Territories, sept. 1939-may 8th 1945, I-II, Arolsen 1949-50.
- I tysk Fangenskab, red. Anders Georg, København 1945.
- Jensen, J., Det danske Gendarmerikorps, Haderslev 1938.
- Johnsen, A. C., I statens Tjeneste, København 1946.
- Jørgensen, N., På det tyske slavemarked, København 1945.
- Kogon, E., Der SS-Staat, Frankfurt 1949.

- Kolb, E. Bergen-Belsen, Hannover 1962.
 Mågård, J. m. fl., Frøslev. Tysk fangelejr i Danmark, København 1964.
 Redlich, C. A. m. fl., 19. september, København 1945.
 Rigsdagstidende.
 Sabroe, S., Ene mand mod Gestapo, København 1945.
 Schiøtt, Folmer, Fange i Frøslev, København 1945.
 Sjøquist, V., Danmarks Udenrigspolitik 1933–40, København 1966.
 Schwatrz, H., Pigtråd, XV, 4 og 5.
 So ging es zu ende – Neuengamme, Hamburg 1960.
 Sønderjyden 29. 9. 45.
 Trommer, AA., Modstandsbevægelsen i Aabenraa og omegn, Sønderjyske Årbøger, 1965.

II. Utrykt materiale

Grænsegendarmeriets arkiv. (Gråsten).

Registratur D, 1919–23.

Registratur D, 1928–32.

Registratur D, 1933–38.

Registratur D, 1938–43.

Indgåede skrivelser D, Diverse 1939.

Indgåede skrivelser D, Diverse 1942–43.

Udgåede skrivelser D, 1940–43.

Udgåede skrivelser D, 1944–46.

Indgåede skrivelser A, Diverse 1941–44.

Udgåede skrivelser A, 1940–44.

Diverse skrivelser A, 1938–40.

Indgåede skrivelser K, 1939–48 (Toldrapporter).

Udgåede skrivelser K, 1938–41.

Udgåede skrivelser, K, 1924–44. (Politirapporter).

Udgåede skrivelser K, Diverse 1939–40.

Registratur M, 1919–47.

Registratur M, 1947–54.

Udgåede skrivelser M, 1927–42.

Registratur F, 1920–47.

Indgåede skrivelser T, 1940–44.

Udgåede skrivelser T, 1940–46.

Ældre papirer, Diverse.

Interneringer 1944–45. Akter vedr. de under besættelsen døde tjenestemænd i Grænsegendarmeriet.

Andre sager (Hundehold, giro, forsikringer, skydeøvelser), 1921–44, Sag 62.

Korpsbefalinger 1920–45.

D = Korrespondance med Departementet for Told- og Forbrugsafgifter.

Λ = Korrespondance med toldvæsenet.

K = Korrespondance m. korpset (internt).

M = Korrespondance med hæren.

F, T = Fortrolig korrespondance.

Departementet for Told- og Forbrugsafgifters arkiv

De pakker, der er afleveret til Rigsarkivet er mærket RA, resten befinder sig enten i Departementet eller i Tolddirektoratet.

Breve fra chefen 1919–33 (RA).

Grænsegendarmeriets overgang til toldvæsenet 1938–41 (RA).

Grænsegendarmeriet. Almindelige sager vedr. Grænsegendarmeriet. Forholdet til hæren.

Grænsegendarmeriet. Forhold under krigen. Speciel sag.

Grænsegendarmeriet. Diverse sager vedr. korpset under besættelsen.

Grænsegendarmeriet. Nr. sag. 1930–39.

Grænsegendarmeriet. Nr. sag. 1940–45.

Paludan-Müller, Svend Bartholin, oberst, chef for Grænsegendarmeriet.

Grænsegendarmeriet. Den ekstraordinære Tjenestemandsdømstol. Nr. sag. 1945–48.

Udenrigsministeriets arkiv

84 A 29 g/l: Arrestation af Grænsegendarmeriet 19. 9. 44 og deportation 5. 10. 44.

Krigsministeriets arkiv

Mobiliseringskontoret, pk. 23.

Grænsekorpsets foreningens arkiv. (1 pk.)

Museet for Danmarks Frihedskampes arkiv

Materiale vedr. danske fanger i Tyskland, skænket af Jørgen H. Barfod.

Privatarkiver

Hvor der foreligger en utrykt beretning i arkivet, er dateringen angivet i parentes.

E. K. L. Andersen, vagtmester (beretning nedskr. af P. Høegh efter samtale 23. 4. 66, suppl. båndopt. 1967).

S. H. Andersen, major (båndoptagelse 12. 7. 66).

H. V. Asmussen, toldbetjent.

C. G. Bartholdy, oberst (beretning til Aage Trommer 1961).

J. Bjørnshauge, pens. overgendarm (beret. af marts 1966).

P. M. Digmann, generalmajor.

J. A. Dons, vagtmester (beretning, senest fra maj 1946).

S. E. Dons, toldbetjentformand (beretning af 1949).

N. R. Grevsen, overtoldbetjent (beretning af 14. 2. 66).

L. Hansen, pens. grænseoverbetjent.

Aa. S. E. P. Harrisøe, vagtmester (beretning maj–november 1966).

Aa. Malling Jacobsen, toldgrænseinspektør.

Jacob Jensen, pens. vagtmester (beretning af 12. 4. 66).

A. Th. Johannsen, overvagtmaster.

N. C. Juhler, toldbetjentformand (beretning af 10. 1. 1965).

H. M. Jørgensen, overvagtmaster (beretning af 1945).

H. P. J. Koch, pens. vagtmester (Vm. Buchs beretning af 1948).

K. Larsen, toldbetjentformand (udateret beret. i DTFs arkiv, beretning af april 1966).

P. C. M. Larsen, betjentformand.

J. A. Lauritsen, pens. korpstvagtmaster (beret. af 26. 4. 66).

H. Lorentzen, læge.

S. V. M. T. Madsen, toldgrænseinspektør (beretning af 5. 4. 49 til ordenshistoriografen).

C. Nielsen, overvagtmaster (beret. af august 1945, suppl. beret. 3. 2. 67).

Marie Markussen, fru.

H. C. Nielsen, pens. vagtmester (beretning af 13. 2. 66).

K. Nielsen, overgendarm (beretning af 1945).

Th. C. Nielsen, pens. vagtmester (uddrag af erindringsmss., suppl. beretning af 23. 2. 1966).

E. Pedersen, overvagtmaster.

P. V. Pedersen, pens. vagtmester.

J. A. Petersen pens. overvagtmaster (beretning af maj 1966).

V. W. Rasmussen, toldbetjentformand (beretning marts 1966).

- Aa. P. Simonsen, korpsvagtmaster (beretning af september 1966).
 V. Thielsen, vagtmester.
 M. Toft, toldbetjent (beretninger af 15. 12. 45 og 8. 12. 1946).
 P. M. Toft, vagtmester.
 A. J. Vaabensted, pens. (beretning af februar-oktober 1966).

Forkortelser

DTF	Finansministeriets Departement for Told- og Forbrugsafgifter.
DPK	Beretning afgivet til Folketinget etc. (Den parlamentariske kommissions beretning).
FM	Finansministeriet.
GG	Grænsegendarmeriet.
Gkf	Grænsekorpsforeningen.
JM	Justitsministeriet.
KM	Krigsministeriet.
MDF	Museet for Danmarks Frihedskamp.
PM	Oberst S. B. Paludan-Müller.
ØP	Kaptajn A. S. Ørsted Petersen.
RDGM	Revue d'Histoire de la Deuxieme Guerre Mondiale.
Vjh. f. z.	Vierteljahrsheft für Zeitgeschichte.

Hvor intet andet nævnes findes materialet i den pågældendes arkiv.

Noter

1. K A P I T E L (side 14–18)

- 1 Dansk Politistat, II, s. 282.
- 2 Lov af 1923 om Grænsegendarmeriet, Rigsdagstidende, A sp. 2761, C sp. 977–1041, DTF, Diverse sager vedr. korpset.
- 3 Rigsdagstidende 1926–27, B. sp. 1742.
- 4 Rigsdagstidende, A. 2, sp. 4827.
- 5 Rigsdagstidende, A. sp. 2613, C. sp. 4551, Dansk Politistat, II s. 292.
- 6 Hdb. f. toldetaten 1938.
- 7 Organisationsplan af 23. 4. 23 m. ændringer af 13. 11. 1926. Hdb. for Gg. 1932, med senere rettelsler.
- 8 Dansk Politistat, II s. 293.
- 9 DTF til Gg., 21. 4. 1929, 14. 6. 1929, 26. 4. 1932 (Gg. reg. D). Dansk Politistat, II, s. 293.
- 10 J. Jensen, Det danske Gendarmerikorps, 1939.
- 11 Dansk Politistat, II, s. 294.
- 12 DTF til Folketingets udvalg vedr. Gg. 17. 11. 1930, genpart (DTF diverse sager vedr. korpset). DTF til Gg. 21. 8. 1929, 3. 4. 1931, 30. 4. 1930, 21. 8. 1931, 3. 2. 1932 (Gg. reg. D). Hdb. for Gg. 1932.
Referat til FM. af 7. 4. 1937 omhandler en mulig overtagelse af paskontrollen i Møllehus. Dette blev ikke til noget.
- 13 DTF til Folketingets udvalg vedr. Gg. 17. 11. 1930. Genpart (DTF, diverse sager vedr. korpset).
Politimesteren i Tønder til Gg. 17. 2. 1931 (Gg. Ældre papirer).
- 14 Dansk Politistat, II, s. 320 og 323.

2. K A P I T E L (side 19–24)

- 1 Referat fra DTF til FM 1. 5. 1934. Genp. (DTF, Diverse sager vedr. korpset).
- 2 Referat fra DTF til FM 8. 1. 1936. Genp. FM til JM 28. 1. 1936 (DTF, Diverse sager vedr. korpset).
- 3 Forslag til lov om politiet m. v. 11. 2. 1936, Rigsdagstidende, A, 3867.
- 4 Politimesteren i Gråsten til insp. Dahl, 25. 4. 1939. Afskrift, (DTF, Diverse sager vedr. korpset).
- 5 Indstilling fra de sønderjyske amtmænd, 10. 1. 1931. Afskrift. (Gg. Ældre papirer).
- 6 Grænsegendarmeriet til DTF, 7. 2. 1931. Genpart. DTF til Gg. 13. 2. 1931. (Gg. Ældre papirer).
- 7 (Gg. Ældre papirer).
- 8 Politimesteren i Tønder til Tønder Amt, 8. 1. 1931. Afskrift. (Gg. Ældre papirer).

- 9 Gg. til DTF, 7. 2. 1931. Genp. (Gg. Ældre papirer).
Tønder Amt til Gg. 13. 3. 1932 (Gg. Reg. F.).
DTF til Gg. 1. og 8. 6. 1932 (Gg. Reg. D, 1928–32).
- 10 Gg. til DTF, 7. 2. 1931. Genp. (Gg. Ældre papirer).
- 11 Troels Fink, Sønderjylland siden Genforeningen 1920, s. 84 ff.
- 12 V. Sjøquist, Danmarks Udenrigspolitik 1933–45, s. 52–55.
- 13 DTF til Gg., 8. 7. 1933. Afskrift. (Gg. Andre sager. Skydeøvelser).
DTF til Gg., 13. 4. 1934. (Gg. Reg. D. 1933–38).
Diverse skr. i Gg. Reg. M. 1917–47. Jvf. dog en skr. af 29. 12. 1931 fra 18. batteri, der foreslår en øvelse, der dog ikke ses at være gennemført
- 14 KM til Generalkommandoen 25. 5. 35. Genp. (KM).
DTF til Gg. 28. 6. og 5. 7. 1934 (Gg. Reg. M).
Gg. til Statsadvokaten i Sønderborg, 21. 9. 1945, (DTF, Den ekstr. Tjenestemandsdømstol).
- 15 DTF til Gg. 13. 4. 1934 (Gg. Reg. D).
- 16 Hærens Våbenarsenal til Gg. 6. 9. 1935, 14. 9. 1936, 17. 8. 1937 (Gg. Reg. M 1919–47).
DTF til Gg. 2. 4. 1938 (Gg. Reg. D).
- 17 DTF til Gg. 11. 7. 1935 (Gg. Reg. D), Molkte til DTF, 23. 6. 1933, (DTF, Breve fra chefen).
- 18 Gg. til DTF, 15. 10. 1934. De sdj. Amtmænd til JM okt. 1934, fremsendt 13. 11. 1934 til DTF (DTF, Alm. sag. Forhold til Hæren).
- 19 Instruktion af 6. 6. 1935 (DTF, Alm. sag. Forhold til Hæren).
- 20 Mskr. udkast til referat til FM af 26. 10. 1934.
Sammenfatning af instruksen af 18. 11. 1931 og det nye forslag. m. notater, udateret.
Udkast til referat til FM, udateret.
(DTF, Alm. sager Forhold til Hæren).
- 21 Instruktion af 30. 6. 1936 (DTF, Diverse sager vedr. korpset).
- 22 Politimester Agersted til JM 1. 9. 1939. Genp. (Gg. Indg. Diverse A, 1938–40).

3. K A P I T E L (side 25–31)

- 1 GG til DTF 7. 2. 31. Genp. (GG, Ældre papirer),
- 2 J. Jensen, Det danske Gendarmerikorps, 1939.
- 3 Ref. fra DTF til FM. Udat. konc. (okt. 34 – juni 35), (DTF, Alm. sag. Forhold til hæren).
- 4 Notitser vedr. skr. af 8. 6. 21, 5. 2. 22, 5. 2., 17. 3. 24, 19. 5. 25 og 27. 2. 26. (GG, Reg. F).
- 5 DTF til GG 17. 5. 35 (GG, Reg. F).
- 6 Notitser vedr. skr. af 28. 8. 23, 8. 9. 23, 22. 9. 23, 12. 10. 23, 23. og 24. 10. 23, 15. 11. 23, 12. 1. 24 (GG, Reg. F).
- 7 Notitser vedr. skr. af 7. 6., 10. 6., 2. 7., 7. 10., 25. 10., 27. 10., 24. 11. 1924.
Generalstaben til GG 9. 3. 25. (GG, Reg. F).
C. Niensens beret. 3. 2. 67.
- 8 Ingeniørofficeren ved Jernbanekommandoet til GG 7. 4. 25 (GG, Reg. F).
- 9 GG til DTF 23. 1. 34 (DTF, Nr. sag. 1930–39).
- 10 Molkte til Generaldirektøren 1. 11. 1932 (DTF, Breve fra Chefen 1919–33). Grænsegendarmeriet havde spillet en vis rolle i forsvars- og afrustningsdebatten her i landet (som model for det vagtkorps, man forestillede sig skulle afløse hæren). Den løbende internationale nedrustningskonference i Geneve havde udbedt sig nærmere oplysninger.
- 11 DTF til GG, udat. konc. (5.–9. 2. 34), (DTF, ibid.).
- 12 Sammenfatning af instruktionerne af 18. 11. 31 og forslaget af 1934. Udateret (okr. 3.–4. juni 35).

- FM til KM 7. 6. 35. Genp.
(DTF, Alm. sag. Forhold til hæren).
Jvf. DPK, I, a 118.
KM til Generalkommandoen og FM 7. 6. 35. Genp. (KM).
- 13 Generalkommandoen til KM 10. 10. 35 (KM).
- 14 Udkast til instruks f. GGs anvendelse under overhængende krigsfare og mobilisering. Juli 1936. Afskrift.
(DTF, Alm. sager forhold til hæren).
Generalkommandoen til KM 14. 4. og 16. 7. 36 (KM).
- 15 KM til Generalkommandoen 10. 4. 37. Genp. (KM).
- 15a Generalkommandoen til KM 16. 7. 36 (KM).
- 16 Flensborg Avis 25. 5. 1964.
- 17 Det i DPK, I, a 117 nævnte referat fra DTF til FM 11. 1. 37 giver formentlig svar på dette spørgsmål.
- 17a Planen blev indøvet med distriktofficerer og vagtmestre. J. A. Lauritsens beret.
- 18 Dansk Politistat, II, s. 308, 313, 318.
- 19 GKF til DTF m. GGs påtegning 5. 10. 1932 (DTF, GGs overgang til toldvæsenet 1938–41).
- 20 GG til DTF 8. 12. 1938 (DTF, *ibid.*).
Hdb. f. Toldetaten 1938.
- 21 A. C. Johnsen, I statens tjeneste, 1946, s. 158.
I DPK, I, a 117 nævnes et referat fra DTF til FM af 20. 12. 38., som muligvis står i forbindelse med denne sag.
- 22 Notitser vedr. skr. af 1. 1. 22, 11.–13. 12. 24, 8. 4. 25, 10. 3. 32. (GG, Reg. F).
Erklæring af ritmester Lunding 11. 9. 45, (DTF, Den ekstr. Tjenestemd.).

4. K A P I T E L (side 32–38)

- 1 Cirkulære, sept. 1939 (GG, Indg. D, 1939).
- 2 Politimester Agersted til JM 1. 9. 39. Genp. (GG, Indg. Diverse A 1938–40).
- 3 C. Nielsens beret.
- 4 DTF til GG 7. 9. 39 (GG, Reg. F).
- 5 Jyske Division til Generalkommandoen 18. 4. 39. Afskr.
KM til FM 14. 9. 39. Genp.
KM til FM 8. 4. 40. Genp.
(KM).
- 6 KM til FM 10. 1. 40 (KM).
Sjøquist, s. 343.
- 7 GG til distrikterne 17. og 18. 11. 1940 (GG, Udg. K). Genp.
O. L. Svendsen og Postborgs beret af 18. 11. og 11. 10. 1940 (Gkf).
J. A. Lauritsens beret.
- 8 DPK, I, a 117.
- 10 Johnsen, s. 158 (marts: må være april).
- 11 DPK, I, a 117.
- 12 DTF til GG 6. 3. 40 (GG, Reg. F), konc. (DTF, Paludan-Müller). Sådanne øvelser var blevet holdt i februar–marts måned siden 1935 (Jvf. skr. sammesteds). A. Hartz, Og således måtte det gå, omtaler et planlægningsmøde i februar 1940 på Søgård kaserne mellem kommandanterne i Sdj. og PM.
- 13 DPK, XII, s. 96 m. bilag.

- 14 *ibid.*, a 101–2.
- 15 *ibid.*, a 101–2,99.
- 16 *ibid.*, a 153, 202, 249.
- 17 *ibid.*, a 249 og s. 29.
- 18 *ibid.*, a 78.80.
- 19 *ibid.*, a 249, s. 49.
- 20 Rap. af 10. 12. 45. Genp. (DTF, N., sager 1940–45. Padborgsagen) 15. afsnit til 3. distrikt 20. 4. 40 (GG, Ældre papirer).
- 21 DPK, XII, s. 27.
- 22 DPK, I, a 78, 117
GG til Jyske Division 26. 4. 40., cit. i GG til DTF 16. 1. 44. Genp. (DTF).
2. og 3. distrikt til GG 14. og 20. 4. 40 m. bilag (GG, Ældre pap.) S. V. M. T. Madsens beret.
- 23 DPK, I, a 117
2. og 3. distrikt til GG 14. og 20. 4. 40 m. bilag (GG, Ældre pap.).
- 24 DPK, I, a 7, 12.
- 25 DPK, I, a 58.
Generalkommandoen til GG 8. 4. 40 (GG, Ældre papirer).
- 26 DPK, I, a 58.
- 27 DPK, I, a 117.
- 28 DPK, III, st. r. 250.
- 29 2. distrikt til GG 14. 4. 40
14. afsnit til 3. distrikt 20. 4. 40
3. distrikt til GG 22. 4. 40
GG til DTF 16. 1. 44. Genp.
(GG, Ældre papirer).
- 30 14. afsnit til 3. distrikt 20. 4. 40
3. distrikt til GG 22. 4. 40 (GG, Ældre papirer).
- 31 4. afsnit til 1. distrikt 13. 4. 40 (GG, Ældre papirer)
Politirap. af 11. 4. 40 (DTF, Nr. sag. 1940–45).
- 32 3. distrikt til GG 22. 4. 40 (GG, Ældre papirer).
- 33 2. distrikt til GG 12. 4. 40 (GG, Ældre papirer)
Politirap. af 11. 4. 40 (DTF, Nr. sag. 1940–45).
- 34 Indberetning af feltwebel Preime 11. 4. 40 (fotokopi, DTF, Nr. sag. 1940–45) Jvf. LaCour m. fl., Danmark under besættelsen, II, s. 145.
- 35 15. afsnit til 3. distrikt 20. 4. 40 (GG, Ældre papirer)
C. A. Jensens beret. nov. 1940 (Gkf)
Toldbetjent M. Tofts beret. 8. 12. 46.
- 36 Politirap. af 10. og 13. 4. 40 (DTF, Nr. sag. 1940–45)
12., 14. og 15 afsnit til 3. distrikt 20. 4. 40
3. distrikt til GG 22. 4. 40
2. distrikt til GG 14. 4. 40
(GG, Ældre papirer)
GG til DTF, 10. 4. 40. Genp. (GG, Udg. D. 1940–43).
- 37 GG til DFT 9. 4. 40. Genp. (GG, Udg. D. 1940–43)
4. afsnit til 1. distrikt 13. 4. 40 (GG, Ældre papirer)
Postborgs beret. 11. 10. 40 (Gkf)
DPK, I, a 36.
- 38 DPK, XII, a 158 ff
Preimes indberet. 11. 4. 40 (fotokopi, DTF, Nr. sag. 1940–45).

5. K A P I T E L (side 39–43)

- 1 DPK, V, a 20.
- 2 GG til DTF 10. 4. 40. Genp. (GG, Udg. D. 1940–43).
- 3 GG til DTF 10. 4. 40. Genp. (GG, *ibid.*)
GG til politiadj. 10. 4. 40. Genp.
3. distrikt til GG 22. 4. 40
14. afsnit til 3. distrikt 20. 4. 40 (GG, Ældre papirer)
Fem år, I, s. 488
O. L. Svendsens og H. Juhls beretninger af nov. og 12. 9. 40 (Gkf).
- 4 GG til DTF, 7. 5. 40. Genp. (GG, udg. T)
- 5 GG til DTF 13. 12. 40 – 25. 2. 41. Genp. (GG, Udg. T)
GG til DTF 11. og 14. 9. 42. Genp. (GG, Udg. D. 1940–43).
- 6 GG til Padborg og Tønder Toldkamre 7. 9. 40. Jvf. Indberetningerne til de tyske Grænsemyndigheder (GG, Udg. A. 1940–44).
- 7 Jvf. skr. fra de tyske grænsemyndigheder (GG, Indg. A., 1941–44).
- 8 Padborg Toldkammer til GG 21. 11. 41. (GG, Indg. A, 1941–44).
- 9 GG, Indg. K. Toldrapporter.
- 10 GG til DTF 14. 7. 43 (GG, Ældre papirer)
GG til DTF 15. 8. 43 (DTF, Paludan-Müller)
GG til Buhmann 28. 12. 43. Genp. (GG, Udg. A, 1940–44)
Toldbetjent M. Tofts beretning 8. 12. 46.
- 11 GG til DTF 5. 12. 41. (GG, Udg. K. Politirapporter 1924–44)
(GG, Udg. D., Militær-, told- og politirapporter)
DTF til GG 16. 9. 43 (GG, Andre sager, Sag 62 X).
- 12 Skr. i Gkf.s arkiv.
- 13 DTF, Nr. sag. 1940–45.
- 14 GG til DTF 5. 9. 42.
- 15 PM til Politiet 16. 9. 41, Frit Danmark, 13. 12. 1946.

6. K A P I T E L (side 44–46)

- 1 J. H. Postborgs beretning 11. 10. 40 (Gkf).
- 2 GG, Udg. T.
- 3 GG til politiadj. 15. og 18. 4. 40. Genp. (GG, Ældre papirer).
- 4 GG til Politiadjudanten 10. og 15. 4. 40. (GG, Ældre papirer)
GG til DTF 14. 1. 40 (DTF, Divers. sag. vedr. korpset).
- 5 Fink, s. 123 ff
GG til distrikterne 25. 6. 40 (GG, Udg. T).
- 6 Politiadj. til GG 27. 6. 40 (GG, Indg. T)
GG til distrikterne 29. 6. 40. (GG, Udg. T).
- 7 GG til politiadj. 4. 10. 41. Genp. (GG, Udg. T)
Distrikterne til GG 14., 17., 30. 1. 41 (GG, Indg. T).
- 8 JM til FM 12. 12. 41. (DTF, Diverse sager vedr. korpset).
- 9 Indb. fra Politimesteren i Gråsten og Tønder, 9. og 10. 4. 42
JM til FM 27. 4. 42
PM til general Gørtz 5. 5. 1942. Genp.
(DTF, Diverse. sag. vedr. korpset).

- 10 Skr. fra PM til Udvalget vedr. rejsning af mindsten (Dr. Lorentzens arkiv)
 GG til DTF 24. 4. 42
 GG til politimester Agersted 25. 4. 42
 GG til DTF 2. 5. 42
 (DTF, Diverse sager vedr. korpset).
- 11 KM til JM 20. 1. 1942. Genp. (DTF, Diverse. sag. vedr. korpset).
- 12 Ref. fra DTF til FM. Udat. genp.
 FM til JM 9. 6. 42. Genp. (DTF, Diverse sager vedr. korpset).

7. K A P I T E L (side 47–51)

- 1 Generalkommandoen til GG 8. 4. 40 (GG, Ældre papirer)
 KM til FM 8. 4. 40. Genp. (KM).
- 2 Generalkommandoen til GG 16. 12. 40 (GG, Indg. T).
- 2a Hærens våbenarsenal og 2. regiment til GG 24. og 26. 4. 40 (GG, Indg. M. 1927–46)
 GG til distrikterne 1. 5. 40 (GG, Udg. K)
 GG til DTF 7. 5. 40 (GG, Udg. D, 1940–43) Genp.
- 3 J. A. Lauritsens beretning.
- 4 GG til DTF 9. 5. 42 (GG, Udg. D, 1940–43).
- 5 DTF til GG 7. 10. 41 (GG, Reg. F)
 GG til Gkf 13. 10. 41 (Gkf).
- 6 GG til DTF 5. 3. 41 (GG, Ældre papirer)
 GG til DTF 27. 3. 43 (GG, Udg. D, 1940–43)
 Ang. uroen i korpset: J. M. Postborgs beretning 11. 10. 40.
 S. A. Jensens beretning 28. 10. 40 (Gkf).
- 7 GG til DTF 24. 1. 41, 13. 3. 42 og 24. 2. 43 (GG, Udg. D, 1940–43).
- 8 Skr. fra GG til de militære myndigheder (GG, Udg. T).
- 9 Oberst Bartholdy, Beretning 1961 til Aage Trommer.
 Brev til MDF 12. 5. 68.
- 10 J. A. Lauritsen, Harritsøe, Jacob Jensens beretninger. Dr. Lorentzen, Bov, Levnedsløb, nov. 1961 og konc. til »beretning om min deltagelse i modstandsbevægelsen« lader forstå at GG stillede våben til rådighed for skytteforeningernes indøvelse i våbenbrug. Lorentzens skytteforening oprettedes i juni 1942 som modvægt mod hjemmetyskernes organisation og skydeøvelser.
- 11 J. Hæstrup, Table top, Jyske Samlinger, Ny Ræk. 5, s. 376–77.
- 12 Konc. til skr. fra FM til JM juni 1942. Blyantsnotat herpå som efter sit indhold ligger mellem nov. 42 og 29. 8. 43 (DTF, Diverse sager vedr. korpset).
- 13 GG til DTF 27. 3. 43 (GG, Udg. D, 1940–43).
- 14 Skr. i DTF, Paludan Müller
 DPK, IV, a 497.
- 15 DTF til statsadvokat Bach 12. 3. 46. Konc. (DTF, Den ekstraordinære Tjenestemandsdømstol).
- 16 GG til distrikterne 28. 8. 43 (GG, Ældre papirer).

8. K A P I T E L (side 52–57)

- 1 MJ til GG 7. 9. 43. Genp. (Malling Jacobsens arkiv).
- 2 GG til DTF 29. 8. 43. Genp. (GG, Udg. D)
GG til 1. distrikt 29. 8. 43 (S. V. M. T. Madsens arkiv).
- 3 1. distrikt til 1.–5. afsnit 9. 9. 43 (ibid.)
- 4 Cirkulære af 8. 10. 43 (GG, Ing. D, 1942–43).
- 5 GG til DTF 3. 1. 44 (DTF, Diverse sager vedr. korpset).
- 6 Cirkulære til embedsmændene i Jylland 11. 11. 43 (GG, Indg. T).
- 7 IM til DTF 8. 11. 43 (DTF, Diverse sager vedr. korpset).
- 8 GG til DTF 10., 12. og 17. 11. 43 (DTF, Diverse sager vedr. korpset).
- 9 Hæstrup, Hemmelig Alliance, I, s. 27 ff.
- 10 PM til Martensen Larsen 12. 11. 43 (GG, Ældre papirer).
- 11 J. A. Lauritsens beretning.
- 12 Hæstrup, Hemmelig Alliance, I, s. 36.
- 13 Jacob Jensen, Harritsøes beretninger
J. A. Lauritsen til Gkf 7. 12. 43 (må være 7. 11. 43) (Gkf).
- 14 GG til DTF 16. 1. 44 (DTF, Diverse sager vedr. korpset).
- 14a PM til Mogens Paludan-Müller, dec. 43, Sabroe s. 79.
- 15 Bartholdys, Jacob Jensen og Harritsøes beretninger.
- 16 Hæstrup, Hemmelig Alliance, I, s. 36.
Bartholdys beretning.
- 17 GG til DTF 19. 8. 43 og 11. 9. 43. Genp. (GG, Udg. D, 1940–43)
Jvf. GG til DTF 28. 1. 1946. Genp. (GG, Udg. D, 1944–46).
- 18 GG til 1. distrikt 13. 11. 43 (GG, Ældre papirer).
- 19 Jacob Jensens beretning.
- 20 Aa. P. Simonsens og Harritsøes beretninger.
- 21 GG til DTF 8. 4. 44. Militærrap. Genp. (GG, Udg. D, 1944–46)
GG til DTF 25. 4. 44. Genp. (GG, Udg. D, 1944–46)
J. A. Dons beretning.
- 22 J. A. Dons beretning.
- 23 Danmarks Frihedskamp, s. 226.
- 24 Sabroe, s. 80.
- 25 Flensborg Avis 25. 5. 1964.
- 26 Aa. Trommer, Modstandsbevægelsen i Aabenraa og omegn, Sønderjyske årbøger, 1965,
s. 156 f.

9. K A P I T E L (side 58–62)

- 1 J. A. Lauritsens beretning
Vm. H. L. Mathiesen til forf. 27. 1. 1966.
- 2 GG til DTF 31. 5. 1944 (DTF, Diverse sager vedr. korpset).
- 3 Fjernskr. fra Rigspolitiet 26. 5. 44 (DTF, Diverse sager vedr. korpset)
Besættelsestidens fakta, II, s. 880.
- 4 DTF til UM 28. 9. 44. Konc. (DTF, Diverse sager vedr. korpset).
- 5 Fjernskr. fra Rigspolitichefen (DTF, Diverse sager vedr. korpset).
- 6 Jark til DTF 26. 6. 44 (DTF, Diverse sager vedr. korpset).

- 7 DTF til Jark 16. 6. 44. Genp. (DTF, Diverse sager vedr. korpset)
(GG, Ældre papirer, GG, udg. T).
- 8 Jark til DTF 26. 6. 1944 (DTF, Diverse sager vedr. korpset).
- 9 Notat af 8. 8. 44 (DTF, GG under krigen).
- 10 Der vorsteher des Hauptzollamt, Flensburg, til GG 6. 6. 44 (GG, Ældre papirer).
- 11 Toldbetjent M. Tofts beretning 15. 12. 45.

10. K A P I T E L (side 63–69)

- 1 ØPs redegørelse af 17. 6. 46
J. A. Lauritsen til rap. af 20. 2. 46
(DTF, Den ekstraordinære tjenestemandsdømstol)
L. H. Nissens beretning.
- 2 ØPs redegørelse 17. 6. 46
P. K. Brinkman til rap. 19. 9. 45 og 15. 3. 46
(DTF, Den ekstr. Tj. d.)
Burfeind til rap. 19. 9. 45 og 15. 3. 46
(DTF, Diverse sager vedr. korpset).
- 3 Frit Danmarks Hvidbog, I, s. 211
Hæstrup, Til landets bedste, s. 473
- 4 De fem lange År, II, s. 824
Frit Danmarks Hvidbog, I, s. 204
DPK, XIII, a 215.
- 5 De fem lange År, II, s. 824 ff
C. Aa. Redlich, 19. septmeber, s. 11 ff.
- 6 Besættelsestidens fakta, II, s. 897
Notits af Hvass 29. 9. 44 (UM).
- 7 DTF til UM 28. 9. 44 (UM)
Fru Kaptajn Madsen til DTF 7. 2. 45
I. P. Nielsen til DTF 11. 12. 44
(DTF, GG under krigen)
Pancke til oberstabsarzt Dr. Jepsen 16. 11. 44
Pancke til Schmidt-Wodder 27. 12. 44
(Lorentzens arkiv)
Ref. af udtalelser af Dr. Hoffmann 22. 11. og 23. 12. 44 (DTF, GG under krigen)
A. C. Johnsen, s. 167.
- 8 Indberetning af 16. 4. 45 (DTF, Diverse sager vedr. korpset).
- 9 Se s. 102.
- 10 Burfeind til rap. af 19. 9. 45 og 15. 3. 46 (DTF, Diverse sager vedr. korpset).
- 11 Ibid. (15. 3. 46).
- 12 Ibid.
P. K. Brinkmann til rap. af 11. 9. 45 (DTF, Diverse sager vedr. korpset).
- 13 ØPs redegørelse 17. 6. 46 (DTF, Den ekstr. Tj.).
- 14 N. J. Christensen til rap. af 6. 9. 45.
P. K. Brinkmann til rap. af 10. 9. 45
ØP til rap. af 20. 2. 46
(DTF, Den ekstr. Tj.)
E. K. L. Andersen, Grænseværnet 19. 9. 1954
S. V. M. T. Madsen, Grænseværnet 19. 9. 1954.

- 15 ØPs redegørelse af 17. 6. 46 (DTF, Den ekstr. Tj.).
- 16 Vagtmester Buchs beretning, 1948 (Kochs arkiv).
- 17 S. E. Dons og V. W. Rasmussens beretninger.
- 18 S. V. M. T. Madsens beretning af 5. 4. 49.
- 19 S. V. M. T. Madsen, Grænseværnet 19. 9. 54
H. C. Nielsens beretning
N. P. Sørensen og N. Mikkelsen til rap. af 20. 2. 46 (DTF, den ekstr. Tj.) og Th. C. Nielsens beretning antyder at der fandt anholdelser sted allerede den 19. 9.
- 20 P. H. Gram til rap. af 20. 2. 46 (DTF, Den ekstr. Tj.).
- 21 O. Jacobsen til GG 23. 9. 45
O. H. Hansen til rap. af 10. 10. 45
H. C. Henriksen til rap. af 4. 9. 45
(DTF, Den ekstr. Tj.).
- 22 ØPs redegørelse af 17. 6. 45
N. P. Andersen til rap. af 4. 9. 45
O. Jacobsen til rap. af 23. 9. 45
GG til statsadvokat Bach 27. 9. 45. Genp.
O.M. Hansen og fru A. Sørensen til rap. af 10. 10. 45
P. H. Gram, J. Jensen, H. P. Sørensen og N. Mikkelsen til rap. af 20. 2. 46
(DTF, Den ekstr. Tj.)
S. V. M. T. Madsen, Grænseværnet 19. 9. 54
Th. C. Nielsen, H. C. Nielsen, A. J. Vaabensted og Aa. P. Simonsens beretninger.
- 23 S. V. M. T. Madsens beretning 5. 4. 49
Bahnsen til Jark. Afskr. 21. 9. 44 (DTF, GG under krigen).
- 24 H. P. Sørensen og N. Mikkelsen til rap. af 20. 2. 46 (DTF, Den ekstr. Tj.)
N. P. Grevsens beretning.
- 25 Mågård, s. 44.
- 26 Bahnsens fortegnelse, oktober 44 (GG, Ældre papirer)
ØP til rap. af 4. 9. 45 og 20. 2. 45
Fru A. Sørensen til rap. af 16. 10. 45
Bahnsen til statsadvokaten i Sønderborg 21. 9. 45 (DTF, Den ekstr. Tj.).
- 27 ØPs redegørelse af 17. 6. 45 (DTF, Den ekstr. Tj.)
Jark til DTF 3. 10. 45 (DTF, GG under krigen).

11. K A P I T E L (side 70–76)

- 1 Uddrag af lejrprotokol 19. 9. 44 (Digmanns arkiv).
- 2 Jark til Grønvold 9. 10. 44 (DTF, GG under krigen)
H. M. Jørgensen og Aa. Simonsen.
- 3 Hæstrup, Til landets bedste, I, s. 360
Mågård, Frøslev. Tysk fangelejr i Danmark s. 15.
- 4 Mågård, s. 1, 23, 24, 14, 29, 27 og 37
H. M. Jørgensens beretning.
- 5 Mågård, s. 21, 37.
- 6 J. A. Dons beretning
Malling Jacobsen til spørgeskema (MDF, Barfod).
- 7 Uddrag af lejrprotokollen 19., 21. og 22. 9. 44 (Digmanns arkiv).

- 8 Brev af 25. 9. 44 (fru Markussens arkiv)
H. M. Jørgensen og J. A. Petersens beretninger.
- 9 H. M. Jørgensen og N. C. Juhlers beretninger
F. Schiøtt, Fange i Frøslev, s. 76–77.
- 10 Rap. af 4., 9. og 10. 10. 45 (DTF, Den ekstraordinære tjenestemandsdømstol)
H. M. Jørgensen og Karl Larsens beretninger.
- 11 H. M. Jørgensens beretning.
- 12 Uddrag af lejrprotokol 25. 9. 44 (Digmanns arkiv)
H. M. Jørgensen og A. J. Vaabensteds beretninger.
- 13 H. M. Jørgensen og S. E. Dons beretninger.
- 14 Brev af 20. og 27. 9. (Erling Pedersens arkiv).
- 15 Bahnsens fortegnelse (GG, Ældre papirer)
Uddrag af lejrprotokol 22. 9. 44 (Digmanns arkiv)
Løsladelsespas af 24. 9. 44 (P. H. Tofts arkiv)
Hdb. f. toldetaten 1944
H. M. Jørgensens beretning.
- 16 Vaabensteds beretning.
- 17 Rap. af 26. 2. 46 (DTF, Diverse sager vedr. korpset)
H. M. Jørgensen, Aa. P. Simonsen, A. J. Vaabensted og Karl Larsens beretninger.
- 18 Jubilæumshilsener (J. S. Johansens arkiv)
H. M. Jørgensens beretning.
- 19 Anatomie des SS-states, II, s. 132–33.
- 20 Rap. 15. 3. 45 (DTF, Diverse sager vedr. korpset).
- 21 Transportliste af 5. 10. 44. Genp. oversendt 9. 10. 44 fra Røde Kors til UM. (UM).
- 22 Ref. af møde 23. 12. 44. Udat. (DTF, Diverse sager vedr. korpset).
- 23 H. N. Schmidt til Skema I
L. H. Nissens beretning.

12. K A P I T E L (side 77–79)

- 1 J. A. Petersens beretning.
- 2 J. A. Lauritsens beretning
Bahnsen til DTF 7. 2. 45 regner med 132 internerede i oktober i Frøslev
(DTF, GG under krigen)
Bahnsens fortegnelse, oktober 44 (GG, Ældre papirer, regner med 5 løsladte).
- 3 J. A. Petersens og J. A. Lauritsens beretninger.
- 4 Mågård s. 35.
- 5 Jvf. Pancke til Schmidt-Wodder 27. 12. 44 (Lorentzens arkiv).
- 6 Mågård, s. 30
J. A. Lauritsens beretning.
- 7 Bahnsen til Jark 9. 10. 44. Afskrift. (DTF, GG under krigen).
- 8 Bahnsen til DTF 7. 2. 45 (DTF, GG under krigen)
Schiøtt, s. 77
Mågård, s. 45.
- 9 Uddrag af lejrprotokol for 5. 10. 44 (Digmanns arkiv)
Uåbnet brev, poststempelt 18. 10. returneret fra lejren, der nægter modtagelse
(P. C. M. Larsens arkiv)
J. A. Petersen og N. C. Juhls beretninger.

- 10 Bahnsen til DTF 25. 11. 44 (DTF, GG under krigen)
Mågård, s. 30
J. A. Lauritsen og Th. C. Niensens beretninger.
- 11 Mågård, s. 21
Schiøtt, s. 78.
- 12 Bahnsen til DTF 20. og 24. 11. 44 (DTF, GG under krigen)
Schiøtt, s. 77
J. A. Petersens beretning.
- 13 Schiøtt, s. 77
J. A. Petersens beretning.
- 14 J. A. Petersens beretning
Bahnsens fortegnelse, okt. 44 (GG, Ældre papirer).
- 15 L. Hansens arkiv.
- 16 J. A. Petersens beretning.

13. K A P I T E L (side 80–91)

- 1 H. M. Jørgensens beret.
- 2 Bahnsen til Jark 6. 10. 44 (DTF, GG under krigen)
H. M. Jørgensen, K. Nielsen og A. J. Vaabensteds beret.
- 3 H. M. Jørgensen, K. Nielsen, A. J. Vaabensted, E. K. L. Andersen og Aa. P. Simonsens beret.
- 4 Transportliste 5. 10. 44 (UM)
H. M. Jørgensens beret. Den blodige pris for halmen gjorde indtryk. Den genfindes i næsten alle beretninger om turen, som et symbol for hvad der skulle komme.
- 5 H. M. Jørgensen, K. Nielsen.
- 6 H. M. Jørgensen, K. Nielsen, S. E. Dons, Harritsøe og E. K. L. Andersens beret.
- 7 H. M. Jørgensens beret.
- 8 P. V. Pedersen og Aa. P. Simonsens beret.
- 9 H. M. Jørgensens beret.
- 10 Den danske centraladministration, 1848–1948, H. H. Koch m. fl., Træk af Socialministeriets virksomhed under besættelsen
Cohen, Human Behaviour in the Concentration Camp, 1954.
- 11 Eugen Kogon, Der SS-Staat, 1947
Anatomie des SS-Staates, II, 1965, M. Brozat, Nationalsozialistische Konzentrationslager 1933–45.
- 12 J. H. Barfod, Neuengammes historie, Pigtråd II, 3, 4, 6 og 8
H. Schwartz, Pigtråd XV, 4 og 5
So ging es zu ende . . . Neuengamme, Hamburg 1960
Anatomie des SS-Staates, II, s. 120, 129.
- 13 Kogon, s. 45
En historie, der fortalles i NG ved gendarmernes ankomst, hvorefter appelpladsens betonlag skulle dække over en massegrav af jøder, der var omkommet under bygningen af lejren og en kanal op fra Elben afspejler, hvorledes man i lejren mindedes denne periode.
(H. M. Jørgensen, P. V. Pedersen (Sønderjyden 29. 9. 45), K. Nielsen, S. E. Dons, Aa. P. Simonsen, Harritsøes beret.).
- 14 Tallet omfatter såvel hovedlejren som udekommandoerne og giver kun et begreb om væksten, ikke hvor mange fanger der på et givet tidspunkt var i lejren. K. Niensens og V. W. Rasmussens beret. anslår antallet af fanger i hovedlejren oktober 44 til 10–14.000.

- 15 Også dette træk har fundet vej til næsten alle beretninger.
- 16 H. M. Jørgensen, K. Nielsen, Aa. P. Simonsens beret.
- 17 Gendarmerne indregistreredes som nr. 54.407–54.547 (J. H. Barfod, Helvede har mange navne (Mss.)).
- 18 H. M. Jørgensen, P. V. Pedersen (Sønderjyden 29. 9. 45), K. Nielsen, S. E. Dons, Aa. P. Simonsen, A. J. Vaabensted, Harritsøes beret.
B. S. Andersen til Spørgeskema (MDF, Barfoed).
- 19 H. M. Jørgensen, K. Nielsen, Aa. P. Simonsens beret.
- 20 H. M. Jørgensens beret.
- 21 Også dette træk har fundet optagelse i de fleste beretninger.
- 22 H. M. Jørgensen, K. Nielsen, Aa. P. Simonsens beret.
- 23 H. M. Jørgensens beret.
- 24 H. M. Jørgensens beret.
- 25 H. M. Jørgens beret. S. E. Dons beret.
P. V. Pedersen (Sønderjyden 29. 9. 45).
- 26 H. M. Jørgensen, K. Nielsen (÷ dateringen).
- 27 H. M. Jørgensen, S. E. Dons beret.
- 28 Cohen, s. 124
H. A. Bloch, *The Personality of Inmates of Concentration Camps*, Amer. J. Sociology 1946–47, s. 335.
P. Arrighi, *Notes sur la Systeme Concentrationnaire*, RDGM, II, 1952, s. 31.
- 29 H. M. Jørgensens beret. Episoden og dens virkninger skimtes i K. Nielsen, S. E. Dons, Aa. P. Simonsen og Harritsøes beret.
- 30 Cohen, s. 120 og 131 ff.

14. K A P I T E L (side 92–99)

- 1 Bahnsen til Jark 21. 9. 44 (DTF, GG under krigen. Hvor intet andet nævnes befinder aktstykkerne sig til dette kapitel i denne pakke).
- 2 Jark til DTF 22. 9. 44.
- 3 Bahnsen til Jark 22. 9., 23. 9., 6. 10. 44. Askr.
- 4 Bahnsen til Jark 22. 9. 44. Askr.
Jark til DTF 22. 9. 44.
- 5 Bahnsen til Jark 22. 9. og 23. 9. 44. Askr.
- 6 Bahnsen til Jark 22. 9. 44. Afskr.
- 7 A. C. Johnsen, s. 169
De fem lange år, II, s. 838.
- 8 Andreas Møller, *Frit Danmarks Hvidbog*, I, s. 186.
- 9 De fem lange år, II, s. 839 ff.
- 10 DTF til Jark 23. 9. 44. Konc.
DTF til Jark 25. 9. 44. Genp.
Notits af Hvass 25. 9. 44 (UM).
- 11 Jark til DTF 25. 9. 44.
- 12 Jark til DTF 3. 10. 44.
- 13 Notits af Hvass 27. 9. 44 (UM)
Jvf. DTF til Jark 3. 11. 44. Konc.
- 14 DTF til UM 28. 9. 44. Konc. og Genp. Knud Korst kommentar er ikke uden interesse. Samme dag skriver han til Svenningsen, »at der kunne fremføres meget til bevis for at Departementet

- mentet bestandig og med megen styrke har beordret korpset til kun at holde sig til toldbevogtningsopgaverne, samt de meget begrænsede politimæssige opgaver, der påhvilede det. Men vi er blevet enige om ikke at fordybe os i dette emne.» (UM).
- 15 Jark til DTF 3. 10. 44.
 - 16 Notitser af Hvass 25. og 27. 9. 44
UM til Werner Best 28. 9. 44
Notits af Nils Svenningsen 28. 9. 44
Notits af Nils Svenningsen 4. 10. 44
(UM).
 - 17 Bahnsen til Jark 5. 10. 44. Afskr.
Notits fra sekretærvagten til Svenningsen 5. 10. 44 (UM).
 - 18 Bahnsen til Jark 6. 10. 44. Afskr.
 - 19 Jark til DTF 10. 10. 44.
 - 20 Jark til DTF 3. 10. 44.
 - 21 Notits af Hvass 9. 10. 44 (UM).
 - 22 Bahnsen til Jark 9. 10. 44. Afskr.
Jark til DTF 10. 10. 44.
 - 23 Hvass til DTF 19. 10. 44
 - 24 Bahnsen til Jark 9. 10. 44. Afskr.
Jark til DTF 10. 10. 44.
 - 25 Bahnsen til Jark 10. 10. 44. Afskr.
 - 26 Bahnsen til DTF 14. 10. 44.
 - 27 Bahnsen til DTF 27. 10. 44.
 - 28 Bahnsen til Jark 9. 10. 44. Afskr.
Jvf. Bahnsen til DTF 14. 10. 44.
 - 29 Bahnsen til Jark 10. 10. 44. Afskr.
Bahnsen til DTF 27. 10. 44.
 - 30 Bahnsen til Bertram 7. 11. 44
DTF til Bahnsen 15. 11. 44.
 - 31 Bahnsen til DTF 27. 10. og 7. 11. 44.
 - 32 Afgået 8. 12. 44. Kbhvn. Toldk. Pakhusfvlt. til DTF 9. 12. 44.
 - 33 DTF til Bahnsen 21. 11. 44.
 - 34 Hvass til DTF 8. 11. 44.
 - 35 To skr. fra Jark til DTF 9. 11. 44
Bahnsen til DTF 11. 11. 44.
 - 36 Jark til DTF 21. 11. 44.
 - 37 Bahnsen til DTF 20. og 24. 11. 44.
 - 38 DTF til Bahnsen 22. 11. 44. Konc.
 - 39 Hvass til DTF 8. 11. 44 m. notitser af 9. og 13. 11. 44.

15. K A P I T E L (side 100–104)

- 1 Bahnsen til DTF 21. 11. 44
(DTF, GG under krigen. Hvor intet andet nævnes befinder aktstykkerne til dette kapitel sig i denne pakke).
- 2 Knud Korst til I. P. Nielsen 21. 11. 44. Genp.
- 3 UM til DTF 18. 11. 44
Bahnsen til DTF 21. 11. 44.

- 4 Bahnsen til DTF 21. 11. 44.
- 5 Bahnsen til DTF 25. 11. 44
Notits af Hvass 27. 11. 44 (UM).
- 6 Bahnsen til DTF 24. 11. 44 m. bilag.
- 7 UM til DTF 4. 12. 44.
- 8 Bahnsen til DTF 4. 12. 44.
- 9 Da. R. K. til fru L. Rasmussen 7. 12. 44. Afskr.
UM til DTF 7. 12. 44. To skr.
Bahnsen til DTF 7. 12. 44.
- 10 7. 12. 44.
- 11 DTF til Da. R. K. 6. 12. 44
Notits af Hvass 8. 12. 44 (UM).
- 12 I. P. Nielsen til Knud Korst 3. 11. 44
Burfeind til rep. af 15. 3. 46. Afskr.
- 13 I. P. Nielsen til Knud Korst 25. 11. 44
Bahnsen til DTF 8. 12. 44.
- 14 Bahnsen til Gkf 10. 12. 44. Afskr.
I. P. Nielsen til Knud Korst 11. 12. 44.
- 15 Bahnsen til DTF 12. 12. 44
DPK, XIV, a 119.
- 16 Bahnsen til DTF 12. 12. 44
Blyantsudkast til adressen m. blæknotat af 11. 12. 44 (Gkf).
- 17 Notits af Hvass 22. 11. 44. Genp.
- 18 Notits af Hvass 27. 12. 44 (UM).
- 19 Ekstraktudskr. af ref. 2. 12. 44 (UM).
- 20 Svenningsen til Best 13. 12. 44. (UM)
Diverse telefontelegrammer fra Gen. Konsulatet i Hamburg og notitser (UM).
- 21 Notits af Hvass 16. 12. 44 (UM).
- 22 Telefontelegram fra Kons. i Hamburg til UM 16. 12. 44 (UM)
Rap. af Dr. Johs. Holm 21. 12. 44 (UM).
- 23 Telefontelegram fra Gen. Konsulatet til UM 16. 12. 44 (UM)
Bahnsen til DTF 18., 19. og 20. 12. 44.
- 24 Notits af Hvass 27. 12. 44 (UM).
- 25 Ref. af mødet 23. 12. 44. Udat.
DTF til Bahnsen 23. 12. 44. Konc.
- 26 Notits af Hvass 27. 12. 44 (UM).

16. K A P I T E L (side 105–111)

- 1 H. M. Jørgensen, K. Nielsen, L. H. Nissen og S. E. Dons beret.
- 2 Aa. P. Simonsen, E. K. L. Andersen og Bjørnshauges beret.
B. S. Andersen til Spørgeskema (MDF, Landsforeningen).
- 3 H. M. Jørgensens beret.
- 4 H. M. Jørgensen, K. Nielsen, S. E. Dons, Aa. P. Simonsen, Vaabensted og Harritsøes beret.
- 5 H. M. Jørgensen, K. Nielsen, Vaabensted og Harritsøes beret.
- 6 H. M. Jørgensens beret.
- 7 H. M. Jørgensen, Aa. P. Simonsens beret.
- 8 H. M. Jørgensen, Aa. P. Simonsen, Harritsøe og E. K. L. Andersens beret.

- 9 H. M. Jørgensens beret. K. Nielsen sætter det til senere (10 dage efter).
- 10 H. M. Jørgensen, K. Nielsen, Aa. P. Simonsens beret.
- 11 H. M. Jørgensen og K. Niensens beret.

Dette er formentlig ikke korrekt. Blandt fangerne herskede der en sådan mangel på fodtøj, at de døde ikke fik lov at beholde deres sko mange minutter. Dyngen hidrørte antagelig, ligesom gendarmernes tøj, fra de store tøjindsamlinger og skulle i lejren bearbejdes til kunstgødning (H. M. Jørgensen, Aa. P. Simonsen).
- 12 Aa. P. Simonsen. Andre beretninger sætter tiden i block 11 til 14 dage (dvs. 19. 10.). K. Larsen (1966) sætter det til 15.–20. 10.
- 13 De forskellige fangekategorier havde hver sin farve trekant: Politiske fanger rød, bibelforskere (Jehovas vidner) lilla, »asociale« sort, kriminelle grøn, homoseksuelle lyserød, emigranter blå. Der var en ikke ringe friktion mellem de enkelte kategorier, navnlig mellem de grønne og de røde om besættelsen af de vigtige poster i fangehierakiet. Jøderne havde desuden en gul trekant, der sammen med de ovenstående dannede en davidstjerne. Dødsdømte bar særlige kendetegn. Nationaliteten betegnedes ved et bogstav: F = Franzose etc. (Anatomie des SS-Staates, II, s. 87, H. G. Adler, Selbstverwaltung und Widerstand in den KL der SS, V. H. F. Z. 1960, s. 221–36).
- 14 H. M. Jørgensen og Aa. P. Simonsens beret.
- 15 K. Nielsen, S. E. Dons og Aa. P. Simonsens beret.
- 16 H. M. Jørgensens beret.
- 17 H. M. Jørgensen, Aa. P. Simonsens beret.
- 18 H. M. Jørgensen, K. Nielsen, Aa. P. Simonsen, Vaabensted og Harritsøes beret.
- 19 K. Nielsen, L. H. Nissen, Aa. P. Simonsen, Vaabensted, E. K. L. Andersen, Harritsøe og K. Larsen (1966) beret.
- 20 H. M. Jørgensens beret.
- 21 H. M. Jørgensen og Vaabensteds beret.

B. S. Andersen til Spørgeskema (MDF, Barfod).
- 22 H. M. Jørgensen, K. Nielsen og K. Larsen (1966) beret.

B. S. Andersen til Spørgeskema (MDF, Barfod).
- 23 H. M. Jørgensen, K. Nielsen, P. V. Pedersen (Sønderjyden 29. 2. 45), Vaabensted og V. W. Rasmussens beret.
- 24 H. M. Jørgensen, K. Nielsen, Aa. P. Simonsen, E. K. L. Andersen og Bjørnshauges beret.

B. S. Andersen til Spørgeskema (MDF, Barfod) mener at nogle fik udleveret gummistøvler.
- 25 H. M. Jørgensen og Aa. P. Simonsen beret.
- 26 H. M. Jørgensen, Aa. P. Simonsen, P. V. Pedersen (Sønderjyden 29. 9. 45), S. E. Dons beret.
- 27 H. M. Jørgensen og K. Niensens beret
- 28 H. M. Jørgensen, S. E. Dons beret.
- 29 K. Nielsen, H. M. Jørgensens beret.
- 30 H. M. Jørgensens beret.
- 31 H. M. Jørgensen, P. V. Pedersen (Sønderjyden 29. 9. 45), S. E. Dons, K. Nielsen, Aa. P. Simonsen og Vaabensteds beret.
- 32 H. M. Jørgensen og K. Niensens beret.
- 33 H. M. Jørgensens beret.
- 34 S. V. M. T. Madsen til Spørgeskema (MDF, Barfod) og Fem år II, s. 495, Harritsøe.
- 35 K. Larsen til S. V. M. T. Madsen 20. 4. 45 (DTF, GG under krigen).
- 36 H. M. Jørgensen, L. H. Nissens beret.
- 37 K. Larsens brev til hustru 5. 11. 44
K. Nielsen (efter 5 uger), S. E. Dons, Aa. P. Simonsen og Vaabensteds beret.
- 38 H. M. Jørgensen, S. E. Dons, Aa. P. Simonsens beret.
- 39 Den danske centraladministration 1848–1948, s. 68.

- 40 P. V. Pedersen (Sønderjyden 29. 9. 45), K. Nielsen, Aa. P. Simonsens beret.
B. S. Andersen til Spørgeskema (MDF, Barfod).
- 41 P. V. Pedersen (Sønderjyden 29. 9. 45), Aa. P. Simonsens beret.
- 42 H. M. Jørgensen, K. Larsen (1966), Aa. P. Simonsen, L. H. Nissen og Harritsøet beret.
- 43 K. Niensens beret. Vaabensted har dog et eksempel på det modsatte.

17. K A P I T E L (side 112–116)

- 1 Aa. P. Simonsens beret.
K. Larsen (udat.) (DTF, GG under krigen. Fotokopi i K. Larsens arkiv).
- 2 H. M. Jørgensen, K. Larsen (1966), Aa. P. Simonsen og Vaabensteds beret.
- 3 S. V. M. T. Madsen, Fem År, II, s.
K. Larsen (1966) beret.
- 4 DPK, XIII, a 1440.
- 5 NG til fru K. Asmussen 19. 2. 45 (H. V. Asmussens arkiv)
Bahnsen til DTF 1. 3. 45 (DTF, GG under krigen).
K. Nielsen, S. E. Dons, E. K. L. Andersen og Aa. P. Simonsens beret.
- 6 Eberhard Kolb, Bergen-Belsen, Hannover 1962.
- 7 Erling Pedersen, brev til familien 19. 11. 44.
- 8 H. M. Jørgensens beret.
- 9 GG, Interneringer 1944–45. Akter vedr. de under besættelsen døde tjenestemænd i Grænsegendarmeriet.
- 10 H. M. Jørgensens beret.
- 11 H. M. Jørgensens beret.
Tilladelser til at udføre siddende arbejde 5. 1. og 4. 3. 45 (E. Pedersen og A. Th. Johansens arkiver).
- 12 H. M. Jørgensens beret.
B. S. Andersen til Spørgeskema (MDF, Barfod) mener at barakken var bedre end 15 og at overflytningen skete i december.
- 13 H. M. Jørgensen, K. Niensens beret.
- 14 H. M. Jørgensens beret.
- 15 H. M. Jørgensen, K. Niensens beret.
- 16 H. M. Jørgensen, K. Niensens beret. (K. Nielsen kom med).
- 17 H. M. Jørgensens beret.
- 18 H. M. Jørgensen og E. K. L. Andersens beret.
B. S. Andersen til Spørgeskema (MDF, Barfod).
- 19 H. M. Jørgensens beret.
- 20 Malling Jacobsen til hustru 7. 1. 45
H. M. Jørgensens beret.
- 21 H. M. Jørgensens beret.

18. K A P I T E L (side 117–121)

- 1 K. Larsen (1966) og H. M. Jørgensens beret.
- 2 K. Larsen (1966) og Bjørnhauges beret.
- 3 Catalogue of Camps and Prisons in Germany and German occupied Territories 1939–45,
1. udg., Arolsen 1949, s. 94
Danske i Tyske Koncentrationslejre, 1945, s. 41.

- 4 samme, s. 34
I tysk Fangenskab, s. 98
K. Larsens (1966) beret.
- 5 K. Larsen (udat.) DTF, GG under krigen, fotokopi i K. Larsens arkiv
K. Larsens (1966) beret.
- 6 K. Larsens (1966) beret.
- 7 K. Larsen (udat.) og Bjørnshauges beret.
- 8 K. Larsens (udat.) og (1966) beret.
- 9 K. Larsens (udat.) og (1966) beret.
- 10 Danske i Tyske Koncentrationslejre, s. 37
K. Larsen (1966) og Bjørnshauges beret.
- 11 K. Larsen (udat.) K. Larsen (1966) karakteriserer derimod arbejdet som mindre anstrengende.
- 12 Nils Jørgensen, På det Tyske Slavemarked, s. 79.
I tysk Fangenskab, s. 101
Danske i Tyske Koncentrationslejre, s. 36.
- 13 K. Larsen (1966).
- 14 K. Larsen (udat.). I Danske i Tyske Koncentrationslejre, s. 34, hævder Preben Boye, der opholdt sig i Alt Garge ved denne tid, at der ikke måtte fyres i fangebarakkerne efter kl. 21. Fangerne måtte ligge i køjerne med to tynde tæpper over sig i indtil 20 graders frost. Bjørnshauge bemærker at man kunne tørre tøjet ved kakkellovnen, der brændte hele natten.
- 15 K. Larsen (udat.).
- 16 Danske i Tyske Koncentrationslejre, s. 37.
- 17 GG, Interneringer 1944–45. Akter vedr. de under besættelsen døde tjenestemænd i GG.
- 18 K. Larsen (udat.).
- 19 K. Larsen (1966).
- 20 K. Larsen til Spørgeskema (MDF, Barfod).
- 21 Brev af 25. 12. 44 (P. L. Hansens arkiv).
Brev af 24. 12. 44 (K. Larsens arkiv).
- 22 K. Larsen til Spørgeskema (MDF, Barfod)
K. Larsen (1966).
- 23 K. Larsen (udat.) og Bjørnshauges beret.

19. K A P I T E L (side 122–128)

- 1 P. V. Pedersen (Sønderjyden 29. 9. 45).
- 2 Catalogue of Camps etc., 2. udg., s. 109.
- 3 P. V. Pedersens (Sønderjyden 29. 9. 45) beret.
Aa. P. Simonsen, L. H. Nissen, Harritsøe og V. W. Rasmussens beret.
- 4 W. Birkenfeld, Der synthetische Treibstoff 1933–45, 1964, s. 199 ff.
- 5 A. J. Vaabensteds beret.
- 6 P. V. Pedersen (Sønderjyden 29. 9. 45) taler om 6–700 liter olie om dagen, mens Aa. P. Simonsen og V. W. Rasmussen ikke mener der kom noget i dem overhovedet. Harritsøe taler om ganske lidt.
- 7 Aa. P. Simonsen og V. W. Rasmussens beret.
- 8 Aa. P. Simonsen, V. W. Rasmussen og Harritsøes beret.
- 9 P. V. Pedersen (Sønderjyden 29. 9. 45)
S. V. M. T. Madsen, Fem År, II, s. 496
Aa. P. Simonsen og V. W. Rasmussens beret.

- 10 S. V. M. T. Madsen til D. Giffhorn 27. 2. 47. Genp. (Madsens arkiv)
L. H. Nissens beret.
- 11 Aa. P. Simonsen til Sekretariatet 28. 7. 46 (MDF, Barfod)
Aa. P. Simonsens beret.
- 12 S. V. M. T. Madsen, Erklæring af 29. 8. 46
H. M. Hansen, Erklæring af 30. 8. 46 (MDF, Barfod).
- 13 P. V. Pedersen (Sønderjyden 29. 9. 45)
H. M. Hansen, Erklæring af 30. 8. 46 (MDF, Barfod)
Aa. P. Simonsen, til Sekretariatet 28. 7. 46 (ibid.)
Aa. P. Simonsen og Harritsøes beret.
- 14 P. V. Pedersen (Sønderjyden 29. 9. 45)
Aa. P. Simonsen til Sekretariatet 28. 7. 46 (MDF, Barfod)
L. H. Nissen og Harritsøe beret.
- 15 L. H. Nissens beret.
- 16 P. V. Pedersen (Sønderjyden 29. 9. 45)
Aa. P. Simonsen, L. H. Nissen og Harritsøes beret.
- 17 S. V. M. T. Madsen, Fem År, II, s. 497
L. H. Nissen, Harritsøes beret.
- 18 Madsen til Giffhorn 27. 2. 47. Genp. (Madsens arkiv)
L. H. Nissen og Vaabensteds beret.
- 19 Madsen til Giffhorn 27. 2. 47. Genp. (Madsens arkiv).
- 20 Generalkonsulatet i Hamburg til UM 1. 12. 44. Genp. (DTF, GG under krigen)
K. Larsen til Madsen 20. 4. 45 (DTF, GG under krigen).
- 21 Aa. P. Simonsen, L. H. Nissen og Harritsøes beret.
Madsen til Spørgeskema (MDF, Barfod).
- 22 P. V. Pedersen (Sønderjyden 29. 9. 45)
Aa. P. Simonsen, Harritsøe og L. H. Nissens beret.
- 23 Aa. P. Simonsen og Harritsøes beret.
- 24 P. V. Pedersen (Sønderjyden 29. 9. 45)
Aa. P. Simonsen og Harritsøes beret.
- 25 Harritsøe og Vaabensteds beret.
- 26 L. H. Nissen og Harritsøes beret.
- 27 P. V. Pedersen (Sønderjyden 29. 9. 45)
Madsen til Giffhorn 27. 2. 47. Genp. (Madsens arkiv).
- 28 Aa. P. Simonsen og Harritsøes beret.
- 29 Harritsøes beret.
- 30 Harritsøe, Aa. P. Simonsen og Vaabensteds beret.
- 31 P. V. Pedersen (Sønderjyden 29. 9. 45)
Aa. P. Simonsen, brev af 6. 2. 45
L. H. Nissen, Harritsøe, Aa. P. Simonsen og Vaabensteds beret.
De tyske myndigheder insisterede på selv at bringe pakkerne fra hovedlejrene til udekommandoerne. Deraf forsinkelsen og det mindre antal i forhold til Neuengamme (Centraladministrationen 1848–1948, s. 70).
- 32 P. V. Pedersen (Sønderjyden 29. 9. 45)
Madsen, Fem År, II, s. 497
Madsen til Giffhorn 27. 2. 47. Genp. (Madsens arkiv)
L. H. Nissen, Harritsøe og Aa. P. Simonsens beret.
- 33 Aa. P. Simonsens beret.
- 34 P. V. Pedersen til hustru 10. 12. 44
L. H. Nissen og Harritsøes beret.

- 35 P. V. Pedersen (Sønderjyden 29. 9. 45)
Madsen, Fem År, II, s. 499
Madsen til Giffhorn 27. 2. 47. Genp. (Madsens arkiv)
Aa. P. Simonsens beret.
- 36 Breve fra V. Thielsen, Aa. P. Simonsen, A. P. Sørensen (sidstnævnte i H. V. Asmussens arkiv).
- 37 GG, Interneringer 1944–45. Akter vedr. etc.
- 38 P. V. Pedersen (Sønderjyden 29. 9. 45)
L. H. Nissen, Harritsøe og Aa. P. Simonsens beret.
- 39 Breve fra V. Thielsen, Aa. P. Simonsen
Aa. P. Simonsen beret.
GG, Interneringer 1944–45. Akter vedr. etc.
- 40 S. V. M. T. Madsen, Fem År, II, s. 497
Aa. P. Simonsen til hustru 11. 2. 45
Aa. P. Simonsen og Vaabensteds beret.
- 41 Madsen til Giffhorn 27. 2. 47. Genp. (Madsens arkiv)
V. W. Rasmussen til Spørgeskema (MDF, Barfod)
Aa. P. Simonsen og Vaabensteds beret.

20. K A P I T E L (side 128–133)

- 1 Notitser af Hvass 23., 27. og 30. 12., 4. 1. og 10. 1. 45 (UM).
- 2 Bahnsen til DTF 11. 1. 45 (DTF, Nr. sag. 1940–45).
- 2a Mohr til UM 5. 1. 45, UM til Best 12. 1. 45. Genp., Sv. til Mohr 16. 1. 45. Genp. (UM).
- 3 Notits af Hvass 10. 1. 45 (UM)
En betydelig del af de deporterede politifolk var blevet overført til Mühlberg 17. 12. 44 (De fem lange År, II, s. 878–79).
- 4 Bahnsen til DTF 12. 1. 45 (UM).
Notits fra UM plus liste af 13. 1. 45. Genp. (DTF, GG under krigen).
- 5 Bahnsen til DTF 13. 1. 45 (DTF, GG under krigen).
- 6 Rap. af 23. 1. 45 (DTF, GG under krigen). Afskr.
- 7 H. M. Jørgensen og K. Larsens (1966) beret.
B. S. Andersen og Erling Pedersen til Spørgeskema (MDF, Barfod).
- 8 Telefontelegram fra Hvass 1. 2., 2. 2. 45 (UM).
- 9 Rettelse VII til Fortegnelse over personalet ved GG, 6. 2. 45
Fortegnelse over gendarmen frigivet fra Frøslev 3. 2. 45. Udat. Genp. (DTF, GG under krigen)
Bahnsen til fru V. Thielsen 9. 2. 45 (V. Thielsens arkiv).
- 10 Bahnsen til DTF 7. 2. 45 (DTF, GG under krigen).
- 11 Fru Høj til Bahnsen 7. 1. 45
Notits af Hvass 23. 1. 45
Opgørelse pr. 18. 12. 44. Udat. m. notits af 5. 2. 45
Bahnsen til DTF 25. 1. 45
Bahnsen til DTF 7. 2. 45 (DTF, GG under krigen).
- 12 Bahnsen til DTF 29. 12. 44 (DTF, GG under krigen).
- 13 Rundskr. fra Bahnsen til familierne 2. 1. 45 (DTF, Divers. sag. vedr. kor.).

- 14 DTF til Bahnsen 23. 12. 44. Konc.
Bahnsen til DTF 19. 12. 44
(DTF, Diverse sager vedr. korpset).
- 15 I. P. Nielsen til Gkf 3. 1. 45 (Gkf).
- 16 Else Høj til Knud Korst 8. 12. 44
Fru Høj til Bahnsen 7. 1. og 11. 1. 45
(DTF, GG under krigen)
Bahnsen til DTF 11. 1. 45 (DTF, Nr. sag. 1940–45).
- 17 Bahnsen til fru Høj 10. 1. 45. Genp.
Fru Høj til Bahnsen 11. 1. 45
(DTF, GG under krigen)
Notits af H. J. Hansen 7. 2. 45 (UM).
- 18 Bahnsen til DTF 22. 12. 44 og 5. 1. 45 (DTF, GG under krigen).
- 19 Fink, s. 136.
- 20 DPK, XIV, a 191.
- 21 I. P. Nielsen til Knud Korst 28. 12. 44 (DTF, GG under krigen)
H. Lorentzen, Konc. til erklæring om dyrlæge J. Møller 23. 9. 45
DPK, XIV, a 191, 193.
- 22 Pancke til Schmidt 27. 12. 44 (Lorentzens arkiv, afskr. i DTF, Diverse sager vedr. korpset).

21. K A P I T E L (side 134–138)

- 1 DPK, XIV, a 192
Bahnsen til DTF 1. 3. 45 (DTF, GG under krigen)
Burfeind til rap. af 13. 3. 46. Genp. (DTF, Divers. sag. vedr. korps.).
- 2 Telefontelegram fra Hvass 10. 3. 45 (UM)
Notits af 9. 3. 45 (UM).
- 3 Bernadotte, Sidste Akt, s. 39, 44–45
UM til Best 28. 2. 45. Afskr. (UM).
- 4 UM til DTF 11. 3. 45 (DTF, Divers. sag. vedr. korps.).
Samme dag afgik en anden konvoj efter 75 politifolk i Buchenwalde og 32 ikke-politiske
fanger fra Neuengamme.
- 5 Telefontelegram fra Hvass, Hamburg, til UM 16. 3. 45 (UM).
- 6 H. M. Jørgensen og Bjørnshauges beret.
- 7 H. M. Jørgensen og Bjørnshauges beret.
So ging es zu ende – Neuengamme, s. 44.
- 8 H. M. Jørgensens beret.
- 9 samme.
- 10 Aa. P. Simonsens beret.
- 11 H. M. Jørgensen, Aa. P. Simonsen og Vaabensteds beret.
- 12 Dr. Hans Lorentzens lommeoptegnelser.
- 13 H. M. Jørgensen, Aa. P. Simonsen og Vaabensteds beret.
Telefontelegram fra Hvass, Hamburg, til UM 16. 3. 45 (UM).
Lorentzen til Hvass 24. 3. 45 (UM).
- 14 H. M. Jørgensen beret.
Bjørnshauge til Spørgeskema (MDF, Barfod)
- 15 Opgørelse af 19. 3. 45
Indberet. 16. 4. 45

- (DTF, Diverse sager vedr. korps.).
Blyantsnotat af 22. 3. 45 (DTF, GG under krigen)
Harritsøes beret.
- 16 Telefontelegram fra Hvass, Hamburg, 16. 3. 45 (UM).
Rettelse XII til fortegnelse etc. 21. 4. 45
Indberet. af 16. 4. 45
(DTF, Diverse sag. vedr. korps.).

22. K A P I T E L (side 139–144)

- 1 M. Tofts beret. 8. 12. 46.
- 2 Ansøgning om ansættelse i toldvæsenet 11. 1. 45
Jark til DTF 7. 2. 45
Notat af 25. 1. 45
(DTF, GG under krigen).
- 3 M. Tofts beret. 15. 12. 45.
- 4 Bahnsens påtegning på ansøgning af 11. 1. 45
Jark til DTF 7. 2. 45
(DTF, GG under krigen).
- 5 C. S. Schmidt til C. H. Christensen 1. 2. 45 (Gkf).
- 6 Rundskr. fra Bahnsen til personalet 15. 2. 45 (S. A. Frederiksens arkiv).
- 7 Bahnsen til DTF 24. 2. 45
DTF til Bahnsen 12. 3. 45
(DTF, GG under krigen).
- 8 Rundskr. fra Bahnsen til personalet 3. 4. 45 (V. Thielsens arkiv).
- 9 Aa. Trommer, Modstandsbevægelsen i Aabenraa og omegn, Sønderjyske Årbøger, 1965, s. 177.
- 10 C. Nielsens beret.
S. H. Andersen, Gråsten, havde som Region IIIs repræsentant haft samtaler med korpsvagtmeister Jensen og J. A. Lauritsen i januar 1945 om dette. Region III lagde derefter våben til side til gendarmene. Omkring 1. maj blev der atter optaget kontakt ved Jens Kruuses ankomst til Gråsten (S. H. Andersens beret.). Dette bekræftes af Jens Kruuse (Jyllandsposten 6. 5. 1946), der tilføjer, at Grænsekommandoen ønskede gendarmene med på grund af deres lokalkendskab.
- 11 Bahnsen til DTF 25. 6. 45 (DTF, GG under krigen).
- 12 samme
Notat. Udat. (4. 5. 45) (DTF, Diverse sag. vedr. korps.).
- 13 Trommer, s. 177.
- 14 Vagtmeister Buchs beret. (H. P. Kochs arkiv)
Aa. P. Simonsen og C. Nielsens beret.
- 15 Korpsbefaling nr. 1/45 5. 5. 45 (GG, Korpsbefalinger 1920–45).
- 16 M. Tofts beret. 8. 12. 46
L. H. Nissens beret.
- 17 C. Nielsens beret.
- 18 M. Tofts beret 8. 12. 46
Vm. Buchs beret. (H. P. Kochs arkiv).
- 19 GG til DTF 7. 2. 46 (GG, Udg. D, 1944–46).
- 20 L. H. Nissens beret.